UNIVERSAL LIBRARY
OU_204822
UNIVERSAL LIBRARY

OUP—391—29-4-72—10,000.

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. T82 S77S Accession No. PG T2084

Author శ్రీనివాసరావు, కోలాచలం.

Title సత్యహరిశ్చంద్రీయము.

This book should be returned on or before the date last marked below. 1920.

కోలాచలం శ్రీనివాసరావు.

సత్యహరిశ్చంద్రీయము.

ఇది

బళ్ళారిజిల్లా బళ్ళారి డిస్ట్రిక్టు మునసఫ్‌కోర్టు వకీలుగానుండిన

కే. కే. కోలాచలం శ్రీనివాసరావుచే

రచియింపఁబడినది.

వారి జ్యేష్ఠపుత్రుఁడగు కె. శత్రుఘ్నరావుచేఁ

బ్రకటింపఁబడియె.

రెండవ కూర్పు.

చెన్నపురి:

టి. వి. చెల్లప్పశాస్త్రి ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడినది.

1920.

Registered Copy-Right.

వెల రు. 1—4—0.   తపాలాఖర్చు రు. 0—1—0.

ఇందువలన సకలురకు తెలియచేయడమేమన క్రొత్త కాపీరైటు ఆక్టు ప్రకారము. ఈనాటకముయొక్క సర్వ స్వాతంత్రియములు నాకు చెందియున్నవి. నాయనుమతి లేనిది భాషాంతరీకరణమేమి, ఖేలనమేమి చేయకూడదు. అటుచేసినవారు కాపీరైటు ఆక్టుకు విరుద్ధము చేసినవారగుదురు. నా నష్టమునకు లోబడుదురు.

నాసీలు ముద్రలేనిదే ఈగ్రంధము ఎవరు గొనకూడదు.

కె. శత్రుఘ్నరావు.

ఉపోద్ఘాతము.

నే నింతకుమున్ను వ్రాసి ముద్రింపించి ప్రచురించిన నాటకములలో "సునందని" స్వకపోలకల్పితముగను "సుఖమంజరి" చరిత్రాంశముగను, "మదాలస. సీమంతిని" పౌరాణిక కథలుగ నున్నవి. కేవల పౌరాణిక కథలు నాటకములుగఁ బన్నుటయందు గ్రంథకర్తకు నితివృత్తకల్పనా కష్టం బేమియు నుండదనియును, జనసామాన్యమునకుఁ జరిత్రాంశములు బొత్తిగఁ దెలియవు గావున, నవి నాటకంబులుగ వ్రాయుటచే నితివృత్తకల్పనా చమత్కృతి నగపఱచుటయగాక, జనులకుఁ జరిత్రాంశములు బోధింపనగుననియెంచి, తురుష్కులలో గొప్పరాణియని ప్రసిద్ధికెక్కి, "అహమ్మనగరు" రాజ్యము నేలిన "సుల్తానా ఛాందు బీబీ" యనునామె చరిత్రంబు నాటకరూపంబున వ్రాసితి. ఈపురినుండు "సుమనోరమ" సభవారు దానినిఁ జక్కఁగఁ బ్రదర్శించిరి. మరల "విజయనగరనాశనము" అని పేరిడి తాళికోట యుద్ధమున్ను, బార్థియనులు సింధునదిదాటి, మనదేశము ప్రవేశించి, యప్పటికి గొప్పపట్టణమని పేరందిన బలహారి నగరమును బాధనొనరించిన విషయమును దెలుపు "శిలాదిత్య" నాటకమున్ను, తాళికోట యుద్ధమయిన పిదప మైసూరురాజ్యమరాజకమై క్షీణించుతఱిని మరల దానినుద్ధరించిన "కృష్ణరాయ యొడియరు" చరిత్రమును దెలుపు "మైసూరు రాజ్యాభివృద్ధి" యను నాటకమున్ను, వ్రాసితి. నామిత్రులు కొందఱు ననుఁజేరి పురాణసంబంధములైన కథలు మఱికొన్ని వ్రాయుమని నన్నడిగిరి. నామానసంబున కది యిష్టంబుగాకయున్నను మిత్రుల మనోభీష్టంబు వ్యర్థపరచుట యుక్తముగాదనియెంచి-భారతములోని ముఖ్యాంశములన్నియు వెల్లడియగురీతి "శిరోమణి నాటక" మని పేరిడి యశ్వద్ధామ శిరోరత్నమును దీయునంతవఱకు నొకనాటకంబు వ్రాసితి. అందున భగవద్గీతాంశములు విశేషభాగము చేర్చితిని. మరల "రుక్మాంగద" చరిత్ర, నాటకంబుగ వ్రాసియుంచితిని. పైనుదహరింపఁబడిన పదినాటకములలో నాఱునాటకములు

'సుమనోరమసభవారు ప్రదర్శింపఁగ నేఁజూచితిని. సామాన్య నాటక సంఘమువారి నాటకములఁ ప్రదర్శింపఁ గష్టమని నేననుభవ పూర్వకముగఁగని సంతసించితి. పదునాల్గవ శతాబ్దమునుండి మన దేశములో నాటకములు క్షీణించుట కనేక కారణంబులుగలిగెను. ఆకారణంబులన్నియు నాచే నాంగ్లేయభాషలో వ్రాయఁబడిన "*Dramatical History of the world*" అను పాత్రములోఁ దెలుపఁబడినవి. విద్యాభివృద్ధిని రాజిలిన యిక్కాలమున నట్టి కారణంబులు మరలఁగలుగునని నేనూహించియుండలేదు. ప్రస్తుతఁపుస్థితినిఁబట్టిచూడ నాటకములకు మరల నాశనస్థితి స్వల్పకాలములోనే కలుగునని భీతియయ్యెడు. "సుమనోరమ" సభవారు హరిశ్చంద్ర నాటకంబొనర్పుమని నన్నడిగిరి. ప్రసిద్ధులగు ననేకకవులొనరించిన నాటకమునే, నేనొనరింపనేలయని నేబదులిడఁ దమవురి నాటకంబొకటి, కావలెనని యుత్తరంబిచ్చిరి. కానిమ్మని సమ్మతించి, నవీన పథంబొకటి కల్పింప యత్నించితినికాని, యది యసాధ్యమయ్యెను. కావున నున్నది యింనుమించుగ నున్నరీతిని వ్రాయవలసివచ్చెను. ఇంద్రసభలో సత్యమును ఘటించిన వాదకారణంబు బ్రహ్మశ్రీ వీరేశలింగం పంతులవారు తమనాటకములో నూతనముగఁ గల్పించినారు. ఆకారణంబు చక్కఁగనుండెను కావున దానినే, నేననుసరించితి. చంద్రమతినిఁ జంపుటకు రాజాజ్ఞ యయినదని యా సతీమణిని, వీరదాసుని యెదుట నిడినపుడు వీరదాసుఁడాసతి తనభార్యయని తెలిసి, వ్యసనంబును సూచింపక విధినిమాత్రము దూరుచు, శిరంబుఁదెగవేయ నుద్యుక్తుఁడు గావలెనని, నామిత్రులొకరు వక్కాణించిరి. ఎంతటి కఠిన మనజునకైన నది సహజంబు కాదనియెంచి వ్యసనసూచక వాచకములచటఁ జేర్చితి.

2. ఇందు నక్షత్ర కాలకౌశికుల భాష కొన్నిస్థలములలో హాస్యరసాస్పదంబుగ భాషింపఁబడెను. అది హరిశ్చంద్ర చంద్రమతుల కష్టములు హెచ్చించుటకును, వారి మానసవృత్తిఁ గలఁచుటకును నుపయుక్తముగ నుండవలెను. ఇది విషాదాస్పద నాటకంబు గావున సాధ్య

హైనవఱకు హాస్యరసంబు హెచ్చింపక యుండుటమేలని తెలియవలెను గాంభీర్యము వహించి వాక్యము లుచ్చరించినచో నవి హాస్యవాక్యములుగ నుండవు. ఈ పాత్రాధికారులు జ్ఞానవంతులై యుండవలెను.

3. ఇందు హరిశ్చంద్రుని సత్యవాక్య పరిపాలనకుఁ చంద్రమతి ప్రాముఖ్యురాలని యగపఱచ యత్నించినాడను. ఈనాటకంబునవచ్చు ముఖ్యపాత్రల పూర్వజన్మ వృత్తాంతంబు నేనుత్తర హరిశ్చంద్రచరిత్ర నుండి గ్రహించితిని, చంద్రమతి దాస్యమునకుఁ గారణంబు బ్ర॥ వీరేశలింగం పంతులవారు దుర్వాస శాపమని కల్పించిరి. ఆ కల్పనయుఁ జక్కఁగనున్నది.

4. నాటకసాంఘికు లక్షరాస్యులుగను సంస్కారవాణులుగను-నుచ్చారణశుద్ధిగలవారుగ నుండినచో నేనాటకంబయినను బాగుగనుండును. అటులేక, చిలుకపలుకులవలె పలుకులునేర్చి-యపశబ్దంబులుచ్చరించుచు, గాలిని నఱకువారిబలెఁ జేతులెత్తిదించి-దేహము పలుమారు కదలించి, రంగస్థానమంతయు దిరుగుచు, నటించినచో, నట్టి నటన, జనసామాన్యము మెచ్చునుగాని విద్యావంతులు మెచ్చరు. నేత్రభావముచేతను, ముఖభావముతోను, నించుక దేహచలనంబుతోడను, శబ్దోచ్చారణ సరణిని, జనులు మెచ్చులాగొనటించువాఁడు నటనాసమర్థుఁడు. ఆంగ్లేయ నాటకములలో వేషములు బుచ్చుకొనువారనేకులు, తమ వేషమునుగుణించిన నటనలోఁ బ్రాముఖ్యతఁగలుగఁ జేసికొనుటకు ననేకసంవత్సరంబులు నటన నభ్యసించుచుందురు. అట్టి నటనాసమర్థులు మన యాంధ్రదేశములో నెవరో యొకరిరువురున్నవారు. అట్టి యొకరిరువురునైతము నటనను జక్కఁగ నభ్యసించి వృద్ధికిఁదేకయున్నవారు. జనులించుక మెచ్చిన క్షణమున నగర్వించి-నటనలోఁ దామేభరతాచార్యులమని యెన్నికొని యున్నది కొంచెము పోగొట్టుకొనుచున్నారు. నటనాసామర్థ్యంబు లభించుట కష్టతమము. వన్నెఁబూసికొని రంగస్థానమున నిలిచినమాత్రనే-నేర్చినమాటలువచ్చును-దైవమిచ్చిన కంఠముత్తి పాడుటవచ్చునుగాని నటనరాదు భావనేర్చి, దానిరసము గ్రహించి, తనవేష గౌరవమును మఱవక-తన్ను తానుమఱచి-తనది వేషముకాదు

తాను నిజముగ నీవేషమును ధరించెనో యామనుజుఁడని నమ్మి నటించినవాఁడే నాటకపాత్రకు యోగ్యుఁడు. ఈ విషయం బెంత వ్రాసినను చాలదు. కావున యింతటితో ముగించెద.

5. నాటకము వ్రాయుటలోనే నింతకుమున్నే చదివిన హరిశ్చంద్ర చరిత్రలన్నియు నాకుసాహాయ్యపడెను మార్కండేయ పురాణము, ననుసరించి వ్రాయఁబడిన చండకౌశికనాటక మిప్పటికాలమువారికి రుచింపదు. అందున ద్వితీయాఙ్కముఁ జక్కఁగఁ బ్రదర్శించుట కష్టము. స్కాంధపురాణాంతర్గత హరిశ్చంద్రచరిత్ర, ప్రయోగార్హమైనది. కావునను దానినందఱనుసరించిరి. షట్చక్రవర్తుల చరిత్రను వ్రాసిన మల్లారెడ్డిగారి హరిశ్చంద్రచరిత్ర నతినూత్నమునుగఁ దెల్పినారు. అడిదముసూరన్నగారు రచించిన కవి జనరంజనములోఁ జంద్రమతి పరిణయము మాత్రము వ్రాయఁబడినది. కంచికావ్యమను హరిశ్చంద్రచరిత్రఁ నల్లూరికావ్యమని ప్రసిద్ధికెక్కిన శంకరకవిగారి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమువలె ప్రౌఢముగ లేదని విన్నాను. ముద్రిత గ్రంథములోఁ గొంతభాగము మాత్రము చెన్నపురిలోనేఁ జదివినాను, గౌరనమంత్రిచే వ్రాయఁబడిన ద్విపద హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ప్రౌఢముగ నున్నది. అందున వసిష్ఠ విశ్వామిత్రులు పక్షులై పోరిరని యంత్యభాగములో వ్రాయఁబడినది. అది నాటకమునందుఁ బ్రయోగార్హముగ లేదు. పూర్వకవులిరువురి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము యక్షగాన నాటకములుగ వ్రాసినారు. వారు వ్రాసిన పక్కి యిప్పటి నాటక సాంఘికులకు రుచింపదు. ఇటీవల నా మిత్రులగు నయ్యనకోట పార్థసారథి శ్రేష్ఠిగారు శుద్ధాంధ్ర నిర్వచన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన మతిప్రౌఢముగ శంకరకవిపద్యముల ననుసరించి వ్రాసిరి. హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము శ్లేషకావ్యముగ రామరాజభూషణునిచే రచింపఁబడినది. ఈరీతి ననేకు లనేక విధంబులుగ రచించిన చరిత్రను మరల వ్రాయఁబూనుట చర్విత చర్వణమని యుంటిని. నామిత్రులకోరిక బలమాయెను కావున నాకుఁదోచినరీతిని నేను వ్రాసితిని. క్షమింతురని వేఁడితిని.

కోలాచలం శ్రీనివాసరావు.

ఎవ్వానివదన రాజీవరంగస్థలంబున నలువరాణి నిచ్చలును నట్టువలు నలుపుచుండునో! ఎవ్వాఁడు కువ్యాఖ్యావిషమూర్ఛితయగు కాళిదాస కవితాకన్యకను దనదు సంజీవినిచేఁ దెప్పరిల్లఁజేసి, వెజ్జులమిన్నయని వన్నెకెక్కెనో! ఏమహామహు దివ్యనామామృతమును వీనులారఁ గ్రోలని యక్షరాస్యుఁడొకఁడైన నీభువిని గానంబడఁడో! ఏమహితచారిత్రుని యశఃకుసుమంబుల ధరియించి దివాకర నిశాకరులు పుష్పవంతులను సార్థకనామమును బడసిరో!

ఏవిద్వద్వతంసుఁడు అనన్య జనసామాన్యమగు మహామహోపాధ్యాయ బిరుదమునకు మార్గదర్శియయ్యెనో! అట్టిచుళుకీకృత సకలశాస్త్రజలధియగు కోలచల శ్రీమల్లినాథసూరి వంశమున మన శ్రీనివాస కవిముక్తామణి విరూపాక్షక్షేత్రమునకు సమీపముననుండు కామాలాపురమను గ్రామమునఁ గ్రీస్తుశకం 1854-3-13 తేదీలకు సరియగు ప్రమాదీచ సంవత్సర ఫాల్గుణాసిత చతుర్దశినాఁడుద్భవించె. ఇతఁడు బాల్యముననే సంస్కృతభాషను జక్కఁగ నభ్యసించి, పిదప నాంగ్లేయభాషయందసమానమైన దుమ్యమును గడించి, కొంతకాలము రాజకీయోద్యోగిగనుండి, తర్వాత న్యాయవాదిపరీక్షలయందు తీర్ణుఁడై, బలారి పురవరమున న్యాయవాదిగ వెలయుచుండె. ఇతనికి నొకకూఁతురును, నలుగురు కుమారులును, గలరు. మఱియు నితఁడు 1917-వ సం॥ ఏప్రేల్ 7-వ తేది దేవాళీపురమున జరిగిన విద్వత్సభయని ప్రసిద్ధిఁగాంచిన యాంధ్రసాహిత్యపరిషత్సభకగ్రాసనాధిపుఁడుగ నియమింపఁబడియుండె. ఇట్టుండ నేతత్కవిచంద్రుఁడు రాజవ్రణపీడితుఁడై యాంధ్రకువలయంబు వసివాడఁగు కవిచక్రంబు లుల్లసిల్ల 1919-వ స॥ జూ౯ 28-వ తేది యస్తమించె.

ఇట్లువిన్నవించు సుధీజనవిధేయుఁడు,

☞ రావాడి వెంకటరామశాస్త్రి,

తెలుఁగు పండితుఁడు,

మునిసిపల్ హైస్కూలు, బళ్ళారి.

ముఖ్యపాత్రలు.

పురుషులు.

ఇంద్రుఁడు.
బృహస్పత్యాచార్లు.
వసిష్ఠుఁడు.
విశ్వామిత్రుఁడు.
కశ్యపుఁడు.
అత్రి.
భరద్వాజుఁడు.
గౌతముఁడు.
భృగు.
పర్వతుఁడు.
నారదుఁడు.
పారాశరుఁడు.
అగస్త్యుఁడు.
గాలవుఁడు.
నక్షత్రకుఁడు.
హరిశ్చంద్రుఁడు.
సత్యకీర్తి.
లోహితాస్యుఁడు.
బేతాళులు.
కాలకౌశికుఁడు.
వీరబాహుఁడు.
కోదండరాముఁడు.
రాఘు.
భీషణుఁడు.
విభీషణుఁడు.
భీకరుఁడు.
సోమశేఖరుఁడు.
ప్రతాపచంద్రదేవుఁడు.
వీరదాసుఁడు, (హరిశ్చంద్రుఁడు.)
ఈశ్వరుఁడు.
పౌరులు, భటులు, మొదలైనవారు.

స్త్రీలు.

చంద్రమతి.
మతంగకన్యకలు.
కలహకంఠి.
హంసనారి, (చంద్రమతి.)

సత్యహరిశ్చంద్రీయము.

నాంది.

సూత్రధారుఁడు.

శా॥ శ్రీలక్ష్మీకమలాక్షి పేరెదనురాజిల్లన్, మహాభోగిశ
య్యాలోలుండయి, సర్వలోకము లనాయాసంబుగా, బొజ్జలోఁ
గ్రాలన్ గాఁచుదు సత్యలాలనరతిన్ రాణించు శ్రీదేవకీ
బాలుం డివ్వితమాకు నెల్లెడ యశోభాగ్యాయురారోగ్యముల్॥

అనుబంధము 1.

ప్రథమాఙ్కము.—ప్రథమరంగము.

ఇంద్రసభ.

ఇంద్రుఁడు, బృహస్పత్యాచార్లు, వసిష్ఠుఁడు, విశ్వామి
త్రుఁడు, కశ్యపుఁడు, అత్రి, భరద్వాజుఁడు,
గౌతముఁడు, భృగు, పర్వతుఁడు, నార
దుఁడు, పారాశరుఁడు, అగ
స్త్యుఁడు, గాలవుఁడు.

ఇంద్రుఁడు.—

అనుబంధము 2.

ముని సార్వభౌములారా! నిన్నటిదినంబున శుక్రనీతి వింటిరి.
ఈదినంబున వాగ్పతిసమానులగు వాచస్పతులనీతి వింటిరి

గదా? ఇందున భూలోక జనులకు నెద్ది సమంజసమో యేదియాచరణీయమో యేది పుణ్యప్రదమో యది మనమాలోచించి సిద్ధాంతీకరింపవలెను గావున మీమీతాత్పర్యంబులు నిష్పక్షపాతబుద్ధిని వెలివేయుదురని వేఁడెదను.

నారదుఁడు.—(లేచి ముందరికిఁబోయి) స్వగ॥ కలహము పెట్టను సమయము దొరకెను. తటిదప్పినఁ దగవుదప్పును (వాచకునిఁజూచి) గాలవా! సత్యనిధి నిర్ణయములో శుక్రాచార్యులేమి పలికిరి? మరలఁ జదువుము.

గాలవుఁడు.—(చదివెదను.)

కం॥ వనితలయెడఁ బరిణయమెడ
ధనమాన ప్రాణహాని దశలను గోబ్రా
హ్మణ రక్షణయెడ ననృతం
బనఘంబగు సూక్ష్మమార్గ మరయఁగ జగతిన్.

నారదుఁడు.—(గాలవునిఁజూచి) ఈవిషయంబున బృహస్పత్యాచార్యులేమి పలికిరి? ఆభాగము చదువుము.

గాలవుఁడు.—(చదివెదను.)

కం॥ వీడును విడిముడిఁబోయిన,
పోడిమి రాజ్యంబుఁ బుడమిఁబోయినఁ, బ్రాణం
బూడిన, సతిసుతులు దనున్
వీడిన, సత్యంబు విడఁడు వీరుఁడు జగతిన్॥

నారదుఁడు.—అమరేంద్రా! శుక్రాచార్యులవారిది కేవల యైహికనీతి, మన యాచార్యులవారిది కేవల పారలౌకికనీతి. సాంసారికప్రపంచంబుననుండువా రాచరింప నలవికానిదీ వాచస్పత్యనీతి యని నాకుఁ దోఁచెడు.

ఇంద్రుఁడు.—(దలయూఁచి, సభాసదులంజూచి.)

ఉ॥ నీరజసంభవాన్వయ మనీషి గణార్చిత పాదసారసో
దారగుణాఢ్యులార! సవతామరసోద్భవులార! యాత్మవి
ద్యారతి నూతనత్రిపురదాహకులార! ధరాధిపాళిలో
భూరిగసత్యవాక్యపరిభూషితుఁడుండు నె? యున్నఁ బల్కుఁడీ॥

(ఋషులందఱు మిన్నకయుందురు.)

నారదుఁడు.—(వసిష్ఠునింజూచి) ఋషికులోత్తమా! అందఱింబలె నీవును గ్రిందుమీఁదుగఁ జూచుచు నీళ్లు నములుచుండిన గతియేమి?

విశ్వామిత్రుఁడు.—అమరవల్లభా! మీ యాచార్యులనీతివిధి నాచరింప నసాధ్యంబైనదని స్వానుభవముపైన మీ రెఱుంగుదురుగదా? ఇఁక మీబోటివారికే యసాధ్యంబగునెడ భూలోకాధిపతులకు నదిసాధ్యమగునే?

ఉ॥ పువ్వులు గంధ వస్త్రములు భూషలసొంపులు పుష్పతల్పంబులున్
నవ్వుఁపు వీడులున్ మృదులమానితశయ్యలు మృష్టమాంసముల్
జవ్వనులున్ నవీనఘృత సారసుసౌరభ భక్ష్యభోజ్యముల్
నివ్వటిలంగ నిక్కు నవనీపతు లాడుదు రట్టి సత్క్రియల్!

నిర్జరవరా! పరుల సిరులు చూఱఁగొని యింద్రియ సుఖోత్సుకమైన తలంపు పెంపున మధురాధరల యధరరక్తి మసుధారసము గ్రోలుచు మధురసూక్తులు వినుచు మధురధర్మాధీన పరతంత్రమానసులయి, క్రియాహీనులగుచు వృధాభిమానంబున నిక్కినీల్గి విఱ్ఱవీఁగు ధరాపతులు సత్యవచన ధురంధరులగుట నీట నగ్గిపుట్టుటకాదా? అట్టి యప్రతిమసత్య విశుద్ధప్రభావనిధులు, అట్టి సత్యస్తుత్యవిశేష పరిపక్తులు ప్రపంచంబునఁ గలరాయని గగనప్రయత్నంబొనరించి బ్రహ్మలోకపర్యంత మాలోచించినను నట్టివారుంట గగనారవిందమని నాకుఁదోఁచెడు.

నారదుఁడు.—(వసిష్ఠునిఁజూచి) మునికులోత్తమా! అంకిళ్లుపట్టికొనిపో యినవారిబలె మౌనమువహించి కూర్చుంటివేల? విశ్వామిత్రుల వారిమాటలు వింటిరికదా? వారిమాటలు మీకంగీకారమేనా? ప్రపంచంబున మీశిష్యులలో నొకఁడును సత్యవచనంబు లాడువాఁడు లేడా?

వసిష్ఠుఁడు.—(నారదునిఁజూచి) నారదా! ఒకరు మాటలాడునపుడు మఱియొకరు మాటలాడుట ధర్మమార్గము కాదని యూఱకయుంటిని. (ఇంద్రునిఁజూచి) అమరేశా!

మ॥ రవివంశోదధి కౌస్తుభాభరణమై రాజిల్లి సర్వంసహా
ధవుఁడై నీతిపరాక్రమోర్జిత మహాధైర్య ప్రచారుండునై
దివిజానీకనుతిప్రశస్తగుణుఁడై దీపించి సత్యంబె యు
త్సవలీలన్ గను నిత్యకీర్తిగ హరిశ్చంద్రుండు భూమండలిన్॥

పాకశాసనా! ఆసార్వభౌముని సుగుణసమృద్ధి యింతయని లెక్కింపఁ బంకజాసన మురశాసన త్రిపురశాసనుల వశముగాదు. భూరి వివేకతావిభూతిసమేతుఁడు. నిఖిలభూతదయానిరతుఁడు. పరవనితా సోదరుఁడు. సూనృతవచనంబనెడి యుగ్గుతోఁ బెఱిఁగిన ఘనుఁడు. కావుననే సత్యవచోభూషణుఁడు. సత్యహరిశ్చంద్రుఁడు. కల్లయను మాట కలనైన వినియెఱుంగఁడు.

విశ్వామిత్ర.—ఏమీ! వసిష్ఠా! రాజులు సత్యమాడుదురన్న విచ్చివారైనను నవ్వరా?

ఉ॥ కువలయపాలనాపరతఁ గోరరుసద్గురుబోధఁ, దమ్ములన్
దవిలి ఏనాటవిన్ బాదవితాఁకియడంతురు, చక్రసౌఖ్య గా
రవముదలంప రాఖలుల రాజుల దుర్మమ్మదాంధులన్ గటా!
నవనవమైనర్పఁగానగు నె నవ్వులపాటుగ బుద్ధిజాడ్యతన్॥

వసిష్ఠా! ఆ హరిశ్చంద్రుని యింటి పౌరోహిత్యదాక్షిణ్య పక్షపాతంబున నీవిటుల మాటలాడనగునా? రాజ్యవైభవ మదాంధతకుఁ జేరి

కఁగ మధుపానజనితవికారపారవశ్యలాలసగాత్రులై దంభలోభాభిమానమత్తులై విత్తవయోరూపబలైశ్వర్యగర్వులై జడతానిష్ఠులై దుర్జ్ఞానగరిష్ఠులై దుర్వైమత్యభూయిష్ఠులై గర్వశేష్ఠులై వ్యామోహామునకుఁదక్కి విషయాసక్తిఁజిక్కి తమ్ముఁదామెఱుఁగక విరక్తిమార్గంబు దెలియక నిక్కురాజుల దేయూరు? సత్యమేయూరు? జనశూన్యంబైన కాననంబులు జేరి యేకాంతస్థానంబున నేకాంగులమై యాకలములు దిని యేకళంకము లేని మముబోలు మునులకే నూనృతవాక్శుద్ధి కలుగదనినఁ బయోఘృతదధిగ్రాసంబుల మత్తెక్కి భోగివై యుద్యోగివై మత్సరాధీనమలినమానసముగల మానవపశువా కల్లలాడవెఱచును? శశమునకు విషాణముకలిగెనన్న జనులునవ్వరా? ఆహరిశ్చంద్రుని జననపూర్వోత్తరంబులు నేనెఱుఁగనా? ఇచ్చటి సభాసదులెఱుఁగరా? వారు మానమునవహించి కూర్చుండియుండ నందఱికంటెను హెచ్చు ప్రపంచజ్ఞానంబుఁ గలవానివలె నిక్కి మాటలాడితివే? నీయహంభావమెంత?

సీ॥ కాశ్యపి చెలిమి సైపెణి కశ్యపుఁడుండఁ
జిత్రనేత్రము దాల్చి యత్రి యుండ
వాగ్విభవము భరద్వాజుఁడు విడిగుండఁ
గౌతుకమతినుండ గౌతముండు
భృగురీతి నిలఁబడి భీతి భృగుండుండఁ
బర్వతాకృతి నుండఁబర్వతుండు
పరచింతనా మతిఁ బారాశరుండుండ
నారమై యిటులుండ నారదుండు.

గీ॥ వింధ్యగర్వ మడంచిన విక్రమాఢ్యుఁ
డీ యగస్త్యుఁడు మిన్నక యిచటనుండ
నూతన స్వర్గసృష్టిని ఖ్యాతిఁగన్న
నే నెదుట నుండ గర్వము నీకుఁదగునే?

ఓరీ! వసిష్ఠా! ఇందఱు మహాత్ములిటులుండ వారియెదుట నీదుర్గర్వము వెలివేసికొంటివి. హరిశ్చంద్రుని యింటి పురోహితుఁడనునది బట్టువలె వానినిఁ బొగడి సార్థకతఁ బఱచికొంటివి. నీ యాకాశపంచాంగము లిఁకఁ గట్టిపెట్టుము. నీకు దక్షిణలిచ్చువా రెవరును లేరు. హరిశ్చంద్రుని వంశశీలవృత్తంబులు నీకంటెను నాకు హెచ్చుగఁ దెలుసును.

అనుబంధము 3.

ఇంద్రుఁడు.—విశ్వామిత్రా! నేనడగిన ప్రశ్నకు వసిష్ఠులు తమకుఁదోఁచినది చెప్పిరి. అందున దోషమేమున్నది?

గౌతముఁడు.—నిజము వారివారికిఁదోఁచిన యభిప్రాయము వారిత్తురు ఇందునఁదప్పేమి?

విశ్వామిత్రు.—(కనులెఱ్ఱఁజేసి) ఓరీ! నిర్జరవల్లభా! నన్నెదిరింపఁబూనితివియా? భార్యయగు నహల్యతో నీవుజారత్వమొనరించినది కన్నులారఁజూచియు వేయిగన్నులిచ్చి లజ్జాహీనుఁడయి నీతో ముచ్చటింపవచ్చిన యీ గౌతముఁడను నేననుకొంటివియా? హెచ్చరిక. నేను రెండవ దుర్వాసుఁడను.

నారదుఁడు.—(ముందఱికివచ్చి) స్వ॥ అగ్గిగాలి కలిపితిని. ఇఁకమంట పుట్టును.

వసిష్ఠుడు.—(లేచి)

ఉ॥ వేదురుఁబోలె నోటికసి వీడఁగ వాగెదవేల? కౌశికా!
వాదిదిచాలు నీనడఁక వాసవుఁడేమి యెఱుంగఁడే? మహా
హ్లాదమునన్ శపింతునని మానముపూనితి గాక సభ్యులన్
గాదన నీదురాలుకకు ఖండనశిక్ష విధింపకుందురే?

ఓరీ! విశ్వామిత్రా! నీనామము కౌశికుఁడుగదా. కావుననే దివాంధుఁడవు. తామసగుణానుచరుఁడవు. నీనోటినుండి యలలవలె పదము

లు వచ్చునుగాని యణువంతయైన గుణము లేదు. అల్పవిద్యచే నధిక గర్విష్ఠవైతివి. అల్పజ్ఞాన మహాపాయమనునది మఱచితివి. "శాంతిహీన తపసః ఫలంవృథా" యను పెద్దలవచనము సరకుసేయవు. వైరాగ్యము పూనితివిగాని వైరబుద్ధివదలవు. వాతివాఁడితనంబున మించితివి. బద్ధస్పర్ధ దుర్వాక్య జాలములు తపఃఫలనిష్ఫలంబులని తెలియవైతివి. గజస్నానము వంటిదికదా నీతపంబు? మతత్వమునకువచ్చినను శఠత్వము మానవు. దూషకుఁడు, క్రియాహీనుఁడు, నికృష్టుఁడు, దీర్ఘకోపనుఁడు కర్మచాండాలురని పెద్దలాడరా? మరలఁ జాండాలత్వమేల కోరెదవు! నీకోపోన్నత బుద్ధిమాని రాగాది రహితచిత్తుఁడవై యార్జవాదిగుణ యుక్తుఁడవై మునిపూజ్యుఁడవై మనుము నీగర్వవాక్యము లిఁక జాలింపుము.

విశ్వామిత్రుఁడు.—(లేచి కోపమున) ఏమీ వసిష్ఠా! హితముపదేశించు వారివలె మాటలచే నన్నెత్తిపొడిచెదవా?

ఉ॥ సత్యవచో ధురీణుఁడని సాధుమహాగుణుఁబోలె నీదు సా
హిత్యము సార్థకంబుగను హీనునిఁ జెప్పఁగఁ జేసితయ్య యా
దిత్యవరేణ్యు ద్రోలఁ గడు తేఁకువ యేమయె? నీకుసాహసం
బత్యధికంబు మానుమిఁక నాఱడిమాటలకాఁకలు చేటగున్॥

ఓరీ! వసిష్ఠా! నీహితోపదేశంబు నీశిష్యులకు బోధింపుము. వలయునేని యీ యింద్రునకు బోధింపుము. వానివష్టకుఁడయిన యీ గౌతమునకు బోధింపుము (గౌతముఁడు వెళ్ళిపోవును) నాకా బోధించునది? నేనెవఁడని తలంచితివి? తపోమహిమచే బ్రహ్మర్షియని నీచేఁ బొగడికఁగన్న వాఁడనుగానా నేను? నిక్కపునీల్గి నిన్ను నీటిచేఁ గట్టి తెప్పించిన తపోబల యుక్తుఁడనుగానా నేను? నీసుతులపాలిటి మృత్యువునై నీకంటనలుసై వర్తించినవాఁడను నేనుగానా? నీచే శప్తుఁడైన త్రిశంకునకు నూతనస్వర్గపదవి నిచ్చిన తపోధనసంపన్నుఁడను నేనుగానా? నీబలె నిమిశాపత్రస్తతఁగుంది వేశ్యావలోకన కామ

మోహిత భుజంగులిరువురికిఁ బుట్టినవాఁడ వనికొంటివా? (అగస్త్యుఁడు లేచిపోవును. నారదుఁడు "ఏమండీ ప్రయాణమైతిరి" యని వారిని హాస్యము చేయును) నీకు చరిత్ర యింత తెలిసిన నాయెదుట నా నీపౌరుషము? సామజమును దోమ యూఁగ్రాని నిలుచునా? అనలముపై నగ్గి నంటించెదవా? "మహాగజాః పలాయంతే మశకానాంతు కాగతిః" యనినటుల మాయన్న యగస్త్యుఁడు బిడౌజాని యన్న గౌతముఁడు వీరే నాయెదుట నిలువఁజాలరన్న నీవా యెదురించువాఁడవు?

వసిష్ఠుడు.—(కృష్ణాజినము నేలఁగొట్టి లేచి) ఓరీ దుర్మదాంధా! కొన్ని దినంబులు నీవు నాశిష్యవర్గములోఁ జేరిన వాఁడవని దయఁజూచి హితముపదేశింప నన్నుదికరించి యెన్ని ప్రల్లదములు పలికితివి! నీ జన్మ మెట్టిదైనది నే నెఱుఁగనా? నీవు గోతస్కరుఁడవనునది నే మఱచితినా? ద్విజఘాతుకుఁడవు బాలహంతవు చాండాలుఁడవు శ్వమాంసభక్షకుఁడవనునది లోకవిఖ్యాతంబుగదా? నే నుడువనేల? నీకుఁ బుట్టువన్నగాని పుట్టువన్న లేదనునది యెవ తెఱుంగనివార్త? "మానోహి మహతాం ధనం" యని పరుల జోలికి పోవక మానమున మానమూనియుండు నాపైననా నీకింత టెక్కసి? "మూర్ఖేన కిం భాషణం" యని నేను మిన్నకయుంటిని, ఈకలహప్రియుఁడు నారదుఁడు మానిన వ్రణమును మరల రేఁచెను ఓరీ! దుర్మతీ! మొప్పెకు మూరెడు నోరున్నట్టు లెన్ని మాటలాడితివి? మదోపశమనదక్షమైన యోగవిద్య గలుఁడగు నీయందు మదము హెచ్చింపఁజేసెను. పంజరమునఁ గాకి నుంచినఁ బంచమస్వరము వచ్చునా? "పయసా సించితో నిత్యం సనింబో మధురాయతే" యనునది సార్థకంబయ్యె. నీవు మునిపిశాచమవుగావున పిశాచమునకుఁ బిశాచభాషణమున నుత్తరంబియ్య సమకట్టితి. నీతపంబు బూడిదెలో హోమము. నీలోని శారద మ్మద్భాండములోని దీపకళికవోలెఁ ప్రజ్వలింపదు. నీకులముకొలది

నీబుద్ధిముదిరినది. నీవుచదువునది నీతిశాస్త్రము, ఆచరించునది ఘాతకశాస్త్రము. నీవుముదిరిన మూర్ఖుఁడవు కావున సంభాషణార్హుఁడవుకావు. కులము నాకుఁ దెలుపుననునది సిద్ధమయ్యె నీకువార్ధక్యమువచ్చినను నీక్రోధమునకు వార్ధక్యమురాదు. అది కుక్షికంటిన ది ఆఁబోతునంకెకుఁ గంఠీరవము బెదరునా? ఈ శుష్కవచనములతోఁ బ్రయోజనమేమి? ఈ యమరవల్లభుని సుధర్మాస్థానమున నే నాడినమాటకంటె హెచ్చుగమఁగలనాడెద. యోగ్యతఁగల వాఁడవేని కార్యమూలమున నీవు దానిని భంగపఱచుము చూచెద. (ఇంద్రునిఁజూచి) అమరవల్లభా! నేఁబలికిన హరిశ్చంద్రుఁడను సార్వభౌముఁడు. భువనభవనావనప్రవీణనయుఁడు. భూతదయా సమేతుఁడు. స్థిరసూనృతోక్తిరచనానిర్నిద్రుఁడు. సత్యపాశాబంధనశుఁడు. సత్యవాచాన్విత సుకృతి. ఇది నిస్సందేహము.

చం॥ భువనధరంబు లీఁగినను, భూమిసమస్తము గ్రుంగసాగినన్,
దివియొకపెట్టుగా ధరకు డిగ్గన గ్రుంగిన, దిక్కరీంద్రముల్
సవచెడియాఁగినన్, శిఖియుఁజల్లఁగనైనను, సంక్రమించినన్,
బలికిని దార దప్పినను, భానుకులోద్భవుఁడాడునే మృషల్?

విశ్వామిత్రుఁడు:— దేవేంద్రా! ఎన్నికారణంబులు తెలిపినను దాఁబట్టిన కుందేటికి మూఁడేకాళ్లని మూర్ఖతఁబూని గూ మునిసాధించుచున్నవాఁడు. రసోర్జితపూజ్యములైన భోజ్యములు భుజించి రాజ్యమేలువారు రాగాంధులగుదురుగాని సత్యవాక్యప్రమాణ బద్ధులుకారని నేనెంతయొత్తి పలికినను మతిభ్రమచే దాని నితఁడు సరకుసేయఁడు. గురుపాతకములకు గురువులగు ధరావరు లనృతమాడరనునది యుచ్చరువని స్వానుభవమున నేఁబలికిన మాటలఁ దిరస్కరించి మరల నాహరిశ్చంద్రుఁడు సత్యమూర్తిఁగాంచిన నృపతియని పలుమారు నుచ్చరించుచున్నవాఁడు. ముంజేతి కంకణంబున కద్దమేల?. వసిష్ఠునిచేఁ బలుకంబడిన ధరావరునిచే బొంకులాడించెద,

శా॥ చిత్తాన్నృత్యము ద్రోసి, పత్తెగల దుష్కృత్యంబులన్ జేర్చి, పె
న్విత్తంబెల్ల హరించి, రాజ్యగృహముల్ వీడంగఁ బోకార్చి, యు
ద్వృత్తిన్ దారసుతాదులన్ విలిచి జాతిభ్రష్టునిన్ గొల్వను
న్మత్తున్ జేసి, యసత్యమున్ బలుక భూనాథున్ గలంతున్ ధరన్॥

ఇటుసేయకున్న యీ మునికులాధమునకు బుద్ధిరాదు, రాదు.

విశిష్టుఁడు.—ఓరీ! అవివేకా! గుడ్డిబెదరింపులకు బెదరువాఁడనా నేను! నిర్గుణుఁడవగు నీకా హరిశ్చంద్రుని గుణమేమి తెలియును? హరిశ్చంద్రు డితరరాజపిశాచములతోఁ బోల్పనగునా? ఉరగకంకణునితో నూరిజోగులు సరివత్తురా? హరిశ్చంద్రుని యశశ్శాలవ్రాసిన పవిత్ర రాజులఫాలతలంబున నైనఁగలదా?

సీ॥ వికచోత్పల విలాస విభవంబు విడునే? మలినశైవల మిల్లు నలఁదికొనిన?
దానపాసు వేఁడి ధారణిఁ జెందఁగునే? తెప్పరంబగు నీటఁగప్పికొనిన?
భూరిరత్నద్యుతి సాంద్రంబు తగ్గునే? ముఱికివస్త్రమునందు ముడిచికొనిన?
ప్రాభాకరోరు ప్రభావంబు మానునే నీహారవారంబు నిండికొనిన?

గీ॥ నిరత పరిమళ భరితమై నెగడు సాంక
వంబు పేటికఁ జిఱుసున్న వాసిచెడునె?
అనఘచరితల నెగడిన యునని నేత
తప్పు బలుకునె యెంతటి ముప్పునైన?

ఓరీ మూఢా! ఆ హరిశ్చంద్రుం డొకవేళ దైవాధిష్ఠితకర్మయోగంబున దైన్యదశాపరిపాకతప్తచేతనుండయినను ఘనతరసంతాపశోకకర్శితుండయినను పుత్రమిత్రభార్యావియోగవిచారగ్రస్తుండైనను విధికృతంబు దుర్వారంబనియెంచి "యశోవామృత్యుర్వా" యని దృఢసంకల్పుఁడై సత్యవ్రతమాచరించునుగాని యనృత మెన్నటికి నాడఁడు. "నానృతాత్పాతకంపరం" యను వాక్యమా యవనీపతికి నిత్యపారాయణ వాక్యము. "నచలతిఖలువాక్యం సజ్జనానాం కదాచిత్" యనునది నీవువినవా?

విశ్వామిత్రుఁడు.—ఓరీ వసిష్ఠా! వాక్కలహము శుష్కకలహము గా వున నీవిషయంబునఁ బన్నిదము సల్పుదము. నేనెట్టులయిన హరిశ్చంద్రుని బొంకించిన నీవేమి సేయుదువు?

వసిష్ఠుఁడు.—ఓరీ జూదరీ నా ప్రతిజ్ఞ వినుము. నీ వాహరిశ్చంద్రుని సత్య వ్రత భంగంబొనర్చితి వేని

శా॥ విప్రత్వంబును నీటఁబుచ్చి, తపమున్ వేఁపిడి, సత్కర్మముల్
క్షిప్రంబున్ బలెఁగాల్చి, పన్నిదము నీవున్ గాంచఁగాఁ దెంచి, నీ
చపాత్రుఖర్వము మీఱఁగా ఖరముపై జాణొప్పఁగా నెక్కి, యా
మ్యప్రాంతంబుల సంచరింతును జుగుప్సాకారుఁడై నింద్యతన్॥

విశ్వామిత్రుఁడు.—వసిష్ఠా! ఆహరిశ్చంద్రునిచే నే నసత్యంబు లాడిం పఁజాలనేని,

చం॥ భువివిభుసత్యమున్ గెలిచి బూడిదెగల్పక తప్పితేని భూ
ధవునకు నస్మదీయ సుకృతంబున నర్ధము నిచ్చి పూజ్యుఁగా
నవనిపునిన్ జతుర్దశమహాయుగముల్ గను నేలఁజేయుదున్
జివఱకు భూరికాలము శచీపతి పీఠము నందు నిల్పుదున్॥

ఓరీ వసిష్ఠా! ఇట్టికఠినప్రతిజ్ఞ విశ్వామిత్రుఁడు బూనినాఁడు హెచ్చ రిక నుండుమని నీశిష్యునకు బోధింపుము నేఁబోయెదను.

వసిష్ఠుఁడు.—ఓరీమూర్ఖా! సత్యమా హరిశ్చంద్రుని జన్మముతోఁ బుట్టినది. నే నేర్పవలెనా? చేపకునీఁత నెవరు నేర్పుదురు? "మన స్యేకం వచస్యేకం కర్మణ్యేకం మహాత్మనః" యనునీతి నతఁడు త్రిక రణశుద్ధిగ సత్యవ్రతము నాచరించువాఁడు. నీవు మూర్ఖుఁడవై విష పరీక్ష చేయఁబూనితివి. నీపొంగంతయుఁ బోయి పాలగును. నీతపః ఫలమాఱడిఁబోవును. హెచ్చరిక. సుకీర్తి నార్జింపుము. దుష్కీర్తి సంయుతుఁడు మృతోపముఁడుగాఁడా? దుష్టసంగతి దురితహేతువు కావున నీ సరసనుంటదోషము నేఁబోయెద.

(నిష్క్రమణము.)

విశ్వామిత్రుఁడు.—ఆ హరిశ్చంద్రునిచేఁ గల్లలాడించి యీగర్వశీలుఁడగు వసిష్ఠుని మానభంగమొనర్చునంతకు నాకునిద్రపట్టదు. అప్పనికై నేనుముఁబోయెద.

(నిష్క్రమణము.)

ఇంద్రుఁడు.—నారదా! ఈ విశ్వామిత్రుని ధార్ష్ట్యము చూచితివియా?

నారదుఁడు.—దానినడుగనేల? కోపము రూపమూని విశ్వామిత్రుని యందు సగము దుర్వాసులందు సగమునిలిచెను. ఇవి రెండును రాదాక్షిత్రులేను.

బృహస్పతి.—ఈ విశ్వామిత్రుని మెడనుండునది రుద్రాక్షమాల మనమున నుండునది వహ్నికీల. మముఁబోలువారికి సైతము వానిఁ జూచిన భయమగును.

నారదుఁడు.—కావుననే మీరు మౌనమూని యుంటిరి. కాదేని మీ వార్తసైతము వెలివేయుచుండెను.

పారాశరుఁడు.—నారదా! "వృషభ కలహే వత్సపాద భంగః" యని నటు వీరిరువురి కలహమున హరిశ్చంద్రునకే యాపదకలుగునో కదా?

నారదుఁడు.—ఈమాట విశ్వామిత్రుల వారిచట నుండినపుడే మీరాన తిచ్చియుంటిరేని వారినోట మీజన్మము పావనమగుచుండెను.

భారద్వాజుఁడు.—నారదా! "సర్వాంగే దుర్జనేవిషం" యనినటుల విశ్వామిత్రుని యాపాదమస్తకము విషము. వీనినోటఁ బడుట కష్టమైనది.

నారదుఁడు.—మీరునించుక నోరుత్తవలసియుండెను. మీయొక్కయు మీతండ్రి-కాదు-కాదు-మీపెత్తండ్రి బృహస్పత్యాచార్యులయొక్కయు చరిత్రలు వెలిపడుచుండెను.

ఇంద్రుఁడు.—నారదా! ఋషుల మూలము గోప్యము; వెలివేయనేల?

నారదుఁడు.—అమరవల్లభా! వెలివేయ నెవరు కోరుదురు? మాబటి విశ్వామిత్రుఁడు శాంతివహించి మాటలు మ్రింగునాయని యంటిని.

కశ్యపుఁడు.—ఆ విశ్వామిత్రుని జోలిమనకేల? వాఁడు నందినిఁ బందిఁజేయుచు పందిని నందిఁజేయుచు. కుక్షింజిచ్చంటి కుక్కను భక్షింపఁబోయిన దక్షుఁడతఁడు. దీర్ఘక్రోధి. నోరుమూసినఁ బెడతలవాఁగుచుండును. వాఁగినవెల్ల పెడసరపు మాటలేను. "దర్దురాయత్రవక్తార స్తత్ర మౌనంహి భూషణం" యనియున్నది కావుననే నూరక యుంటిని. ఆమాటలేల యిపుడు? భూలోకంబున హరిశ్చంద్రుఁడశ్వమేధంబుఁ జేయుచున్నవాఁడు. అచటికిఁ బోయెదను.

నారదుఁడు.—ఏమండీ! దానప్రతిగ్రహశక్తులు రెండును మీకున్నవని మరల భూదానము వేఁడఁబోయెదరా యేమి?

కశ్యపుఁడు.—కాదు కాదు! ఊరక వీక్షించి వచ్చెదను.

ఇంద్రుఁడు.—మనమెల్లరముఁ బోయి చూడఁదగిన యుత్సవమిది పోవుదము రండు.

(నిష్క్రమము.)

ద్వితీయరంగము.

భూలోకము, నక్షత్రకుఁడు, విశ్వామిత్రుఁడు.

నక్షత్రకుఁడు.—

అనుబంధము 4.

చం॥ ఇల ననువచ్చియుండుమని యేగెను మద్గురు వెంతకాల మా
కటఁగడు కుందుచున్ నిలుతుఁ గానని సీమను? వాజపేయ మా
చ్చటఁ బరిపూర్ణమానుగద! సారెతరంబగు భక్ష్యభోజనం
బెట్టు దొరకున్? విచారకరమయ్యెడి. మానివరుండు రాఁడయెన్॥

ఆ....ఆ హారిశ్చంద్రుం డొనరించు యజ్ఞము నేటితో సమాప్తమగు నుకదా? విశ్వామిత్రుఁడు దేవేంద్రపురికిఁ బోయి మాధ్యాహ్నికమునకు నిచటికివచ్చెదను గాచియుండుము పిదప యజ్ఞమునకుఁ బోదగునని యానతిచ్చెను. మధ్యాహ్నసమయమైనను రాడాయెను. ఆచట నేమి తటస్థించెనో? వాక్కలహమునకు వసిష్ఠులడ్డపడిరో? మదనకలహమునకు మేనకయడ్డపడెనో? సుతిరియొక నూతనస్వర్గము కావలెనని మిన్నుమన్నుకుఁజెడి తలక్రిందుగ వ్రేలాడు త్రిశంకుఁడడ్డపడెనో? తెలియకయున్నది. అతఁడేమి మహానుభావుఁడు. గాలిపట్టి యుదరము నించుకొనును. ముక్కుఁబట్టి ముక్తి సాధించును. నాకంతటి శక్తి కలదా? భక్ష్యములు తిన్నఁగాని కుక్షి నిండదు. మొకాళ్ళ కొట్టినఁగాని తెలివిరాదు. నస్యమేసినఁగాని నాగలోక మగపడదు. అయ్యో! రాజుచేయు నశ్వమేధయాగంబు ముగిసిపోవును గదా? కూటికి బ్రాహ్మణులందఱు మృష్టాన్నములఁ దిని పొట్టలు పెంచుకొని యుండునుగదా నేనేమి సేయుదు? కడుపు పీకంటినది. ఈవనమధ్యమునఁజేరి యేదయిన ఫలాహారముఁజేసి వచ్చెద. (వెడలును.)

(ప్రవేశము. విశ్వామిత్రుఁడు)

విశ్వామిత్రుఁడు.—నిట్టూర్పు విడుచుచు) హా! హా! దైవమా.

చం॥ అరయఁ ద్రిశంకభూపతికి నై సురసార్వతపంబు నీఁగితిన్
సగము. మేనకామణిసంగతి నీఁగితిఁ బుణ్యసాంతతిన్
వరపుడ శక్తి సుకర్మల నాసి భుజించి తపంబు నీఁగితిన్
వాల వసిష్ఠమూలము మాత్ర మిపోక మీఁగగా గతిన్॥

హా! హా! నేఁజేసినతపోఫల మింతయు వ్యర్థపుచ్చుచుండిన నాగతియేమి? శతవత్సర తపఃఫలం బొకదినమున వ్యయపఱచుచున్నాఁడను. పాడుక్రోధము పిశాచమునవలె నన్నుఁబట్టి పీడించుచున్నయది. అందున వసి

ష్టుఁడెడదుసుపడెనో నాదేహమెల్ల ధగ్గునమండుచున్నది. ఆకాలం బున యుక్తాయుక్తబుద్ధి నాకించుకైనను బొడమదు. అయ్యో? ఇపుడు నేనేమిసేయుదు?

ఉ॥ ఇంద్రునివద్ద కేమిపనికేగితి? నేగితిఁబో సభాసదుల్
సాంద్రవచోధురీణులను సత్యవిచారము చేసిరేని? ని
స్తంద్రగతిన్ జగ్గుచేయు నెడఁ దాన వసిష్ఠుఁడు నిక్కమా హరి
శ్చంద్రుని నామమేలఁగొనె? సెప్పక యేల యెదిర్చిపల్కితిన్?

అయ్యో! అయ్యో! ఆహరిశ్చంద్రుఁడు నావంశమువాఁడు గాఁడా? వానిని నేనటు బాధింతునా? బాధించితినిపో వాఁడనృతంబు లాడునా? ఆడఁడేని నావంతము చెడునుగదా? వసిష్ఠుఁడు మరల నిక్కనుగదా? అయోమయములో బడితిని. ఏమిసేయుదు? (ఆలోచించును.) హరిశ్చంద్రుఁడసత్యములాడిన నామాటనక్కను బాధించినపు డసత్య మాడెనేని వసిష్ఠునితో నేనొనర్చిన పంతంబు గెలుచును. (ఆలోచించి) పంతమునవలను. అందున నాద్వేషి యయిన వసిష్ఠునకు నేనోడుట ప్రాణమునవదలుట కదా "అపయశోయద్యస్తికిం మృత్యునా" యని యుండదా? అట్టిబ్రదుకు నేఁ గోరుదునా? నేనంతటి బలహీనుఁడనా?

ఉ॥ సప్తహయంబులన్నిలిపి సారెసహస్రకరుని నిల్పఁ జెందు. నే
సప్తమరుత్తులన్నిలిపి సారవిహీనతఁ జేతు విశ్వమున్.
సప్తశిఖాదులన్ గలఁచి శక్తిఁబాపుదు నెల్లలోకముల్.
సప్తసముద్రముల్ గలఁతు శంకరుమున్మడియై జగత్త్రయిన్॥

ఇట్టినేను మానవునికై మానచ్యుతి నొందిమనఁగలనా? ఎట్లైనను వానిఁజేరి వానిసంపద హరించెద. ధనములేని యంతనేవాఁడు మని నప్రేతయగును. పిదపవానిపైనప్పు మోపెద. అప్పునిపై ఎ వానికి ముప్పుఁదెచ్చు. వేఁటయను వ్యసనంబు వానిమనంబునన్ దవిలించి ప్రత్యక్షరాక్షసులగు పణ్యస్త్రీలగుమాలల వలలోఁగెడపి రాజ్యభ్ర

ష్టునిగావించి కన్నరారాములంకెట్టి రాచెద. నక్షత్రకుఁడేలొకో యిఁకను రాడాయెను. ద్రోవఁదప్పియుండునా? నక్షత్రకా (యని యఱచును.)

నక్షత్రకుని ప్రవేశము.

నక్షత్రకుఁడు.—స్వామీ. గురువులవారు నమస్కారము. ఆఁకటిచేఁ జచ్చుచున్నాను. మీకై కాచికాచి వచ్చితిని. స్వర్గమువఱకుఁ జూచితిని. పాతాళమువఱకు భేదించితిని. దేహమంతయు వాడెను. బొజ్జకఱగెను. కడుపుమండెను. జఠరాగ్ని హెచ్చెను. అయ్యో? హరిశ్చంద్రుని యశ్వమేధ యాగంబు నేటితో సమాప్తియయ్యెను. ఒకదినమైనను మృష్టాన్న భోజనంబొనర్చి చావఁజూచితిని దానికిఁ బ్రాప్తిలేదాయెను. సంతర్పణ భోజనంబిదివఱకే ముగిసియుండును. పొట్టకట్టి, గట్టిగ నుసురుఁబట్టి మీకై యెంత కాచియుండినను రాకైతిరి. ఆఁకలి తట్టుకొనలేక యిపుడే యీవనము జొచ్చితిని. అపుడే మీరువచ్చి కేకవేసితిరి. చిక్కనఫలము మెక్కకవచ్చితిని ఏమి సేయుదు? స్వామీ! నేనటులైనఁ జావనీ యడుగువారెవరు? దిక్కు లేనివీనుఁగను మీకుదక్కినాను. మీమొగమేల వాడినది? కనులేల యెఱ్ఱబాఱినవి? పెదవులేల తటతటతట క్రిందికిఁబైకి నాసికాపుటములతోఁగూడ నెగరుచున్నవి? కారణంబేమి?

విశ్వామి.—ఓరీ నక్షత్రకా! నీవు భోజనప్రియుఁడవని తెలిసి యిప్పుడే రానెంచితిని. నీదౌర్భాగ్యమునకుఁగాను నాకునువసిష్ఠునకు దేవేంద్రుని యెదుటఁ గలహము పొసంగెను కావున యాలస్యమాయెను.

నక్షత్ర.—నేనపుడే యూహించితిని నాగ్రహచారము మీరేమిసేయుదురు? మీరాచరించినది వాక్కలహమేగదా? అటులైన మీరే గెలిచియుందురనుటకు సందియమేమి?

విశ్వా.—ఓరీ మూర్ఖా! ఓ... గెలుపు లిపుడు తెలియవు. ఆ హరిశ్చంద్రునిమాట బోటుపడఁజేసితినేని నేను గెలుతును. అటుచేయఁజాలనేని వసిష్ఠుఁడు గెలుచును.

నక్షత్ర.—ఓహో. మేష యుద్ధములో నక్క జిక్కినట్టు యీకలహములో హరిశ్చంద్రుఁడు జిక్కెనా? అటులైన గ్రహచారము తక్కువయునవాఁడను నే నొక్కఁడే కాను. నాకు జతగ హరిశ్చంద్రుఁ డొక్కఁడున్నవాఁడు. కానిండు.

విశ్వామి.—నక్షత్రకా! నీవు నా యాశ్రమముఁ జేరి యచటయుండుము. సాయాహ్నికమునకు చటకినచ్చెద. పొమ్ము.

నక్షత్ర.—స్వామీ! హరిశ్చంద్రుని యజ్ఞభోజనము భుజింపనైన నాకుఁ బ్రాప్తిలేదా?

విశ్వా.—నక్షత్రా! నేఁజెప్పినట్టు నీవు బొమ్ము. అధిక ప్రసంగము చేయకు. తిండిపోతువై కంఠ పెంచకు. నీకిప్పుడే సంసారంబు కాలిపై దొర్లుచున్నది? నీకు ధనమేల? పొమ్ము నెమ్మము

నక్షత్ర.—చిత్తము. స్వామీ! పోయెదను (నిష్క్రమము.)

విశ్వామి.—(స్వగతం) నేను హరిశ్చంద్రునిఁ జేరి యాగధనముఁ గోరి, దానిని వానిపై ఋణముగఁ బెట్టి కర్తవ్యంబు ముందాలోచించెద.

(నిష్క్రమము.)

తృతీయరంగము.

అనుబంధము 5.

హరిశ్చంద్రుని యాస్థానమండపము.

హరిశ్చంద్రుఁడు, సత్యకీర్తి, భటులు, విశ్వామిత్రుఁడు.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—సత్యకీర్తీ! బ్రాహ్మణపుంగవులకు భూరిదక్షిణ లొసంగుట మాని యిచటికి వచ్చితివేల?

అనుబంధము 6.

సత్యకీర్తి.—మహాప్రభూ! ఆ బాలవృద్ధులు ద్విజులు సర్వులు తమతమ యాశాపరిపూర్ణముగ దక్షిణలంది తమకీర్తి వర్ణించుచు నాశీర్వదించి వెడలిరి. నేఁడెవఁడు నెంతకాచినను రారైరి. కావున తమదర్శనార్థమై యిచటికి వచ్చితిని.

(భటుఁడొకఁడు ప్రవేశించి.)

భటుడు.—మహాప్రభూ! విశ్వామిత్రులవారు దూరంబున వచ్చుచున్నారు.

హరిశ్చ.—ఏమీ! విశ్వామిత్రులవారు వచ్చుచున్నవారా? ఏమియచ్చెరువిది (సత్యకీర్తినిఁజూచి) సత్యకీర్తీ! వారిరాకకుఁ గతంబేమియుండును?

అనుబంధము 7.

సత్యకీర్తి.—మహాప్రభూ! ఆ మహానుభావుల యాగమునకుఁ గారణంబు నాకును దోఁపదు. మిము ననుగ్రహించుటకు వారువచ్చినారని తలఁచినను నాకేమో భయమయ్యెడు. "అవ్యవస్థితచిత్తస్య ప్రసాదోపి భయంకరః" యని యున్నది కదా?

హరిశ్చం.—సత్యకీర్తీ! సత్యమేగతియని యున్న మనకు నెవరినుండియే భయముండదు. విశ్వామిత్ర మునిభూషణుఁడు మాకులమౌక్తికాభరణముగదా? వంశజుల శ్రేయస్సు నిరంతర మంతరంగంబునఁ గోరుచుండునుగాని దానికివిరుద్ధంబుఁ గోరునా? కోరినపో "సత్యమేవజయతి" యను మము నేమిసేయఁగలఁడు? మాటలలోఁగాలంబు సరిపెట్టక వారినెదుర్కొని పిలిచికొని వత్తము రమ్ము. (విశ్వామిత్ర ప్రవేశము.)

(సాష్టాంగ వందనంబిడి.)

ఉ॥ భూతదయా సుశీలనుత! భూరితపోధన! దీనబాంధవా!
యాతతమై మదీయకృతయజ్ఞఫలంబిపుడందనయ్యె మీ

పూతపదాంబుజాగ పరిభూషిత మాగృహాంగణ్యోఁ గావునన్
నీతివిశారదా! పరమునీ! యభివందన మాచరించెదన్.

(పునఃప్రణామంబు లాచరించును.)

విశ్వా.—శుభమస్తు. ఆయుష్మాన్భవ.

హరిశ్చం.—భక్తలోక చింతామణీ! భవదీయదర్శనలాభంబున నే ధన్యుఁడనైతిని. దేవా! తమరాకకుఁ గతంబు దాసునకానతిచ్చి మా నసామోదంబు గలిగింతురని దీనత వేఁడెద.

విశ్వామి.—హరిశ్చంద్రా! నీవినయవిధేయతకు మెచ్చితి. ధారణీభార మోర్చు ధరావరుఁడీరీతినుండి పెద్దల దీవెనలందిగదా యభివృద్ధిఁ గాంచు. వితరణఖనీ! నారాకకుఁ గతంబుగోరితివి. దానివివరంబ వినుము. హరిశ్చంద్రా! నేనొకవిధమైన యాగంబు సేయ సమకట్టితిని. అదికష్టమైనను ద్రవ్యసాధ్యముగ నున్నయది. సర్వసంగపరి త్యాగులకు ద్రవ్యమెటువచ్చును? కావున మదీయేప్సితయాగోద్య మప్రథమసాధనమయిన ధనంబు వేఁడవచ్చితి. అదియింత యంత యని లెక్కిడ నలవికాదు.

ఉ॥ ఉపకరణెక్కఁ మానవుఁడు మానుగఁదత్సముపైకి బ్రాఁగా
నదిగని నెంతసేప్పుఁడును నంతటియెత్తును బంచిచోకియున్
గుదురుగ వి త్తమిత్తునని కోరఁగవచ్చితి భూమినాథనా!
నుదికలదేని నా మఖసమాప్తికి ద్రవ్యమొసంగుమా వడిన్.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—స్వామీ! ఎంతటిచిత్రంబిది? ఈరాజ్యము తమసొమ్ము గాదా? ఈగృహము తమసొమ్ముకదా? ఈధనభాండాగారము తమ సొమ్ముగాదా? ఈశరీరము పుత్రకళత్రాదులతోఁ దమసొమ్ముగాదా? నన్నడుగనేల?

సీ॥ సకలసంపదవీడి సన్యాసమును వేఁడి యంతఁగాన్యు సుగుణనిధులు గుము
సతిసంగతినిమాని యతి నియతినిఁబూని యతులితపంబూని యనఘులగుచు
భూభుజాలై పుట్టి భూరితపముఁబట్టి భూసురులై సట్టి పుణ్యాత్ములగుచు
పలితత్రిశంకుని వితతాకళంకునిఁ గాఁజేయు నెవ్వాని గణ్యులగుచు,

గీ॥ వెలయు మహిమాన్వితు లైన వేదవిదులు
విడచి గృహములు నాసెను మునులు నేఁడు?
విత్తమిందు నాఁడు నేనేని చేఁడునార
మీరు? మీయెడకుఁ గ యీభూరిధనము?

మానివరా! సకలము మీసొమ్ము. నాయొయునంతధనంబుఁ గొనిపోవ నగు. (సత్యకీర్తినిఁజూచి) సత్యకీర్తీ! ఈ మునివరులడిగిన పరిమితిస్థలంబున కెంతధనంబు గావలయునో యంత ధనంబిమ్ము.

సత్యవ్రతుఁడు.—మహాప్రభూ! ఎనిమిదికోట్ల ధనంబిచ్చిన వారికొలతకు సరిపోవునని నేననెన్నద.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—ఇంతియకదా! ఒకకుటుంబి శారీరక్రయమిది. మంత్రీ! అంతధనంబు వేగమ్మొయిమ్ము

విశ్వామిత్రుఁడు —హరిశ్చంద్రా జగదేకదాతవునీవు. మునినికాయమునకుఁ జెన్నిదిగ నిజాంగుళులచే యటువిస్తళంబులఁ గుటీరంబులు గల్పించుకొని యుండు వారు యింకోటిధనంబు నెచటదాఁచుదుము? యాగసన్నాహంబులకు గూడ నీ కరుణచే నిక్షేపంబు నీపై నప్పగించి యుందును. నవముకొనఁ గొనిపోవుదును. హరిశ్చంద్రా! నేఁబోయివచ్చెద నాకై శిష్యులందఱుఁ గాచియుందురు. (అనుచు లేచును)

హరిశ్చం.—మునివరా! వందనంబు లాచరించెద.

విశ్వామి.—ఆయుష్మాన్ భవ. బ్రాహ్మణగణాయత్తో భవ.

(నిష్క్రమము.)

హరిశ్చ.—సత్యకీర్తీ! ఇప్పుడుగదా మానసానందంబు నాకు సంపూర్ణంబుగఁగలిగెను. ధన్యుండనైతిని.

సత్యకీర్తి.—మహాప్రభూ! యిప్పుడుగదా నేఁ బెంతాలోచనాంబుధిలో మునిఁగితి.

హరిశ్చ.---మంత్రివరా! కారణంబేమి?

సత్యకీర్తి.---మునివరుఁడు శ్రమపడి యిచటికివచ్చి ధనము వేఁడి మరల దానిని మీపై నప్పుగనుంచి పోవుట విస్మయావహముగ నున్నది.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—సత్యకీర్తీ! అందులకు వారే సమాధానంబు పలికిరి గదా. ఈయాలోచనలు వలదు బ్రాహ్మణు లేరయినను వచ్చి దక్షిణకై కాచియుందురు. లెమ్ము పోవుదము. నిష్క్రమము.

చతుర్థరంగము.

ఆశ్రమమార్గము---విశ్వామిత్రుఁడు.

విశ్వామిత్రుఁడు.---స్వగతము.

మ॥ ... నిరంతరాయముగఁ గామ్యఫలంబు...ఋణంబుగాను భూ
తలవిభుపై ధనంబుని ... ప్రతిఁ...గానాంబరం
బులఁ గపటోగ్ర జంతువుల ... [illegible] చేసి వేఁటకున్
వలము భూవరున్ దివిరి ... [illegible] గొందును రాజ్యసంపద నున్

(ఆలోచించి) ఇదియు సరియైనమార్గము కాదేని హరిశ్చంద్రుఁడు నాచేఁజిక్కఁడు. కాననంబున నామాయచేఁగపట మృగంబు లనేకంబులఁ గల్పించి దేశమును బాధింపఁ జేసెద. జనుల మొఱవిని రాజు వేఁటకు వచ్చును మృగయావ్యాయామంబు గఱపఁ గుమారునిఁ బిలిచికొని వచ్చును. వారి నెడఁబాయని మనంబునఁ జంద్రమతి వచ్చును ఎట్లైన నాయాశ్రమ పరిసరప్రాంతంబునకు హరిశ్చంద్రుఁడు నీడ్చి మతంగకన్యకలను వానిపైఁబడఁ జేసి వారి నెపంబున రాజ్యం బపహరించి ఋణవ్యాజమున దేశభ్రష్టునిగ నొనరించెద. అంతటితో వదలుదునా? వదలను. వదలను. అనృతమాడించువఱకు వదలను. నిజము. కుక్షిగత మక్షికన్యాయమున నుండులాగు నక్షత్ర

కుని వారిపైఁ దగవృత్తానిగా నియమించి వారినిఁబిల్చి పిచ్చిఁ జేసెద. నేఁజేసెద వదలను. ఆచాండాలుని వసిష్ఠునిమాట తోటు పఱచెద. ఖరముపై నెక్కించెద. భంగపఱచెద. అటులొనరించువఱకుఁ గంటి పై తెప్ప వేయను. వేయను. ఈనిర్ధారణము మఱల్పు శూలివశము గాదు. తామరసనాళి వశముగాదు. ఆనీచుఁడు వసిష్ఠుఁడు నా మహిమ నెఱుంగక యంతటికతన ప్రతిసరయొనరించెను. నామహిమ సామాన్యమా?

సీ॥ అరివర్గవితతికి నాఁజని యొదచిచ్చు. వీరరాజికి దయావేశముద్ర.
మునిజనవితతికి ఘనమైనకనుకట్టు. సచ్చరితాళికి రచ్చపట్టు.
ఘనవాదాంధాళికిఁ బగినసిద్ధాంజన మజ్జా మదకల భాంకుశంబు.
అవివేకతాజీర్ణ ఘుణఁచెడిగళహస్త. ఘనుఘవార్ధనిధి బడబాగ్నికోటి.

గీ॥ సాధుజనభూరిసంతాపసాంద్రనిద్ర.
వాదుకెక్కినవారికి వాలుమెక్కు.
నిక్కపై వచ్చువారికి యుక్కడగడ్డ.
నాచరిత్ర మెఱుంగఁడా నీచమాని.

చూపెదనాసాహసంబు. ఇపుడెపోయి క్రొక్కొడిమృగముల సృజించి దిక్కులెల్ల వెక్కసముగ బాధించులాగొనరించెద. పోయెద.

(నిష్క్రమము.)

పంచమరంగము.

మతంగకన్యలు, నక్షత్రకుఁడు.

అనుబంధము 8.

1. మతంగ. చెల్లెలా! నాయన్న చెప్పిన రాజవహ్నుఁడు రాఁడాయెఁగదా? వచ్చునో? అటులనే తనదోవపట్టుకొని పురికివెళ్లునో?

2. మతంగ. నాయన్నగారి పని రిత్తపోవునా? ఒక బంగారు జింకను నిర్మించి రాజు వేటాడునపుడు గంటికిఁబడి కన్నత్రిప్పటలంబెట్టి యీవనంబునకు లాగికొనిరమ్మని పంపినాడు. ఆ మెకమటుచేయు ననుటకు సందియము లేదు.

1. మతంగ. అట్లైన మనమిచటనే కాచియుందము.

(నక్షత్రకుని ప్రవేశము.)

నక్షత్రకుఁడు.—(మతంగ కన్యలంజూచి) మాలతొత్తులారా! ఆచార్య శీలుఁడగు బ్రాహ్మణుని ననుఁజూచి నమస్కరింపక యున్నవారు! మీకుఁగండ కావరము హెచ్చాయెఁ గాఁబోలు? మాగురువుల మన్ననకలదని మైమఱచి నటించుచున్నవారు.

1. మతంగ. స్వామీ! మీరువచ్చినది చూడలేదు.

నక్షత్ర.—మీకిపుడుగల సౌభాగ్యములో నాబోటివాఁడు మీకంటఁ బడునా? పడఁడు.

2. మతంగ. స్వామీ మాసౌభాగ్యము మీయాశీర్వాద ఫలముగదా?

నక్షత్ర.—నిజము. మిమ్మునాశీర్వదించుచు మీకుసౌభాగ్యము హెచ్చఁ జేసితిని. నేను దారిద్ర్యము దెచ్చికొంటిని.

1. మతంగ. స్వామీ! ద్విజులకు దారిద్ర్యమనఁగనేమి?

నక్షత్ర.—ఓహో! ఉపనయనమునాటి మాటయున్నది కావున భిక్ష మెత్తుకొని బ్రదుకవచ్చుననికదా నీతలంపు. ఔరా! తలపొగరు? నన్నా మీరు హాస్యముచేయునది?

2. మతంగ. స్వామీ! పరిహాసముగాదు. మీరు మంత్రసంపన్నులు గావున సదా శ్రీమంతులని మీకుఖ్యాతిగలదు.

నక్షత్ర.—నేను మంత్రశాస్త్రసంపన్నుఁడను. మీరు తంత్ర నాస్త్రసంపన్నులు. ఇరువురికిఁ గుదిరికకూడినది.

1. మతంగ. స్వామీ! మేము వెలివాడ చేడియలము. మీరు కులపాలి గలవారలు. మాకును మీకు దోషము నేనుగకుంగల యెడమ యున్నది. మనకుం గుదిరిక యెటుగూడును?

నక్షత్ర.—మదనుండను కుంటెనగాడు కుదిరిక కుదుర్చును.

2. మతంగ. స్వామీ తాము పెద్దలే! పెద్దమాటలాడుచున్నారు? మదన శాస్త్రవాదము తమకెందుకు? అందులలో మాతోనా యీవాదము? ఆశాస్త్రములో మేము ప్రవీణలై బిరుదందినాము. మీకిక ను "ఓనమా"లు రావు.

నక్షత్ర.—ఓగురుపోతులారా! నేనిక ను బ్రహ్మచారినని యెత్తి పొడుపు మాటలాడుచున్నవారా? బ్రహ్మచారియైన మాత్రమున నాకాశాస్త్రముకాంగూడదా? అభ్యసింపంగూడదా? చతుష్షష్టికళలు బ్రాహ్మణుండభ్యసింప వలెనని విధి లేదా. అందునం జోరశాస్త్రము రాదా? జారశాస్త్రము రాదా? యీయాచార్యుల వారినిం జేరి నేనన్నిశాస్త్రములు నభ్యసించినాను. మాగురువులు మేనకతో సంసారము చేయు నపుడు చక్కంగ వారిచర్యలు గమనించి మారశాస్త్రము నేర్చితిని. భుజంగతత్వము నాకిపుడు ఘంటాపథంబుగనున్నది.

అనుబంధము 9.

1. మతంగ. స్వామీ! తామింతటి పెద్దలని మాకుం దెలిసియుండలేదు. తాము మంచి యోగ్యులు. నీచజాతివారితో మీకేమిమాటలు? పొండు.

నక్షత్రకుండు.—నేనూరక వచ్చినదారిం బట్టిపోని పోవుటకేనా మీరింతటరిగియుండు సమయముగాచి గురువుల నేదోయొకనెపముపైన మోసగించి మెల్లన పదములుంచుచు నిచటికి వచ్చితిని? మిమ్ము వదలి పోవుదునా? మిమ్మునుంజూచినప్పటినుండి నాకెటులనో యున్నది.

2. మతంగ. మాయావి బాపనయ్యా? నీమంతెనపు సుద్దులు చాలునిక. ఊరక వెడలిపొమ్ము. హీనజాతి చానలము మేము. మాతోఁ బొందు పాతక దేవతకు విందు. నిన్ను పాపమునఁ ద్రోయుటకు మేమిష్ట పడము.

నక్షత్ర.—చానలారా! నేను బ్రాహ్మణుఁడనే! నాకా పాపభయము? త్రికాలములందు సంధ్యావందన మాచరించువారమే? పగలుచేసిన పాపము పగటి సంధ్యావందనంబుచేతను రాత్రి పాపము రాత్రి సంధ్యచేతను చించిచెండాడువారమే? పాతకము మమ్ముఁజూచిన తోడనే గడగడగడవడఁకుచు మూలమూలల దాఁగుచుండునుగదా? కావుననే బ్రాహ్మణులకు మేమెన్ని పాపములైన నిర్భీతిగఁ జేయ నోపుదుము. మాకు రాజదండన లేదు.

1. మతంగ. స్వామీ! మీసామర్థ్యంబు దెలిసికొనునంతటి శక్తి మాకుఁ జాలదు. మేము వేఱుపనిపైన మనము దవిల్లియున్నాము. మీతో మాటలాడుచుండుటకు సమయము లేదు.

నక్షత్ర.—ఓహో! మీపని నాకేమి తెలియదనుకొంటిరా? మాగురువుల వారానతిచ్చినదెల్లఁ బొంచివింటిని. ఇదిగో చూడుఁడి నాయుపస్థార్థము నెఱపితి రేని మీకుఁ గార్య సిద్ధియగు. అటుచేయ రేని మీకుఁ జక్కఁగ దేహశుద్ధియగు. ముఖప్రక్షాళనమగు. అర్ధచంద్రప్రయోగంబగు.

2. మతంగ. మాకేమయిననుగానీ మీకార్యము కాదుపొండి. స్వామీ మ్రొక్కెదము పొండి.

అనుబంధము 10.

నక్షత్ర.---రాజదండన ప్రాప్తిరస్తు. (నిష్క్రమము.)

ద్వితీయాంకము.

ప్రథమరంగము.

ఆరణ్యము.

{హరిశ్చంద్రుఁడు, చంద్రమతి, లోహితాస్యుఁడు, సత్యకీర్తి, మతంగకన్యలు, విశ్వామిత్రుఁడు, నక్షత్రకుఁడు.}

అనుబంధములు 11–12.

చంద్రమతి.—ప్రాణనాథా! మేకంబునెపంబున మైమఱచి మీరిదెలుంగక యెంతదవ్వు వచ్చితిమి. వసిష్ఠులవారి యాజ్ఞ మీఱితిమి.

అనుబంధము 13.

సీ॥ ఒసపరి బంగారుపసఁగాంచు చూడ్కుల నెసఁగారు జింకకై యేల యలఁతి?
మాయావిఁబోలుచు మాయలఁబన్నుచు మాటుమాయ మమ్మిటు లటునాటించె
మనసేమి మిన్నై మనగురువులవారు గఱపి యితముల గడచి మనము
మేకము నప్పున మీరిఁదెలుంగక మితమీఱ వచ్చితిమయో మేనుబడలె.

గీ॥ గాధిపట్టి చక్కఁగలనైనఁ జోరవాని
పలికి ప్రోలికి రుగఁ దలఁచునొ కు
నెదుఱుపడఁగనేల యెమ్మెల మేకమాయో?
కోరనేల ముద్దుకొడుకు దాని!

హరిశ్చంద్రుఁడు.—ఇంతీ! వేటకై కాంతారముఁ జేరినపుడు చిత్రవిచిత్రపు మృగములు కంటఁబడుట యేమియచ్చెరువు? అందునఁగంటి కింపైన మృగమునన్ బట్టియిమ్మని రాచపట్టి వేఁడుట యేమియరుదు? దానికై యింతచింత యేల? ఇఁక నా దేహము బడలెనని చింతించెదవా? దాని కేమి యిచటనించుక విశ్రమించుకొనిన నలసటపోవును.

వనశ్రోణీ! ఈకాంతారంబున నాటిపెంచిన చెట్లవలె వరుసతీర్ప డిన యీవనంబు మనంబునకు హార్షదమైయున్నది చూచితివియా?

చం॥ నవనవ యౌవనోదయ విజృంభను భామినీ తీవెమేనుఁ, గెం
జివురుల హాసముల్, నునుమొగ్గల కోమలహస్తముల్, శుభో
త్సవమగు కుందపుష్పల విశాలకుచంబులు, పువ్వు పుప్పొడుల్,
నవరుగనంది సద్విటపసౌరభ సంగతిఁ జెందెఁ జూచితే?

సారసాక్షీ! ఈసరస కిసలయనవపుష్ప ఫలజాలముల మనోహరము లైన సాలములు గంటివియా? ఈ మత్తకోకిల కాకలీకలకుహూ కారకలకలములు వింటివియా? మానినీ! యీదిక్కునఁ జూడుమా యీమంజరీ మంజులమాధవీ మంటపముల శృంగారమ్ములు. ఈకు సుమసౌరభతుందిల మందానిలంబులు తిన్ననినడకలు మానసానంద మ్ములుగనున్నవి. రమణీ! పూర్వతాపులకుఁ దావులైన యీమావుల నీడలఁగూర్చుండి విశ్రమించుకొను తలఁపుగలిగినది. దేహమెల్లఁ బడలి నది. నిద్రవచ్చుచున్నయది.

చంద్రమతి.—నాథా! తనశరీరమునకు బడలికదోఁచునపుడు మరల మార్గము నడవనేల? నాతొడఁదలకడగ నిడుకొని బడలికఁదీర్చి కొనుడు. రండు.

(చంద్రమతి తొడపైఁదలనిడి హరిశ్చంద్రుఁడు పండుకొనును.)

హరిశ్చంద్రుఁడు.—నాతీ! నాకునిద్రయంటుటకై యొకపాట పాడుము వినుచు నిదురఁ బోయెద.

చంద్రమతి.—ప్రాణప్రియా చిత్తము.

అనుబంధము 14.

చం॥ అలలనుబోలెఁ బుట్టి నశియించు [illegible] కడన్
గలుములువచ్చుఁబోవు [illegible] చం
చలములు వీని నమ్మకు. [illegible] మూ
ర్ఖులు కలలోనికల్ములను [illegible] ధరన్.

హా! హా! నాప్రాణప్రియునకు నిదురపట్టినది. నిశ్శబ్దముగ నుండిన నిదురచక్కఁగఁబట్టి యలసటఁదీరును. ఆపాడుజింకకై యెంతపరుగిడెను. ఎన్నిపొదలు దూఱెను! ఎన్నికాళ్ళు కోనలఁదిరిగెను! ఎన్ని మలలెక్కెను! ఆగాపుడఁపు మెకము దొరకదాయెను. నాపతి యతి శ్రమపడెను. దేహమెల్లఁజెమటచేఁ స్నానము చేయించినరీతి యున్నది. (అనుచుఁ జెమటఁదుడిచి పయ్యెదచే గాలివిసరుచుండును.)

హరిశ్చంద్రుఁడు.—(హా యని యుఱచి దిగ్గున లేచి) ఏదీ! నాతలఁదన్నిన బ్రాహ్మణుఁడు? ఏదీ! ఇప్పుడిచటనుండెనే? (అనుచుఁబలవరించుచుండును.)

చంద్రమతి.—(తనచేతికడియము దీసి దిగఁదుడిచి పాఱవేసి) ప్రాణప్రియా! ఏమీవికారము? నేనిచట నేయున్నదాననే? మనలోహితుఁడు దప్ప మఱియొకఁ డిచట నడుగిడలేదే? ద్విజుఁడెవఁడు? అతఁడు నిన్నే మొఱరించెను?

హరిశ్చ.—(తెలివి తెచ్చుకొని) భామామణీ!

ఉ॥ చల్లని నీమృదూరువులఁ జంద్రమతీ! నిదురించి యుండగా
తుల్లసుఁడే ద్విజుండొకఁడు చూపులనిప్పులుగ్రక్కి నేను భీ
తిల్లఁగ నాకిరీటమును దీవ్రగతిన్ బడఁదన్ని వైభవం
బెల్లహరించెనయ్యొ భయమించఁ గలంచెను గాత్రమ్ములన్.

అయ్యో! ఆద్విజవరుని పదతాడనంబున నాతలదిమ్ముబట్టెను. ఇది మతివిభ్రమమో మోహమో స్వప్నమో యథార్థమో తెలియకున్నది ఏమిసేయుదు? ఇఁకముందేమి రానున్నదో కదా? కాంతా! ఆద్విజుఁడెవఁడుండును? ఏకారణంబున నాతలఁదన్ని యుండును? ఎచటికి వెళ్ళియుండును?

చంద్రమతి.—ప్రాణపతీ! ఇదియొకదుస్స్వప్నము. తత్ఫలంబు మిమ్మంద

నటుల యీ యాభరణంబు దిగఁదుడిచివేసెద (అనుచు రెండవ కడియము దిగదుడిచివేయును.)

హరిశ్చంద్రుఁడు.—మానినీమణీ! ఇది స్వప్నంబైన నాశరముపైఁబడిన దెబ్బనొప్పి యిఁకను మానదేల? ఇదియథార్థమని నాకుఁదోఁచెడు.

చంద్రమతి.—ప్రాణేశా! తమస్వప్నమునుగుఱించి నాకుఁదోఁచినది విన్నవించెద.

మ॥ అరయన్ మీతలఁదన్ని సృష్టియతి విశ్వామిత్రుఁడౌఁగాని భూ
సురుఁడన్యుఁడును గాదు నమ్ము రమణా! శోకంబువ్యర్థంబు. భీ
కరవన్యాలత జంతుజాలమిది నిక్కంబారయన్ మానిదు
ష్కరమాయా జనితంబు క్రోధిమతియే కార్కశ్యమున్ బూనునో?

ప్రాణనాథా! ఇన్నియాలోచించిగదా వసిష్ఠులు గాధిపట్టివనభూముల నడుగిడక పురికివెడలుఁడని యానతిచ్చెను. త్రయీవేదులు త్రికాలవేదులుకదా. మాపాలిటివిధి యాజింకరూపమ్మున నగపడెను.

హరిశ్చ.—భామినీ! వచ్చినది రానిమ్ము వగవనేల? నాదేహమెల్ల బెండుపాటినది. కాళ్లువడఁకుచున్నయవి. పదములు తొట్రుపడుచున్నవి. ఒకరెండు గడియలిచటనే విశ్రమించెదను (అనుచుఁగూర్చుండును.)

(సత్యకీర్తి ప్రవేశము)

సత్యకీర్తి.—మహాప్రభూ! తమదర్శనార్థము మతంగకన్యక లిరువురు వచ్చి సెలవునకువేఁచి యున్నవారు. చక్కఁగఁబాడుదురఁట. స్ఫురద్రూపులు.

హరిశ్చంద్రు—ఏమీ మతంగమానినులా? అనూనగానకళాప్రవీణలా? మోహనాంగులా? ఏమియచ్చెరువు? విరుద్ధధర్మములిందు గూడినవి రానిమ్ము.

సత్యకీర్తి.—(వెళ్ళి వారిని బిలిచికొని వచ్చును.)

మతంగకన్యకలు నమస్కరించి. (రాగమాలిక ద్విపద.)

భావజాకార! నీ పాదపద్మముల
సేవింపవచ్చిన సితకరాననల
మాలలంచని యనుమానమువిడక
లాలించి గానకళానిధీ! ప్రీతి
పాలించి వివిధరాగాలాపములను
మేళించుమా మాను మేదినీనాథ!
మోహనాకారయీ మోహినీరాగ
మోహమిడఁగనిచ్చు నిహసుఖమెల్ల.
కల్యాణశుభగాత్ర! కలుగుశుభంబు
కల్యాణరాగంబు కనుటకు వినుము
సహనాధినాథ! యీ సహనరాగంబు
గహనాసు రతిఁ గలిగించు ముదము.
ఆనంపిసుతు[illegible] నా [illegible]ంబు
ఆనందభైరవి యనవిభో! వినుము
కేదారగౌళ సంకీర్తనల్ విని
భూదారుఁడును మెచ్చి పూజ్యతనిచ్చు.
మధ్యమావతి యను సుస్వరంబుఁబాడ
నిత్యంజయంబయి నినుచుసంపదలు.
ఆగడంబులుమాపి యధికశోభనము
చేగడయిచ్చును బేడగాఁబాడ.
గౌరీప్రియంబిది గౌళిరాగంబు
ధారణీపతి విను తియ్యఁగను మదిని
నాటిరాగంబు భూనాథుల మదిని
నాటిన విధమునే నాటికిఁ జెందు

మలయమారుతమిది మహీతలాధీశ.
మలయమారుతమయి మదికింపుఁ గూర్చు
చక్రవాకంబు భూచక్రాధినాథ!
చక్రధారిహితంబు చారుతరంబు.
నీలాంబరామోదనిధి యిది వినుము
నీలాంబరీరాగ నియమముగనుము
శహానరాగ గాంభీర్యమువినిన
సాహసవిక్రమ శౌరియాఁరుఁడు.
భైరవీప్రియభక్త! భైరవిరాగ
పూరితానందుఁడై పూజ్యుఁడవగుము.
కేదారరాగంబు కేదారవాసు
మోదదంబగుఁగాన ముదమిచ్చునీకు
ఎఱుకల కాంభోజి యెలమినవినిన
నెఱుకహెచ్చును మను నిల మనుజేంద్ర
తోడిరాగమువినఁ దోయజాక్షుండు
తోడినీడగచు సంతోషంబునిచ్చు
కన్నడరాగంబు కెలఁకి వినిన
కన్నడలనుబాపి కాచు నన్నుండు
శ్రీరాగమునువిన్న సేవకజనుల
శ్రీరాగుఁడెదమెచ్చి శ్రీయుతుఁజేయు
ఈవరాళినివిన్న యిహలోకజనుల
శ్రీవరాళినిఁజేయు శ్రీవరుఁడెపుడు
హంసధ్వనిరాగ మతివినోదమ్ము
హంసయానకుఁబ్రీతి యగువైభవమ్ము
సాధనామక్రియ నానురాగంబు
సాదరంబునవిన్న నఘునాశకంబు
సూనృతవాక్య! జంఝూటిరాగంబు

మానసామోదంబు మధుసూదనునకు
రారాజ! బిల్హరీ రాగంబువినుము
కోరికలెల్లను గొమరొప్పఁగనుము.
భూరిప్రతాప! కాంభోజరాగంబు
ఆరోగ్యదాయకం బతిశుభదంబు
రాణింపఁ బూరికల్యాణరాగంబు
యేణాంక సమహాప! యిష్టార్థదంబు
సారంగధరునకు సమ్మోదకరము
ఆరభీరాగము దారచరిత్ర!
నాటకురంజి యే నాటికినైన
కైటభమర్దను కరుణ నార్జించు
సావేరి వినినట్టి సజ్జనాళికిని
కావేరితటధామ కరుణచేఁగూడు
శంకరాభరణము శంకరాంకితము
శంకరాభరణము శంకర మావని
వరకీరవాణి వాగ్వరకీరవాణి
సరససమ్మోదాను సంగతామృతము
దేవగాంధారి! యీ దేవగాంధారి
దేవదేవుని భాగధేయము వినుము
గంధారిమదన! గాంధారిరాగ
మంధకాసురవైరి కానందదంబు.
సన్న్యాసులకునైన సంతోషకరము
ధన్యాసిరాగము దయఁగనివినుము
సంతాపహరము వసంతరాగమ్ము
సతతానందైక సంపదుద్భవము
కాలకాలమున ముఖారియు వినిన
కాలాంతకుని భీతి కలుగదీయనని.

సురటీరాగము రాగసురభి యైమించి
సురలోక సుఖము భాసురముగ నిడును.

హరిశ్చంద్రుడు.— మాతంగకన్యకా! మీగానం బాహ్లాదకరంబు. అలరితిమి. (సత్యకీర్తిం జూచి) సత్యకీర్తీ! వీరికిం బసదనం బొసంగ సెలవిమ్ము.

సత్యకీర్తి.—(పళ్లెరములో నూతనవస్త్రభూషణములు పెట్టి దూరముగ నుంచును.)

అనుబంధపద్యములు 15–16.

1. మాతంగకన్య — సార్వభౌమా! ఈ వస్త్రభూషణములు మాకేల? మేము సహజసౌందర్యప్రకాశితులము మాకు సాధనంబు మాకేల? దీని నుండి తాపశాంతి గలుగునా? మేను దెప్పియాఱునా? నిప్పులు గ్రక్కుచు సూర్యకిరణములు బాధించుచున్నయవి కావున మీ తెల్లగొడుగిచ్చి మమ్ము రక్షింపుము

హరిశ్చంద్రుఁడు.(నవ్వి)—మాతంగులారా! జాతికిఁ గలది మతియనునది నిజమయ్యె. రాజాధిరాజులకు చక్రవర్తులకు సార్వభౌములకు జయచిహ్నములుగ నుండు మా శ్వేతాతపత్రంబులు పరులుపయోగింపనగునా? కట్టుగుడ్డలిప్పించినగునా? మా తాపం బాఱుటకు వేఱొక పెద్దిదైన నడుగుడీ. త్వరపడ.

మాతంగకన్య.— సార్వభౌమా! మేలుమేలు. ఈబాహ్యతాపం బెట్టులైన నణఁపనగు. ఘనాఘనా! అంతస్తాపం బణఁపసాధ్యంబుగాదు.

సీ॥ చాతకవితతి జీమూతజాలముఁగోరు తీరునఁ మీరాకఁ గోరినాము
స్మరరూప! నీదు రూపస్మరణంబున నీజంబు మానసంబు పేదనాటి
రాజశైలసాంద్రాను రాగాంకురంబులు ఘనా! యీయాసలు కాంకురములు గనుమ
ఘనతరంబైన నీయనురాగసర్గంబు గురియించి వేవేగఁ నార్చు ఫలము.

గీ॥ సొలపుఁ జావులు దెలుపు మా పలుపుఁ బోలుపు
గాంచి చేరువరావించి కరుణనించి

యుందువిలుకాని మోహప్రపంచమునకు
డించి రక్షింపుమా నవపంచబాణ!

2. మతంగకన్య.—

గీ॥ ఖరకిరణతప్తమయి బాహ్యకాయమడఁగ
పంచశరవహ్ని లోన వ్యాపించెఁగాన
వెలిగొడుగునిచ్చి మారుని లలితకేళిఁ
దేల్చి రెంటను రక్షించు దీనరక్ష!

మదనసమరూపా! పుష్పబాణుని వేఁడిమైజొచ్చి బాధించుచున్నయది నీతావి కెమ్మోవి పానకంబిచ్చి రతికేళుల మము నేలుము. మాగాన ప్రవీణతకు నీవు మముమెచ్చితివి. నీ పంచాయుధ ప్రపంచజ్ఞానంబు మాయందువెల్లడించి మామెప్పులందుము. నిజువదలఁజాలము.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—(కోపమున) వెలవాడ చేడియలారా! మీ మాల గుణంబు వెల్లడించితిరి. మీరు తృణావృతకూపసన్నిభులు. మండూక స్వనఫణులు. మేకవన్నెపులులు. ఆ! ఇంతటిదౌష్ట్యమా? పాముకుఁ బాలుంచిన విషముమానునా? పలువలను జేరఁబిలిచి మంచిపలుకు లాడినఁ దమ తులువగుణంబు మానుదురా?

ఉ॥ మాయలబూమెలు న్నెఱపి మాయురె! నన్నిటుగోరనౌనె? మీ
కాయము హేయమంచు మిముఁగాంచినఁ బాచితమంచు ధీవరుల్
రోయుచునుండ, భూవరుఁడు స్మార్తిగమిమ్ము వరింపఁబోలునే?
ధ్యాయతభూతలేశుల జయాంకిత మీ గొడుగివ్వనేర్చునే?

మాలెతలారా! మధుమాంసభక్షణచే సురాపానముచే మీకనులకుఁ గావరముగప్పి నీతివిధులు, జాతిహెచ్చుతగ్గులు, స్థానతారతమ్యము దెలియక, మాటలాడుచున్నవారు. మీప్రల్లదములు దుస్సహములు. ఇచ్చినది పుచ్చుకొని చెచ్చెఱవెళ్లెదరా? వెళ్ళగెంటింపవలెనా?

1. మతంగకన్య.—

ఉ॥ భూలలనామనోజ! యిటుభూరిమనోభవ బాణధారలన్
సోలిన యంగనామణుల శోకమువార్పవె దీనరక్షకా!

పోలు నె చిచ్చునఁ బడఁగఁ జొమ్మనిపల్కెఁగ? రాజధర్మమే?
లాలనసేయుమా మదనలాలిత సంగరకేళిలో మముఁ.

2. మతంగకన్య.—సార్వభౌమా! రాజబింబమో రాజీవమో రాజన్య
కురరాజమోయని భ్రాంతిగలిగించు నామోముఁ జూడుము.

1. మతంగకన్య.—జలచరములో యలరువిల్లుశరములో జలజములో
యని సందేహముగలిగించు మాతళుకుడాల్గల కనుఁగవలుగనుము.

2. మతంగకన్య.—కోరకగుచ్ఛములో కోకములో కనకకుంభములో
యని భ్రాంతికలిగించు మాచనుగుబ్బలు కనులారఁగనుము.

1. మతంగకన్య.—చంచలాలతికలో కనకలతలో చారుతరతారకా
జాలమోయని విచికిత్సగలిగించు మాయంగసౌష్ఠవమును గనుము.

2. మతంగకన్య.—కావిడాలుల దీవులై పూవుతావుల తావులై తీవి
దీరారు మామోవుల చవులించుకయనుభవించిచూడుము.

(అనుచు సరసకువత్తురు.)

హరిశ్చంద్రుఁడు.—సత్యకీర్తి! ఈ మత్తమదగజయానలు సురాపాన
మత్తుచేఁ జిత్తజుని పిచ్చియెత్తి తత్తరపడుచు మత్తనువు హత్తవచ్చు
చున్నవారు. వీరిదేహము కొరడాదెబ్బల మెత్తఁబడచి యుత్తమ
గుణంబుగఱపి పంపుము.

సత్యకీర్తి.—చిత్తము (అనుచుఁ గొరడాయెత్తి వారినిఁదన్నును.)

మతంగకన్యలు.—హా! హా! నాయనా! విశ్వామిత్రా! ఈచాండాలుఁడు
మముఁజంపుచున్నవాఁడు. వేవచ్చిప్రోవుము. చచ్చితిమి.

విశ్వామిత్రుఁడు.—(హా! హా! ఎవఁడు నాముద్దుబిడ్డలను జంపువాఁడని
యఱచుచుఁ బ్రవేశించును. విశ్వామిత్రునిఁజూచి.)

1. మతంగకన్య.—నాయనా! ఆచాండాలుని మాటవిని యీచాండా
లుఁడు ననుఁగొట్టి చంపెను వేఁడినను వదలఁడాయెను. అయ్యో!

మావీపు మేముజూడలేము. రక్తము స్రవించునేమో నీవేచూడుము. నాయనా! చచ్చుచున్నాను. నాకు నీబుణానుబంధము నేటికిందీరెను. తల్లిపోయిన కూనలమైనను తల్లిని స్మరింపకుండ యిన్నిదినంబులు గాపాడితివి. తుదకుం బ్రీతిం బెంచిన చిలుకను బిడాలముపాలుచేసి నట్లులాయెనుగదా! ఏమిసేయుదు (ఏడ్చును)

2. మాతంగకన్య.- తండ్రీ! ఈరాజ చాండాలుండీ వనంబుం జేరెనని విని పిల్లికిందాలంగు చిలుకలవలెం దొంగంజూడ, నాయక్కయ్య, తనగాన ప్రవీణతం జూపనెంచి, పన్నుగాలాపించి, పిలిచికొనిపోయెను. పులిపొద లేడిచొచ్చురీతి, భయపడుచుండిన వీని పైపసలుజూచి రాము కసికోర్వక, కంతునిరంతుకుం బిలిపితిమి. ఎండమావులంజూచి జలమని యాసించినరీతి, వీనిమైమెరుపు జూచి వీండొకపురుషుండని యాశించితిమి. ఈరాజ చాండాలుండు షండుండని తెలియమైతిమి. రతిసుఖము గానకపోయినను, తిరస్కృతులమైనాము నంతటి నోమైన నోమమైతిమి. ఈమూర్ఖశిఖామణి మాయమ్మను గాంబంధుని యెదుట దీనమాయెను. చెవిటివానికి శంఖము వూదినట్లాయెను. మేమొకటి తలంప, దైవమొకటి తలంచెను. నాయనా! పూజనిముగిసెను. నీ పాదములు చూచితిమి ఇంతియచాలు. అనాథలను మమురక్షించు వాడు దైవమని వానిపై భారముంచి, ప్రాణంబులు వదలెదము.

(అనుచుం బ్రాణంబు వదలుచున్.)

విశ్వామిత్రుండు.—(వారినితోనె ప్రక్క తోడ్తెచ్చికొని హరిశ్చంద్రునిం జూచి.) ఓరీచాండాలా! హరిశ్చంద్రా! నాయంగనబిడ్డలను జంపితివి గదా? నేనెరుగకుంటిని ప్రళయకాల కీలసమానకంఠఫాలనేత్రానలజ్వాలలైన క్రోధాగ్నిజ్వాలలు నాయందున్న విశ్వామిత్రుండని, మునిజాలము సర్వకాలము నన్ను మరువకయుందురు. ఓరి దుర్మదా! ఈకుసుమ కోమలాంగులు, పసిబిడ్డలు, నీ ఘాతముల కోర్చు వారా? ఇంతటికార్యమా! ఇంతటిదౌష్ట్యమా! ఆ దురభిమాన

గరిష్ఠుని, ఆగర్వి శ్రేష్ఠుని వసిష్ఠునిమాటలువిని వేఁటనెపంబున మద్వనంబుసొచ్చి మత్పాలిత బాలహరిణంబును హరింపనెంచితివి. అంతటితోఁదనియక నాముద్దుబిడ్డలను క్రౌర్యమూని, కృపమాని మేనల్లఁజిదియదంచితివి. ఇదిగో కఠిన శాపంబిచ్చి నినుఁ గాల్చెదఁ జూడుము.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—(గడగడ వడఁకుచు) అనాథరక్షా! దీనబాంధవా! పిచ్చుకపైన బ్రహ్మాస్త్రమా? తృణమును భేదింప వజ్రాయుధమా? కొడుకుతప్పు తండ్రి సైరింపఁడా (అనుచుఁ బాదములు బట్టుకొనును.)

విశ్వామిత్రుఁడు.—(కోపమునఁ గిరీటము క్రిందపడ లాగునఁ దన్ని) ఓరీ! దురాత్మా! నాపదములంటకు. మలినాశయుఁడు కులనాశకుఁడగు కులనాశకుఁడు నిరయాలయుఁడగును. నీవు పంచమహాపాతకులలో నొకఁడవు.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—(లేచి) స్వామీ! ఈపాతకి శిరముపైనుండిన రత్నపాషాణఖచిత కిరీటమునకు మీమృదుకోమల పదములువవిలి నొప్పి పట్టెనేమో?

విశ్వామిత్రుఁడు.—ఓరీ! నృశంసా! ఈనాపాదములొకటే యననేల నాసర్వాంగములు నొచ్చినవి

హరిశ్చంద్రుఁడు.—దేవా! శతాపరాధిని నేను, సర్వాపరాధిని నేను, నను క్షమించు భారము నీయది.

విశ్వామిత్రుఁడు.—ఓరీ! రాజ్యమదాంధా! నాచరిత్రయెట్టిదైనది వినవో? వినిమఱచితివో?

చం॥ స్థిరమతిఁబూని ధీరత వసిష్ఠునితోఁ గలహించిమించి బ్ర
హ్మఋషినైతి, ధాతను మున్నమర్త్యుఁడౌ [illegible] క్రొత్తగా
సురపురిసృష్టిచేసితిని, సూటిగఁ జేసితి [illegible]
శ్వరుఁడగు నీదుతండ్రిని త్రిశంకునిఁ గాంచవ నాచరిత్రముల్!

ఓరీదుష్టాశయా! యిట్టిమహిమాస్పదుని తపోధనుని ముద్దుతనయుల నింతకష్టబెట్టుదురే పాపాత్మా?

హరిశ్చంద్రుఁడు.---మునిశార్దూలా! నాయొనర్చినదంతయుఁదప్పు. నను మన్నింపవేఁడెద.

విశ్వామిత్రుఁడు.---ఓరీ! హరిశ్చంద్రా! నేనొకహితముపదేశించెద. దాని నాచరింతువేని నినుమన్నించి రక్షించెద.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—స్వామీ! అదియేమి?

విశ్వామిత్రుఁడు.---హరిశ్చంద్రా! వీరినిఁజూడుము. (అనుచు మతంగ కన్యకలంజూపి.)

సీ॥ శీమాతజాత్రమై చికురములేవేళ శృంగారరసము వర్షించుచుండు
పైడూర్యమణి గుచ్ఛవ ఖచిత స్తనయుగ మనురాగరాగంబు ననుపఁజేయు
అంబరమణి దీప్తినలరుచు రాజిల్లు చక్రవర్తులకటి చక్రయుగము
జలజరాగశ్వాలఁ జెలువారిచెలఁగును పద్మసుశోభమ పదయుగమ్ము.

గీ॥ బింబరాజమ్ము ద్విజరాజబింబమోము
మోవిమోముల విలసిల్లు ముద్దురాండ్రు
రాజభోగార్హ్వలగుదురు రమణమీఱ
నీదుదేవేరులుగ వారి నాదరింపు॥

హరిశ్చంద్రా! నాబిడ్డలు నీచేఁగష్టపడినారు. కావున మరలవారు నీచే సుఖపడువలయు నాయుదరవహ్ని చల్లారదు. వైళమ్మెవారిని వరించి నీ దేవేరులుగనేలుము. నీకిదిహితము.

మతంగకన్యలు.—తండ్రీ! నిజము. మంచిమాటలాడితిరి. బాగుగఁదోఁచెను.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—మునిపుంగవా! వంశపావనత రాజ్యగౌరవత నెఱింగిన మీరిటులాడనగునా?

చ॥ జలజహితాన్వయాంబుధి శశాంకుఁడనై వరధీరతాంకుఁడై
జలధిపరీత భూభువన చక్రము నేలెడు చక్రవర్తినై
మలినకులాఘువర్తనల మాలెతలన్ వరియింపనేర్తునే?
ఫలమొ? చలమ్మొ? మీరిటులపల్కఁగనానె యధర్మవృత్తముల్?

మునివర్యా! ఇట్టిమాటలు నీశిష్యునకు బోధింపనగునా? విన నసహాంబులుగదా?

విశ్వామిత్రుఁడు.—ఓరీ! దుష్టాశయా! విన నసహాంబులైన దుష్కృత్యములో నీకు నేను బోధించినవి? పోటుమానిసిబలె నోటికొమ్ములతో మాటలపోటు చూపుచున్నావు. చిచ్చార్చను చెత్తఁ జేర్చుచున్నావు. ఓరీ! మఱచియైన నగ్గిముట్టకు. హెచ్చరిక. విశ్వామిత్రునితో విరసములాచరింపకు. ఈమాలకన్నెల నాలులుగా నేలెదవా? ఏలవా? అనాలోచితముగ బదులిపకు. నెమరు వేసినసులుము. ఆలోచించి యభిప్రాయమిమ్ము. నీభవిష్యదాపత్సుఖములు జూచికొనుము. కీర్తి నార్జింపుము.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—మునివర్యా! ఆలోచించితిని. సుఖదుఃఖములు శారీర సంబంధములు, కావున, శాశ్వతంబులుగావు. కీర్తి దేవతాభరణంబుగావున నిత్యము. నిత్యవస్తువుత్యజించి, యనిత్యవస్తువును గోరుదునా? కోరను.

చ॥ వదలుదు మౌనివంశమణి! వారణరథ్య పదాతివర్గమున్
వదలుదు సర్వసంపదలు, వారిధివేష్టిత భూతలంబునున్
వదలుదు దారపుత్రహిత బాంధవమిత్ర భటాళినంతయున్
వదలను, వంశధర్మమయి వాసికినెక్కిన శీలసంపదన్.

మునివంశాగ్రణీ! తమినంది, యీమాలచేడెలఁబొంది, నేనందునది స్వర్గపదవియైనను నాకువలదు. కులశీలము వదలఁజాల.

విశ్వామిత్రుఁడు.—ఏమీ క్షత్రియాధమా! రాజ్యము వదలుదువా? రాజ్యసంపదలు వదలుదువా? ఈమాటలుతప్పకు. ఈశ్వరునానసుమీ.

ఏదీ! నీరాజ్యము నాకుధారాదత్తముగనిమ్ము. చూతము నీసత్యసంకల్పము.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—ఋషివర్యా! నాహృదయమరయ మీరిటుకోరదరుకాఁబోలు? తామనుభవించి వేసరి వదలినదికదా యీరాజ్యము? వైరాగ్యధనంబు మితిమీఱినందిన, మీకీ యశాశ్వత రాజ్యవిభవంబుపై నిచ్ఛగలుగునా?

విశ్వామిత్రుఁడు.—ఓరీ మాయమాయకాఁడ! దోషములపుట్టా! అనృతవాదీ! నీనాలుకపైఁ దేనె మనంబున విషము గలిసియున్నది. ఈరాజ్యమిప్పుడేకదా యిచ్చెదనంటివి? ఇమ్మనినంతనె యెన్నినేర్పు లెన్నిమార్పులు పలుకుచున్నావు? అవురా! ఇన్నిచుట్లు యగచాట్లుబడుటకంటెను రాజ్యదానంబిచ్చెదనని వచింపనని పలుకరాదా? నీసత్యవాక్యపరిపాలన వెల్లడియగు.

హరిశ్చంద్రుఁడు —(ఆలోచించుచుండును.)

చంద్రమతి.—నాథా! ఏమీయాలోచన?

కం॥ భూనాథులెందఱేలిరి
యీనేలను? వారిలోన నెవ్వండేనిన్
బూని యొక యించుకేనియు
దానుఁగొనిపోయెనే, ముదంబునివెంటన్?

నాథా! ఈయశాశ్వతమైన రాజ్యంబును రాజ్యవిభవంబును నీకువలదు.

విశ్వామిత్రుఁడు.—హరిశ్చంద్రా! స్త్రీలెంతటికైనఁ దెగించినవారు. కావున "స్త్రీబుద్ధి ప్రళయంకరీ" యని పెద్దలాడుదురు రాజాధిరాజవగునీవు స్త్రీబుద్ధివిని బిచ్చాలరాజగుట యుపేక్షణీయము కాదు. మానప్రాణధనహానిదశల, ననృతమాడినను, గలుషంబు రాదని

శుక్రనీతియున్నది. కావున యీవిషయంబున, ననృతంబాడితినని రాజ్యంబు దక్కించుకొనుము.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—మునిజనగ్రామణీ!

గీ॥ హేయకాయంబు బుద్బుదప్రాయమనని
ధరణి, దారలు, తనయులు, ధనము, సతమె?
సజ్జనస్తుత్య సత్య మాచంద్ర సూర్య
తారకంబుగనిలుచు, నుదారమహిమ॥

మహానుభావా! ఇట్టి తుచ్ఛానుభవంబులఁ గోరి, యిచ్చినమాటఁ దప్పి సూర్యకుల సచ్చరిత్రమునకుఁ గళంకముఁ దెచ్చునంతటి పాపాత్ముఁడనుగాను. కాయము కాలచక్రముఁబలె, కల్లోలముల భంగిఁ జలించుచుండునుగదా! కాయము పోయినను మాటనిలుచును గదా? ''కీర్తిర్యస్యసజీవతి'' యను వాక్యము లేదా? ఈశ్వరేచ్ఛ యెటులుండిన నటుకానిమ్ము. నేమాటఁదప్పను. (చంద్రమతిఁ జూచి) ప్రాణేశ్వరీ! జలమ్ము దెమ్ము.

(చంద్రమతి జలముదెచ్చి హరిశ్చంద్రుని కరమునఁబోయును.)

హరిశ్చంద్రుఁడు.—సూర్యచంద్రులారా! అష్టదిక్పతులారా! త్రిమూర్తులారా! త్రికరణశుద్ధిగ నేనీదినంబున దేవస్వబ్రహ్మస్వములు దప్ప సర్వరాజ్యము, సర్వసంపదలు, విశ్వామిత్ర మహర్షికి బ్రహ్మప్రీతిగ బ్రహ్మార్పణముగ, సమర్పించితి (అనుచు నీరు ఋషికరమున విడిచి) (సత్యకీర్తిఁజూచి) సత్యకీర్తీ! నేఁటినుండి విశ్వామిత్రులవారు మీరాజులు కావున మీరు వారియానతికి వేఱుసేయక నటించుఁడు.

విశ్వామిత్రుఁడు.—సత్యకీర్తీ! రేపటిదినంబుననే నేనాపురికివచ్చి రాజ్యభారంబు వహించెద. నీవిపుడేవెళ్లి సర్వము సిద్ధముగనుంచుము. వెళ్లుము. నిలువకుము. వెళ్లుము.

సత్యకీర్తి.—(హరిశ్చంద్రునిఁజూచి కన్నీరుఁగార్చుచు నిలుచును.)

విశ్వామిత్రుఁడు.—హరిశ్చంద్రా! చూచితివే? యీమంత్రికి బాగురెంత తలకెక్కినదో? ఇట్టికుత్సితబుద్ధి నాకు విధేయుఁడుగనుండునా? జనుల కుబోధించి రాజ్యమునందుఁ గలఁతలుబుట్టించును. ఇట్టిరాజ్యము నాకునిచ్చిన నేమి? లేదన్న నేమి?

హరిశ్చంద్రుఁడు.—ఋషికులాగ్రణీ! చిరకాలమునుండి మంత్రిపదంబు నందినవాఁడు కావున, నన్నుడబాయలేక కన్నీరుగార్చెడు. (సత్యకీర్తిఁజూచి) సత్యకీర్తీ! నీవిటులొనరించిన నామాట యెటుదక్కు? నీవు మీరాజునాజ్ఞ శిరసావహించి యీనర్పు. పొమ్ము.

అనుబంధము 17.

(సత్యకీర్తి కన్నీరుగార్చుచుఁ బోవును.)

విశ్వామిత్రుఁడు.—హరిశ్చంద్రా! రాజ్యము నాయధీనము. రాజ్యసంపద నాయధీనము. మీకీరాజచిహ్నములేల? అమూల్యములగు వస్త్రాభరణములేల. నారచీరలు చాలవా? వానిగట్టి యీవస్త్రాభరణము లిటు లెండు.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—మౌనివరా! తమయానతి మీరివర్తిల్లెదము. నారచీరలు గట్టికొని వత్తుమా?

విశ్వామి.—త్వరలోరండు. వెళ్లుఁడు. (హరిశ్చంద్ర చంద్రమతి లోహితులు వెళ్లుదురు.) (మతంగకన్యకలఁజూచి) చేడియలారా! మీరును వెళ్లుఁడు.

(మతంగకన్యకలు నిష్క్రమింతురు.)

నక్షత్రకా! నక్షత్రకా! నక్షత్రకా! యని యఱచును.

(నక్షత్రకుఁడు "వచ్చితిని, వచ్చితిని" యనుచుఁ బ్రవేశము.)

ఓరీ! నక్షత్రకా! నీకు విద్యనేర్పినందులకు నీవు గురుదక్షిణ యివ్వవలెను గదా?

నక్షత్రకుఁడు.—స్వామీ! అందులకుఁగదా యానాఁడు హరిశ్చంద్రుని యాగసంతర్పణ భోజనంబునకుఁ బోవలెనని యెంతప్రయత్నించినను నాకు మీరంతరాయంబుగ నిలిచితిరి? "నీకేసంసారంబు కాళ్లపై నదారలుచున్నది? ధనమేల?" యని యడిగితిరి. ఇపుడు చూచితిరా? గురుదక్షిణకు ధనము లేదాయెను. మీరడిగినపుడు నోటిలో నువ్వు గింజలు వేసికొని చచ్చినవానిగా బడియుండవలసివచ్చెను. ధన ముండినచో, "ఒకటీ, రెండూ, మూడూ, నాలుగూ" యని ఝణ, ఝణ, ఝణ యెంచుచుంటినిగదా?

విశ్వామిత్రుఁడు.—నక్షత్రకా! నాకు ధనమేల? హరిశ్చంద్రుని రాజ్య సంపదలెల్ల నే హరించితిని. నాకు వాఁడనిమిదికోట్ల ధనము ఋణము దీర్పవలెను. వానిపైఁ దరువుకాఁడుగానుండి వానిఁ బడరాని హింస లఁగెడపి యుంకగతోరగమై, కొంగునఁజిచ్చై, కుక్షిమక్షికన్యాయం బున, ఋణము గక్కింప బాధించుచుందుము. నాకు వాఁడిచ్చుధనము ప్రాధాన్యముగాదు. వానిఁ గాఱించి కన్నహింసలఁ గెడపి యనృతం బాడించితినేని నేఁగృతార్థుఁడనయ్యెద. కాదేని నా తేజంబు తగ్గి, నీవైరిగురువు తేజంబు హెచ్చును.

నక్షత్ర.—స్వామీ! ఇది కఠినకార్యము. అయినను జేసెద. దీనినుండి నాకుఁ బాపము రాదుకదా?

విశ్వామి.—నక్షత్రకా! గురుకార్య నిర్వాహకంబునం దొనరించినదేది యుఁ బాతకహేతువుకాదు. నీపేరు శాశ్వతంబుగ జగతిని నిలుచును.

నక్షత్ర.—నిజము. అప్పున్నవారిపైఁ దరువుకాండ్రకెల్ల నాపేరువచ్చును. "ఏనకేనాద్యుపాయేన ప్రసిద్ధః పురుషోభవ" యని మీరు వచించి యుంటిరిగదా. చిత్తము. మీయానతి శిరసావహించి చేసెద. హరి శ్చంద్రుఁడేడి?

విశ్వామిత్రుఁడు.—హరిశ్చంద్రుఁడును, చంద్రమతియు, లోహితుఁడు

నిర్భుజేసెదరు. వారియెదుట నీవేమి మాటలాడకుము. నాహితము చక్కఁగ గమనించితివిగదా? హెచ్చరికలపుట యనవశ్యకము.

నక్షత్రకుఁడు.—స్వామీ! వ్రేలుచూపిన హస్తము దిగ ద్రింగుహానికి నిన్ని కలుపనలెనా? కలుపినమలి కట్టినకడి కలకాలముండునా? ఇట్టి వాటికెల్లఁ బ్రతిభ యుండవలెనుగాని.

విశ్వామి.—నిజము. వారు వచ్చుచున్నట్లున్నది. మిన్నకయుండుము.

నక్షత్ర.—చేతులు జోడించుకొని నిలుచును.

(ప్రవేశము హరిశ్చంద్రుఁడు, చంద్రమతి, లోహితుఁడు.)

విశ్వామి.—హరిశ్చంద్రా! మీవస్త్రాభరణములిటనుంచి నారాజ్యంబు వదలి వెళ్లిపోవుఁడు. నారాజ్యమునం దడుగిడకుఁడు.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—మునివర్యా! పుణ్యక్షేత్రంబని ప్రసిద్ధికెక్కిన కాశీ నగరంబున నుండుటకు ననుజ్ఞయొసఁగుదని వేఁడెద.

విశ్వామిత్రుఁడు.—మంచిది అటుచేయుఁడు. పొండు.

(అంతటఁ నమస్కరించి వెళ్లిపోవ నడుగిడుదురు.)

నక్షత్ర.—స్వామీ! ఆవార్త మఱచితిరి.

విశ్వామిత్రుఁడు.—నిజము. నిజము. ఓరీ! హరిశ్చంద్రా! దుష్టాశయా! విప్రవిత్తాపహారకా! "ఋణప్రణాకలంకానాం కాలేలేపో భవిష్యతి" యను వాక్యంబు సార్థకపఱచఁజూచెదవా? నేమఱచితినిగో, నాకది యొఱుకపఱచి నాఋణమునకు దారిఁజూపి పోఁదగినది ధర్మము కదా? అలనాఁడు నాయొసఁగు యాగంబునకై నిడిన ధనం బేదీ? ఎవరిని ముంచఁ దలంచితివి? పరుల ఋణంబు ముంచుట పరువా? అందున విప్రునిధనంబు విషముగదా? అర్యమకులంబున నుంచి ధర్మపరుఁడవు బుట్టితివి.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—మునికులోత్తమా! రాజ్యమిచ్చితి. రాజ్యవిభవము

చ్చితి. వస్త్రాభరణంబులిచ్చితి. కట్టుబట్టలుసైతమిచ్చితి. నారుచీరలు గట్టితి. రాజ్యలాభంబందినవారే రాజ్య ఋణంబు దీర్పబద్ధులుకదా?

విశ్వామిత్రుఁడు.—ఓహో! వ్యవహారవిధులకు దిగితివో? మంచిది. ఈఋణము నీవు హరిశ్చంద్రనామమున పారలౌకికపుణ్యంబునకై చేసినావుకాని రాజుగాఁజేయుట. నీవొకరాజునని నీకు నే ఋణంబి వ్వను. ఇన్నికష్టంబులుపడి మర్త్యవాదములు వెదకికొని ఋణము ముంచుటకంటెను యాగశక్తిఁ నేనివ్వనే లేనని యనృతంబు పలుక రాదా? సర్వసంకట పరిహారముగానుండును.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—మునిరాజసార్వభౌమా! మూడుమాటలలో నాలు దప్పులు పట్టనగునా? మీకిచ్చిన వచనంబు దప్పుదునా? గ్రాసము నకు లేని నిర్భాగ్యుఁడు కోట్లకొలది ధనం బెట్టు లడిగినపుడే యిచ్చు ను? దయఁబూని యొక నెలదినంబులు గడువిచ్చిన దేహమమ్మియైన మీధనంబు నిచ్చెద.

విశ్వామి.—అటులొనరింపుము. పొమ్ము.

నక్షత్రకుఁడు.—స్వామీ' ఋణముదీర్పను గడువేర్పఱచి పుచ్చిపిచి చేతికిఁ జిక్కక పలాయనమంత్రంబు పఠించినవారి ననేకులను నేను జూచినాను. మనుజులు పేదవారిలో నిట్టివి దినదినము జరుగుచుం డును.

విశ్వామిత్రుఁడు.—నక్షత్రకా! నిజముపలికితివి. (హరిశ్చంద్రునిఁజూచి) నిన్నుఁగాచికొని నీవెంటఁదిరుగ నాకనుకూలత లేదు. వీఁడు (నక్షత్ర కునింజూపి) నాశిష్యులలో ముఖ్యుఁడు. ఎన్నఁడు నెండ కన్నెఱింగిన వాఁడుకాఁడు. వానమోములుగఁడు. దారినడచినవాఁడు కాఁడు. ఆకలికినాగఁడు. దప్పికినోర్వఁడు. గొప్పయింటితనమువాఁడు. ఎటుల యీనెలదినంబులు నిను వెంబడించు వీనినిఁగాపాడుకొని వత్తువో తెలియకయున్నది? నిండుపరువుగలమానిసి. దినము గాలుకోట

బంగారు కాసులిచ్చిన నిట్టివాఁడురాడు. మాటఁబడువాఁడుకాఁడు? చక్కఁగఁదెలిసికొనుము. నాకంటె మీకితఁడు హెచ్చనికా పాడుఁడి. నక్షత్రకా! వీరివెంటనంటి యొకమాసములో నెనిమిదికోట్ల ధనము వారినుండి యెటులైనలాఁగి తీసికొనిరమ్ము. కష్టపడకుము. వీరన్నిట నిన్నురక్షింతురు.

నక్షత్ర.—స్వామీ! రాత్రినేనొంటరిగ వెలికిఁబోలేను. ఆవార్త వారికిఁ దెలుపరైతిరే?

విశ్వామి.—నక్షత్రకా! అన్నియుఁ దెలుపవలెనా? వారు నిన్నురక్షించుదురు. పొమ్ము.

నక్షత్ర.—చిత్తము. నిలుఁడి. నిలుఁడి. స్వామీ! నాకుబత్తెము.

విశ్వామి.—ఓరీ! నక్షత్రకా! వారిత్తురు. వెళ్లుము.

(అంతయు నిష్క్రమింతురు.)

ఇఁక నామాయామహిమఁజూపి వీరికి దారిలో నేకుదాకుల మన్ను దిన్పించి యేమకావుల నీరు ద్రావించెద. ఆపాదమస్తకము తపింపఁ జేసెద. మాయామునినై దారితప్పించెద. భేతాళులకు బలియిచ్చెద. మీఁతిరేని చిచ్చుచొచ్చులాగొనరించెద. అంతకు మీఁతిరేని ముందు జరుగఁదగిన కార్యంబాలోచించెద. అదృశ్యుఁడనై యెపుడవుడు వీరినిఁ గనుచుండెద. పోయెద.

నిష్క్రమము.

ద్వితీయరంగము.

అరణ్యమార్గము.

(హరిశ్చంద్రుఁడు, చంద్రమతి, లోహితుఁడు, నక్షత్రకుఁడు.)

హరిశ్చంద్రుఁడు.—ప్రాణేశ్వరి! ఎండఁజూచితివే? అగ్గివలె మండుచు

న్నది. దానికిఁ జేరికఁగ వడగాలి లేచెను. జలజాకరంబులన్నియును జల విహీనంబులయ్యెను. నోటితడియార్ప నెచటను బుడిసెడు నీరులేదు. నిలుచుటకు నీడలేదు. ఏదిక్కుఁ జూచినను ముండ్లపొదరిండ్లతో నిండారిన దీయరణ్యము. అయ్యో! దైవమా! ఒకనిమిషమున నెంతటి యున్నతస్థితినుండి మమ్మెంతటి హీనస్థితికి దించితివి! చంద్రమతీ!

అనుబంధము 18.

సీ॥ చలువతో నెలవులఁ జెలువొందు నీమేను సెగఁజల్లు నెండలఁ గ్రాగెఁ గాన!

చంద్రమతి. కలలోని కలుముల కోలత లేలో కోరిత్త వెన్నెలవెన్నంటు నెతలయిరులు

హరిశ్చం. అలరుసెజ్జఁబరుండి యలరారు నీమేను కఱకుతాల్మ్నాటుచుఁగఱకఁ బాఱె

చంద్రమతి. పదియారువన్నెల పసఁగాంచు కేదార గాము బాములఁజిక్కెఁగానిపడదె!

హరిశ్చం. పట్టుచీరలు గట్ట బరుసను చెలి! నీకు సింగారమే నారచీరలకట!

చం. కలిమి లేములుగాంచఁ గావడికుండలై యొకటి హెచ్చును మఱియొకటి తిగును.

హరిశ్చం. చిలుకల పలుకుల కలవడు వీనులు మెకముల నాదుచే మెలఁగ నేఁడు

చంద్రమతి. మేలు కీళ్లను దొలిమేన మేకొనరించు కర్జముపంటలుగావె రమణి!

హరిశ్చ.—(లోహితు నెత్తుకొని.)

గీ॥ చిన్నిచిఱుత యెంతచెన్నైది బడలెను
ముగుదఁబుడుత ముద్దుమోమువాఁడె

చంద్ర. { కలకఁ బాఱనేల తొలిజన్మగట్టుని
వ్రాఁతకట్టడంబు వసమె మాఱ!

హరిశ్చంద్రుఁడు.—తన్వీ! నన్నూఱడించుటకై యెన్ని వైరాగ్య వచనంబులు పలికినను నామనం బగ్ని గుండములోఁ బడినటుల తపించుచున్నది. ఏమియు దోఁపదు.

నక్షత్ర.—(దూరమునకుఁ బోయి) స్వగ॥ (వీరు తామేమో శ్రమపడుచుండినవారిబలె మాటలాడుచు నాదిక్కుఁ జూడరు. నన్నూఱడిం

పరు, నావిద్యఁజూపెద.) హా! తల్లీ! తండ్రీ! హా! విశ్వామిత్రా! దిక్కులేని చావుఁజచ్చెద.

చం॥ గృహమునుండి దైనమిడు గింజయొ గంజియొ త్రావియుండకా
దహనునిఁబోలె మండిపడు తాపసి నెలాగొ యాశ్రయించితిన్?
గుహకమె కూడుగాఁ గుడుచు కుంభినిభర్తకుఁ గూలివాఁడనై
గహనపుఁజావు చావుమని కాంచనగర్భుఁడు వ్రాసెనా? కటా!

హా! హా! ఏమిసేయుదు? దేహమువాఁడెను. నడవఁజాలను. దప్పి బలమాయెను. పాదములో ముండ్లుదూఱి యడుగిడుటకు శక్తిచాలదు. నాప్రాణము లిఁక నిలువవు. (సొమ్మసిలిపడును.)

(హరిశ్చంద్రుఁడు, చంద్రమతి, వానిసరసఁజేరి గాలివిసురుదురు.)

నక్షత్ర.—(లేచి) అయ్యో! చచ్చియుంటినే? యమపట్టణము సమీపముఁజేరి మరలవచ్చితి. అయ్యా! హరిశ్చంద్రా! బ్రాహ్మణుని వెంటనిడికొనివచ్చి చంపెదవా? కాని. ఈపాపము నిన్నింతటితో వదలునా?

హరిశ్చ.—(తలవంచుకొని కూర్చుసియుండును.)

చంద్రమతి.———ప్రాణేశ్వరా! దుర్వ్యసనము మానుము.

చ॥ మనమునధైర్యమూని వగ మానుమ మానవనాథ! ప్రాకృతం
బనుభవనీయ మానుగద? యాఁపిన నిల్చునె జన్మమాదిగా
వెనుఁబడివచ్చి కాలగతి వేచుచు నిల్చిన కర్మవాసనల్?
ఘనమతిఁబూని ధీరతనుగాంచి యశంబిలనింప నెంచుమా.

ప్రాణనాథా! ధీరత్వముమాని, దీనత్వముబూని, యిటుకుందుచుండిన గతియేమి? లెమ్ము. ఈపరిసరప్రాంతంబుల నీరెందైన నున్నఁ దెమ్ము. విప్రకుమారునిఁ గాపాడుము. నాథా! ఒకరియొకరాయిగదా యుత్తమునకుఁ బుత్రుడికిఁగల తారతమ్యంబుఁ జూపును? దారిద్ర్యము గదా పురుషధైర్య రత్నమును వెలిచేయును. దారిద్ర్యముగదా మానవునిచేయును.

లోహితుఁడు.—

అనుబంధము 19.

క॥ అమ్మా! నడవఁగఁజాలను
రెమ్మయులేరాయె నోఁట రెమ్మా జలముల్
సొమ్మసిలె దేహమంతయుఁ
కెమ్మటబలమాయె నేమిసేయుదుఁ దల్లీ!

అమ్మా! దాహమయ్యెడి. కాళ్లుగాలెడి. నిలువలేను.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—హా! హా! ఎంతకష్టమునఁగూర్చితివి? ఇకాలంబున ననాథుఁడగు నాకు నీవుదప్ప ప్రాపెవరు? కసులుబ్బలిలోఁ జిక్కినఁ గరుతెత్తనోపునుగాని పిపీలికలెత్తునా? అయ్యో! విధికృతంబు దుర్వారంబుగదా? ఊపసికూన యింతటి విపద్దశకర్హుఁడా? కర్మ పరిపాకం బెవరికిని దురత్యయంబుగదా?

నక్షత్ర.—అయ్యా! హరిశ్చంద్రా! ప్రాణముపోయెడు. నీరిమ్ము. నీ వేదాంతములతో దప్పి యాఱదు. ఈతీస్పుడు వేదాంతములు నాకు నీకంటె హెచ్చుగవచ్చును.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—(చంద్రమతిఁజూచి) రమణీ! దూరమున నొక కుటీరము గానవచ్చెడు. నీవు లోహితుని నెత్తికొని మెల్లగ రమ్ము. నక్షత్రకుని మెల్లగ నడిపించుకొని నేనును వచ్చెద.

నక్షత్ర.—హరిశ్చంద్రా! నన్ను మెల్లగ మంచిమాటలతోఁ జంపి మా గురువులవారి ఋణము దిగమ్రింగఁజూచెదవా? నేను నొకయడుగైన నిడఁజాల. నీవుపోయి నీరుదెత్తువా? నేఁజత్తునా? చచ్చెద. చూడుము చచ్చెద.

హరిశ్చ.—విప్రకుమారా! అటుచేయకు. చేయకు. నీరుదెచ్చియిచ్చెద.

నక్షత్ర.—హా! అటుచేయుము. బ్రదికెదను. బ్రదికితిని. బ్రదుకుదును.

హరిశ్చ.—చంద్రమతీ! నేఁబోయి త్వరలో నీరుదెచ్చెద. నీవు హెచ్చరికగ నుండుము.

(హరిశ్చంద్రుఁడు నిష్క్రమణము.)

నక్షత్రకుఁడు.—అమ్మా చంద్రమతీ! హరిశ్చంద్రుఁడు నీరుదెచ్చుటకుఁ బోయెనుగదా.

చంద్రమతి.—అవునయ్యా! ఇపుడేపోయినారు.

నక్షత్ర.—తల్లీ! చంద్రమతీ! నీ మగనికిచ్చి పుట్టుకలో వచ్చినదయా? ఇటీవల వచ్చినదియా? ఇటీవలవచ్చియుండును. కాదేని నీతలిదండ్రులేమి పిచ్చివారా యిట్టివానికి నిన్నిచ్చి వివాహము చేయుటకు? అయ్యో! ఈపసిబాలుని కష్టములు జూచినఁ గన్నులకుఁ గడవలు గడవలుగా నీరుకారునుగదా? ఎన్నఁడు క్రింద నడుగిడినవాఁడు కాడు. పాయసాన్నము భుజించి హంసతూలికా తల్పమున జోల పాటలువినుచు నిద్రించువాడు. నేడీ కఠినకంటక పాషాణస్థలంబులు ద్రొక్కి పాదములలో రక్తమేటులుగాఁ బ్రవహించుచున్నయది. అయ్యో! పిల్లవాఁడెంత ముద్దువచ్చుచున్నవాఁడు? చంద్రమతీ నీకేమయినను కోపమురానీ యీబాలునకై నేనొక హితముపదేశించెద. అటులొనరింతువుగదా?

చంద్రమతి.—ద్విజకుమారా! అదియేమి?

నక్షత్ర.—తల్లీ! సావధానముగ విను.

మ॥ సుదతీ పాపఁడని పెంపుగందునని యింతో ముప్పునుం జెందితే
పడఁతీ! నీమగఁడీవిధంబునను నిర్భాగ్యుండయెన్. వానినిన్
విడి మాసింహుని వేఁడినన్ బుడమియున్ వీడున్ సుఖంబందగా
నిడు. నీకూనున కింత కన్న సుఖమేదీ! చూడుమా నెమ్మదిన్.

చంద్రమతీ! కన్నకడుపు నీదిగావున నీకు నాకంటెను హెచ్చుగ నా

బాలునిసుఖ మాలోచింపఁ దగినదానవు. నాహితము వినుము. వలయునేని నేనువచ్చి మాగురువులవారికి మెప్పువచ్చులాగు మాటలాడి మీరాజ్యము మీకిప్పించెద. రండు. వేగమె పోదము. “శుభశ్యశీఘ్రః” మని వచనమున్నది.

చంద్ర.—నక్షత్రకా! విన నసహ్యములగు మాటలెన్ని పచరించితివి? హితబోధనసేయు వానింబలె విషదిగ్ధవచనంబులెన్ని పల్కితివి? మగని దిగనాడిపోయిన కలికిబ్రదుకుఁగన నాలికిబ్రదుకుగదా! అట్టి నారి మగనిపాలి మహామారి గదా?

ఉ॥ ముంగిటి పారిజాతమగు ముద్దియకున్ బతిభక్తి యొందునన్
తంగటిజున్ను గాదె నిరతంబును భార్యకు భర్తభక్తియున్
చెంగటిపెన్నిధానమగుఁ జేడియకున్ బతిభక్తి గానదే?
బంగరు కొండగాదె పతిభక్తిసతీమణి కెల్లకాలమున్?

ద్విజకుమారా! పరదైవమగు పతిని వదలి సతి యుండనగునా? ఎట్టి పిచ్చిమాటలివి!

నక్ష.—(తలగీకికొనుచు) అమ్మా! చంద్రమతీ నేను బ్రహ్మచారిని. సతి యననేమో? పతియననేమో? వారివారి ధర్మకర్మము లేమో- నాకుఁ దెలియవు.

(హరిశ్చంద్రుని ప్రవేశము.)

నక్ష.—దాహము. దాహము. రాజా! నీరుదెచ్చితివా? ఏదీ? తెమ్ము. త్రావెద.

లోహి.—నాయనా! నీరేదీ? యిమ్ము.

హరిశ్చం.—బ్రాహ్మణోత్తమా! ఇచటనే సమీపమున జలజాకరమున్నదఁట. అచ్చట పుష్కళముగ పుష్కరము దొరకునని యొకమహాముని పలికెను. మెల్లనఁ బోవుదము రమ్ము.

నక్ష.—అయ్యో! హరిశ్చంద్రా! దాహమునఁ జచ్చుచున్నాను. నీరు తెమ్మనఁ గష్టపడి పోయి పుష్కరపుష్కరశబ్దములు దెచ్చితివా? ఓరీ! నిర్భాగ్యా! బ్రాహ్మణునిఁ జంపితివే! నాఁడశ్వమేధం బొనరించి పుణ్యమార్జించితివి. నేఁడు బ్రాహ్మణవధం బొనరించి దుష్కీర్తి నార్జింపుము. అయ్యో! చచ్చెదను.

హరి.—బ్రాహ్మణోత్తమా! నీపాదములంటి వేఁడెదను. నన్నుఁగృపఁ గని రెండడుగు లిడుము. వలయుననిన నేనెత్తికొనిపోయెద. నా భుజము లెక్కుము.

నక్ష.—మంచిమాటలాడితివి. నీవాదికి నెత్తి క్రిందపాఱవైచు మాటలివి. నాకుఁ దెలియును. దైవము నీకిడినబుద్ధి నాకు నిడినాఁడు. నన్ను నరవాహనుఁడు గమ్మనియెదవా? నేనింకను గొన్నిదినంబులు బ్రదికెదను. చావేలఁగోరెదవు? "చెడగోరకురాచెడేవను" సామెత తెలియదా?

హరి.—భూసురోత్తమా! నను మన్నించి దయయుంచి యించుక నడచి రమ్ము నీరుఁదెచ్చి యిచ్చెద. సాయాహ్నసమయ మాయెను.

నక్ష.—మంచిది వచ్చెదను.

(నిష్క్రమము.)

తృతీయరంగము.

అరణ్యము, కొలను, మఱ్ఱిచెట్టు.

(హరిశ్చంద్రుఁడు, చంద్రమతి, లోహితుఁడు, నక్షత్రకుఁడు.)

బేతాళులు.

నక్ష.—అయ్యో! పాపీ! పాతకీ! హరిశ్చంద్రా! నీరిచ్చి నన్ను బ్రదికింతువని నమ్మితిని. అయ్యో! నీరిచ్చి జీవమిచ్చి దయాళులకుఁ బట్టి

యిత్తునని నే నమ్మనైతిని. అయ్యో! యీ దయ్యాలు నన్ను చుట్టుముట్టెను.

హరి.—(తిరిగి బేతాళుల గుంపునుఁజూచి వారినిఁజంపును.)

నక్ష.—అబ్బా! నాతల్లి కడుపులోనుండి మరలఁబుట్టితి. ఈ బేతాళు లీతూరిరానీ! చూచెద! కండ కండలుగ ద్రుంచివేసెద. (అనుచు జచ్చినవానినిఁ జంపఁబ్రయత్నించి దెబ్బవేయ పడిన బేతాళుఁ డొకఁడు పాదమెత్తును.) (భీతినటించుచు) హరిశ్చంద్రా! నేను బ్రాహ్మణుఁడని మర్యాదఁ జూపక నన్నుఁ గాళ్లతోఁ దన్నవచ్చుచున్నాఁడు చూచితివియా యీ బేతాళుని దుర్గుణాధికత? రాజవయిన నీవీరీతి మర్యాదలు గఱపితివియా?

హరి.—భూసురోత్తమా! బేతాళులకు విద్య నేర్పువారెవరు? పుట్టుకతోనే దుర్మార్గవిద్య వారికి వచ్చును.

నక్ష.—అటులైన నేను బేతాళుఁడై పుట్టియుండిన బాగుగనుండెను. నీవెంటనంటి యాకలివేళ కన్నంబు లేక, ద్రావను నీరు లేక, నిద్ర లేక, యెండకు నెండి వానకు నాని కుల్లి గుడిగుండారములలో నివసించుచు ఘోరారణ్యములలో సంచరించుచు గన్నబాధలు గుడుచుచుండు కష్టము దప్పించుకొనుచుంటిని. పాడు నాతల్లి నన్ను మనుజునిగా నేల కనెనో?

హరి.—ధరణీదేవోత్తమా! అంతగా వేసరిలి మాటలాడెద వేల? నిర్భాగ్యులతోఁ జేరినవారికి సౌభాగ్య మెటువచ్చును.

(ఎవఁడురా వాఁడని భీకరధ్వనిలోనుండి వచ్చును.)

నక్ష.—(గడగడ వడఁకుచు) ఈ యశనిప్రతిమాన కఠోరధ్వని యెవని దుండును? అయ్యో! నన్నుఁ జంపవచ్చునేమో?

హరి.—బ్రాహ్మణోత్తమా! భయపడకు. నెమ్మదిగనుండుము.

(బేతాళరాజు ప్రవేశము.)

బేతాళరాజు.—

మ॥ కనవేరా నను మానవాధమ! ఖలా! కాంతార భూనేతనై,
చినతారాలికి మృత్యువై, మునిభయావేశోగ్ర మంత్రంబునై,
జనతాకోటికి గుండె తల్లడమునై, సర్వామరశ్రేణికిన్
గనుమూయన్ జనకట్టి కంటకుఁడనై, కాటించు బేతాళుఁడన్.

ఓరీ! మానవాధమా! నామందిరంబుఁజొచ్చి నాభటులను జంపితివి. ఇపుడు మిమ్మందఱినిఁబట్టి నిశాతతరక్రకచదంతముల భంగి తీక్ష్ణతరములైన మదీయదంతమధ్యమునఁ బెట్టి నమలి యేకాహుతిగా మ్రింగెద.

నక్ష.—అయ్యా! అయ్యా! నేనవరినిఁజంపను. అందఱినిఁజంపిన దితఁడేను.

హరి.—ఓరీ! పిశాచాధమా! నీవు బేతాళుఁడవా?

శా॥ బేతాళుండవె నీవు! మంచిదయె. నీశీరంబులన్నా నుమా.
భీతాళిన్ గరుణించి బ్రోవు దొరనై, భీమారికిన్ జిచ్చునై,
నీతాళిన్ భోగలించు నీచతతికిన్ నిర్ఘాతపాతంబునై,
చైతన్యంబున నున్నవాఁడను హరిశ్చంద్రాఖ్యతన్ నేధరన్.

ఓరీ! పిశునాధమా! స్థిరముగ నిలువుము నీవీచమడఁచెద.

(అనుచు యుద్ధమొనరించి బేతాళుని జంపును.)

నక్ష.—హరిశ్చంద్రా! చూచితివా నాదెబ్బ? వానిది మీఁదిచేయి యయినపుడు వెనుకనుండి చచ్చునంతటి దెబ్బ వేసితిని. పట్టునఁబడెను. నా దెబ్బ నీవు చూచియుండవు.

హరి.—బ్రాహ్మణోత్తమా! ఇఁక నే భయంబును లేదు. హాయిగ నిద్రఁబొమ్ము.

నక్ష.—ఏమయ్యా! నీయర్థమేమి నాకుఁ దెలియకయున్నది. నన్నుఁ

జంపవలెనని నీతాత్పర్యమా? పిశాచములన్ని పీనుగపెంటలై బడి యుండ దానికిఁ జేరికగ నేనొక పీనుఁగయగుదునా? ఇచట నేనన్నటికిని నిద్రింపను. మఱియొచటకైనఁ బోవుదము.

హరి.—భూసురోత్తమా! నిజము. నిజము. ఇంచుక దూరమేగి శయనింతము.

నక్ష.—అయ్యో! గాఢాంధకారమే? చినుకులుపడుచున్నవియే? ఆకాశమెల్లెడ వారిధరములతో నిండి యురుములు బలమయి భయంకరముగనున్నది ఎటుల నడవవలెను? ఎచటికిఁ బోవలెను?

హరి.—బ్రాహ్మణోత్తమా! మాటలతోఁ బ్రొద్దుపుచ్చకు. త్వరగఁ బోయి యొచటనైన దాఁగుదము.

(నిష్క్రమణము.)

చతుర్థరంగము.

అరణ్యము.

(హరిశ్చంద్రుఁడు, చంద్రమతి, లోహితుఁడు, నక్షత్రకుఁడు.)

నక్ష.—హరిశ్చంద్రా! సన్యాసులంబలె ఘోరారణ్యంబులు సంచరించుచున్నావు. ఋణము దీర్పఁదగిన దినములు సమీపించెను. ఇదివఱకు నొక కాసయినను గడింపవైతివి. నీయెత్తుగడ యేమయినది తెలియదు. అరణ్యమునకు నంజనంబు వేసి నిధులెత్తఁదలంచితివియా? నన్నుబంచి నాగురువులవారి ఋణ మెగరవేయ దలంచితివియా? నావచనంబులు నీయెడ నెనుము మీఁద వానకురిసినట్టున్నది. ఎందుకీ యగచాట్లు? ఈచుట్లు? ఈరట్లు? ఋణము పుచ్చుకొనలేదని పలుకరాదా? నాశ్రమమెల్లఁ దీరును. నీకు సుఖమొదవును. "కాసు గతిలేదు. అబద్ధమాడను. అప్పుతీర్చెదను" యని బింకము మాట

లాడఁ బ్రయోజనమేమి? "కానుకు గతిలేనివాఁడు కోటికిభయము లేకనినట్లు" పలుకుచున్నావు. కాశికిఁ బోయినవెనుక కానంతయు నిచ్చెదనని పల్కడవే? కాశిలో మాయబ్బ బ్రతికుండేమయినా ధనము పూడ్చిపెట్టినాఁడా? కాశికిఁబోయినయెడల నీకర్మము పోవునా? పిచ్చిరాజా! పోయినది పోనిమ్ము. "గతస్యశోచనానాస్తి" యని యున్నది. ఇపుడైనను ననృతమాడి బ్రదుకుము.

హరి.—భూసురోత్తమా! నీకు ధనమిచ్చు మితి యిఁకను బదిదినంబులున్నదిగదా? అంతలోనే యింతగాఁగాఱింప నగునే? నీకు నాతండ్రి మాటలేల? ఋణ ధనంబు దొరకదేని నాశరీరంబునైన విక్రయించి యప్పుదీర్తునుగాని దానిని ముంతునా? అనృతము లాడుదునా? భూసురవరా! చెడుహితము నాకుఁగఱపనగునా? "చలచ్చిత్తంచలద్విత్తం, చలజ్జీవనయౌవనం, చలాచలమిదంసర్వం కీర్తిర్యస్యసజీవతి" యను హితవచనంబు పెద్దలుపలికినదికాదే?

నక్ష.—హరిశ్చంద్రా! నీకది హితమని బోధించితి. చెడుకాలము నీకుఁ గావున నీవు దానిని సరకుసేయవు. "చెడుకాలమునకు హితము చేరదు. మరణకాలమునకు మందుచేరదు" అనునది నిజము నిజము. చెట్టుకొట్టి పైనవేసికొన్నట్టు నాకేల నీజోలి? చేతిధనమిచ్చి రోత కలహామునొనిన నాగురువునకు మతేదప్పెను. నాఁడే నాయప్పుపెట్టి ముందడుగిడమని తలపై కాయమోపి యుండిన నాకింతముప్పు వచ్చుచుండ లేదుగదా? పిచ్చిముని యతఁడు. కరుణవహించి గడవిచ్చెను. అతఁడు మంచివాఁడని యటమటించుచున్నావు. చెఱకు తియ్యనని వ్రేళ్లతో నములుచున్నావు. ముప్పది దినంబులలో నిమ్మనెనుగాని పూర్తిగ నెలదినములు సమయకొట్టుమని యాడనా? మంచివాఁడవు. నాయప్పు తీర్చెదవా? తీర్పవా? "చెఱకా! బెల్లమిమ్మనిన నిచ్చునా"? పీల్చి పిప్పిజేసి రసముదీసి యుడకింపవలెనుగాని. నేను పిల్లవాఁడను చేతకానివాఁడనని తాత్పర్యము చేసెదవేమో?

ఇదిగో చూడు నీకాళ్లు నాకాళ్లకుఁ గట్టుకొని కూర్చుండెద. నీవెంట నిరువై దినములు దిరుగునంతలోనే నాప్రాణము పోయెను. మరల నీవెంట నెవరు గుట్టలు గట్టులు నెక్కుచు దిగుచు శ్రమపడియెదరు? (అనుచు కాళ్లు గట్టిగఁగట్టును.)

హరి.—బ్రాహ్మణార్భకా! న్యాయము నప్పుకు. ఇఁకను బదిదినములుండఁగనే నీవీరీతి నను బాధించుట యధర్మము. అయ్యో! విప్రుఁడవై నాపాపి పాదములంటితివియా? వలదు. వదులుము (అనుచు చింతించుచుఁ గూర్చుని) (చంద్రమతిఁ జూచి) చంద్రమతీ! నే గురుతర పాతకిని.

చం॥ ధనఋణదుఃఖ నిర్గతిఁ దారియుఁ దోపదు. భూసురార్భకుం
డనయము "పెట్టిపొమ్ము ధనమంచు" ననుఁ గడు గట్టిపెట్టె నా
మనముఁ గలంచెడుఁ. సమయమానము మీఱితి నేని యక్కటా!
మునివరుఁడేమి బాధలిడి ముంచునొ కష్టజలాంబుధిఁ మముఁ?

ప్రాణేశ్వరీ! కష్టాంబుధిలో మునిఁగితి. దారిఁగానను.

నక్ష.—ఓరీ! హరిశ్చంద్రా! నీభార్యతో మొఱలిడెదవో! నీభార్య నా కట్టువిచ్చునా? విచ్చనిమ్ము. నాలుక తెంచుకొని చచ్చెద. నీభార్య కౌటిల్యము నిన్నరాత్రి కనిపెట్టితిని. నీవు తెచ్చిన ఫలములలో నీకు మంచివి యిచ్చి నాకుఁ గుళ్లినవి యిచ్చెను.

హరి.—హా! హా! దైవమా! ఎంతటివారి నెంతకుదించితివి? అయ్యో! వికటీకృతదశమైన విధిని నేనేమందును?

నక్ష.—రాజా! అప్పిచ్చెదవా? అనృతమాడెదవా?

హరి.—(తలవంచుకొని మౌనమూనియుండును.)

చంద్రమతి.—

అనుబంధములు 20–21.

ఉ॥ మానవనాయకా! వనటమానక నీవిటు చింతఁ గుందినన్
మానివరుండు క్రూరతను మానునె? సత్య మిలాతలంబునన్
బూనికనిల్పునే? యశము పూజ్యతఁ గాంచునె? బొంకులాడఁగాఁ
బూనుట జాతితెప్పఁగొని భూరిజలాంబుధి నీఁదుటేగదా!

ప్రాణనాథా! ఎటులయినను మంచిమాటలాడి విప్రకుమారునకు బోధించి వారణాశిఁ జేరుదము. అచట ఋణముదీర్ప యత్నింతము

నక్ష.—ఆ! ఆ! ఈయుపాయము బూనితివో? మంచిది. మంచిమాటలకు మామిడికాయలు రాలునా? ఏదీ! మంచిమాటలాడుము. వదలెదనేమో చూడుము?

లోహి.—బ్రాహ్మణకుమారా! ఎన్నిమాటలాడెదవు?

క॥ తడయక విడు నాతండ్రిని
వడుగా! యటు విడువవేని బలవంతముగా
విడిపించెదఁ గట్టును నీ
దుడుకుతనంబునను నొక్కతూరిగ వినుమా.

నక్షత్రకా! వదలెదవా. వదలవా?

చంద్ర.—(లోహితునిఁ జేరఁదీసి) నాయనా! అతఁడు ద్విజకుమారుఁడు పూజ్యుఁడగునుగాని దండ్యుఁడుగాఁడు. కావుననే మంచిమాటలాడి విడిపించెద మిన్నకయుండుము.

లోహి.—(వెఱగంది.) అమ్మా! అమ్మా! ఈదిక్కునఁ జూడవే. యగ్గిమంటలెటు వ్యాపించి వచ్చుచున్నవి. (నాలుగుదిక్కులుఁ జూచి) అమ్మా! నాలుగుదిక్కులనుండి వచ్చుచున్నవిగదే? మేము కాలిపోదుమేమో? అయ్యో?

నక్ష.—(దిగ్గున కట్టువదలి లేచి) అయ్యో! అయ్యో! హరిశ్చంద్రా! అగ్గిమంటలు నాలుగుదిక్కులనుండి వచ్చుచున్నవి. చేరువవచ్చెను. నిండు

ప్రాణముతో నుండునపుడే గాల్చునుగదా? నేనెటుచత్తును? అయ్యో? ఈయగ్గిమంటలనుండి నన్నుఁదప్పించిన నీయప్పుడగను. అయ్యో! వచ్చుచున్నవియే!

హరి.—ప్రాణేశ్వరీ! ఈదావపావక జ్వాలలు నలుదిక్కులనుండి వ్యాపించుకొని వచ్చుచున్నవి. పాపాత్ములము. కష్టజీవులము. మే మెటులైననేమి? ఈబ్రాహ్మణ కుమారుని ప్రాణంబు రక్షింపవలెను. చంద్రమతీ! ప్రాణసఖీ! పుట్టినప్రాణి గిట్టుననునది సహజము. అయ్యో! మునికులాగ్రణి నాతలపై మోపిన ఋణము దీర్పక సత్యంబు ధర నిలుపక ప్రాణంబు వదలనయ్యెనేయని చింతించెద. సతీమణీ! చిచ్చు సమీపించి వచ్చుచున్నయది. నేనిపు డడ్డపడి యగ్నిని నుతించి నా దేహంబు వేల్చెద. అగ్నిదేవుఁడు తృప్తినంది చల్లారును. పిదప నీ బ్రాహ్మణకుమారుని రక్షించి యూరికిఁబంపి యీకుమారునితో నుండుము. అయ్యో! చంద్రమతీ! నీ ఋణానుబంధంబు నేటికిఁ దీరెను.

చంద్ర.—ప్రాణేశ్వరా! ఇంతటిమాటలు మీనుండి వచ్చునని కలనైనఁ దలఁపనైతిని. మిమ్మెడఁబాసి యొకగడియయైన నిప్పుడమి నేమనఁ గలనే? ఈకార్చిచ్చు నేఁజొచ్చెద. నాథా! జన్మ జన్మాంతరములందు మీకు నేభార్యనై యుండునటుల యాశీర్వదింతురని మీపాదంబులకు వందనంబులిడెద.

హరి.—తపస్వీ! ఈబాలుఁడు చిన్నిచిఱుత. వానికి నీయందు మాలిమి హెచ్చు. సుతపోషణమునకుఁ దల్లి సమర్థురాలగును. తండ్రికి నా శక్తిరాదు. కావున యీతనయుని మోముగనియైనను చిచ్చునఁ దుముకుటకు నాకు సెలవిమ్ము.

చంద్ర.—నాథా! మీమాటలు విన నింపుగావు. పతిలేని సతిజన్మము వ్యర్థమగునుగదా! ఈచిచ్చునకు నడ్డముగ నేఁబడెదను. నన్నుదాఁటి మీరవతల గనఁబడు మార్గమునుండి పోవుఁడు.

హరి.—చంద్రమతీ! నీవు నన్ను వదలిపోవుట నాపాలి భాగ్యలక్ష్మి నను వదలిపోవుటగదా? నాబహిఃప్రాణంబవగు నీవు నాసరసనుండు తతి నే దరిద్రుఁడైనను భాగ్యసంపన్నుఁడనని తలంచితి. కటకటా! ఏక కాలంబున మాకెన్నికష్టంబులు సమకూడెను? అయ్యో! దైవమా! ఈశరీర మతిభారము. దుర్భరము. (అనుచు మూర్ఛఁబోయి పడును.)

చంద్ర.—(నక్షత్రక, లోహితులంజూచి) ద్విజకుమారా! నాభర్తమూర్ఛఁదేరక మునువు నేఁజచ్చునంబడి మీకు మార్గంబు విడిపించెద. భూసురోత్తమా! నాప్రాణపతి లేవఁడేని యీకుమారుని నీ సోదరునిగ భావించి విశ్వామిత్రుని వద్దకేగి "తపోధనా యీశిశువు మీవంశాంకురము. ముంచినను దేల్చినను మీసొమ్ము. పెద్దపెంచితి రేని తండ్రిఋణంబుదీర్చు" నని నాపలుకులుగాఁ బలికి వంశగ్రామణులైన యామునిపరులవద్ద వదలుము.

నక్ష.—అమ్మా! నాకిదియొక కాలిసంకలియా? కానిమ్ము.

లోహి.—తల్లీ! నీవెనువెంటనే వచ్చెద.

కం॥ వచ్చెద నీవెనువెంటనె
చొచ్చెద నీచిచ్చు వెంబడి నుమ్మీ యింతకు
నిచ్చయమిది. నాకానతి
యిచ్చి ననుఁ బోవుమమ్మ యిటనేనుండక.

చంద్ర.—నాయనా! లోహితా! చిచ్చుఁజొచ్చుటకు నేనేమి పిచ్చిదాననా? నెమ్మదిగ నుండుము. అగ్నినిఁబ్రార్థించెద. (అనుచు నగ్నిముఖమై కరములు జోడించికొని.)

చం॥ పతిహితమెల్ల కాలమును బాయకయుండుదునేని, నామదిన్
పతిపదయుగ్మసేవ నెడఁబాయక సల్పుదునేని, సర్వథా
పతిఁబరమాత్మరూపుగను భావమునందుఁ దలంతునేని, నే
సతినవుదేని, పావకుఁడు చల్వ వహించుచుఁ గాచు నన్నిటన్.

(అనుచు సాష్టాంగ నమస్కారమిడ నగ్ని చల్లారును.)

నక్ష.—హరిశ్చంద్రా! హరిశ్చంద్రా! లెమ్ము. త్వరలో లెమ్ము. బ్రాహ్మణ ప్రభావము గనుము. మిమ్ము నెల్లర రక్షింపుమని నేనగ్నిమంత్ర పఠనం బొనర్చితిని. అగ్ని చల్లారెను. ఆపద తప్పెను.

హరి.—(లేచి) అయ్యో! ఆయుగ్నియైనఁ దమము నామీఁదఁ గరుణవహించెనా? కష్టములు ప్రాణాంతములవలకుఁగదా? ప్రాణములతో నాకుఁ గష్టములు దీరెననికొనియుంటిని. "పాపీచిరాయుః" యని యుండ నా ప్రాణములు పోవునా?

లోహి.—నాయనా! నాతల్లి యగ్నిదేవునిఁ బ్రార్థించి చిచ్చార్చెను.

నక్ష.—ఏమీ! నీతల్లి చిచ్చార్చెనా? నీతల్లి యాఁడుది. ఒక మంత్రమైనను రాదు చిచ్చార్చు సమర్థురాలా? చచ్చుటకు సిద్ధపడి నిన్ను విశ్వామిత్రులవారివద్దఁ జేర్పుమని నాకుఁ జెప్పిపోయెను గదా? నేనేమో యని దయతలఁచి మనస్సులోనే మంత్రము పఠించుచు మిమ్ముఁగాపాడితిని. ఉపకారస్మరణలేక యెదిరించెదవా?

హరి.—భూసురోత్తమా! బాలుఁడు. వానికేమి తెలుసును? ఒకచక్కనఁబాలు నొకచక్కన "యగ్గు" యన్నవాఁడు. మాశుభము మీయాశీర్వాద ఫలముగదా.

నక్ష.—నిజము. నిజము. ముఖస్తుతి మాటలాడి ఋణము ముంచకు. త్వరలో దెమ్ము.

హరి.—భూసురోత్తమా! ప్రయాణమై త్వరలోఁ గాశీపురము చేరుదము రమ్ము.

(నిష్క్రమణము.)

తృతీయాఙ్కము.

ప్రథమరంగము.

(కాశి, దేవాలయము.)

హరిశ్చంద్రుఁడు, చంద్రమతి, లోహితుఁడు, నక్షత్రకుఁడు.
విశ్వేశ్వరునిఁజూచి.

హరిశ్చంద్రుఁడు.---

సీ॥ శైలకన్యామనస్సార! సాహస్కార! శరణుసంయమివర! శరణుసాంబ!
శైలరాజోత్తమ శరపీఠటంకార! శరణుసర్వేశ్వర! శరణుదేవ!
శైలధరాంచిత శరహతాసురపుర! శరణుశుభంకర! శరణుశర్వ!
శైలశాత్రవవైరి బాలమృత్యుకుమార! శరణుసర్పాహార! శరణుగిరిశ!

గీ॥ శరణు చంద్రార్ధజూట! పశ్యల్లలాట!
కంఠగతకాలకూట! శ్రీకంఠ! శరణు
శరణువ్యాళకిరీట! వాగ్వరకరోట!
శంకరా! పార్వతీశ్వర! శరణు శరణు.

చంద్ర. మ॥ నగజశ్రీకర! నాగహార! నగబాణాకార! నాకీవరా!
జగదాధార! మృగోరుచిహ్నితకరా! సారంగచర్మాంబరా!
నిగమాంతాంచిత మందిరా! శశిధరా! నిర్ధూతరక్షోపురా!
దిగధీశేశ్వర! పార్వతీశ్వర! హరా! దీనావనా! మ్రొక్కెదన్.

లోహితుడు.—

అనుబంధము 22.

(అనుచు మధ్యరంగంబునవచ్చి కూర్చుందురు.)

నక్ష.---ఏమయ్యా! హరిశ్చంద్రా! స్వస్థముగ నారితేరినవారిబలెఁ గూర్చుంటివి "చేలనున్న కూతలమిన్న" యన్నట్లు రిత్త చేతులతో

మూరలు వేయుచున్నావే? ఋణమిచ్చుమితి నేటితో సమాప్త మాయెను. "దిమ్మిరంగ దీపావళిపండుగ" యనినరీతి నటించుచు న్నావు.

ఉ॥ కూసుమతంబుఁబూని గుడిగుండ్లకు ద్రొక్కిన ద్రవ్యమబ్బునే?
కాసుగడించు మార్గమునుఁగానఁగఁ బూనవు భూమిపాల? నీ
వీసరణీ ఋణంబుఁదెగనిత్తువొ? నేటికి మాసమయ్యెఁగా
వీసమునైన నివ్వకిటు వీసరఁబుచ్చుచు మోసగించెదే?

ఏమి! మాటలాడవు? మొండిబండవలెఁ గూర్చుంటివి? ఓహో! ఏమి కన్నులెఱ్ఱఁజేసెదవు? ఇన్నిదినంబులు మిన్నకయున్న తప్పునాఁ బోలు. స్నానసంధ్యావందనంబులు నీటిలో వదలి, జపతపములు బూడిదలోఁ గలిపి, విద్యాభ్యాసంగ మరణ్యవాసమునకుఁ బంపి, నిద్రాహారములు వదలి నీవెంట మంచిమాటలాడుచుఁ దిరిగిన ఫల మేమాయిది? ముప్పదిదినంబులు జీతము బత్తెము లేని బంటు దొరికె ననికొంటివేమో? నేను బంటునా? నీకంటిపాపను పొడుచు కంటకము. చాలుచాలు లెమ్ము. నాఋణ మొంచిపొమ్ము. [అనుచు నీడ్చును.)

హరి.—భూసురవర్యా! ఈశ్వరధ్యానమునను న్న నామనము చలింపఁ జేయుచున్నావే? ఏల యిటుచేసెదవు? ఇంచుక యూరక యుండుము.

నక్ష.—చాలునయా నీసమాధానపు మాటలు. వినివిని వీను లలసినవి.

సీ॥ అహిభూషణునిసేవ యర్థమిచ్చునె నీకు? ఋణవృద్ధియను విషం బెచ్చుఁగాని
చిత్తజారిపుసేవ విత్తమిచ్చునె నీకుఁ? గామంబుపై నాసఁ గలుచుఁగాని
భస్మాంగుఁడిచ్చునే బంగరుకాసులు? బూడిదె మైపూఁత గూడుఁగాని
గజచర్మవసనుఁడే గతి నీకుధనమిచ్చు? జోలెగా నిడుగాని తోలుతిత్తి.

గీ॥ కాడువీడుగఁగలవాఁడు కాసులిడునె?
కాటికాపరిగానుంచి చేటుఁదెచ్చు

నిత్యభిక్షుకుఁడెటు నీకు నిధులొసఁగు?
లెమ్ము సొమ్మిమ్ము నీదార నమ్మియైన.

అంతేసరి. నీకువెఱవను. ఆలినిఁదాకట్టుఁబెట్టి యర్థమిమ్ము. పుచ్చుకొనునపుడున్న సుఖ మిచ్చునపుడుండునా? "తీయునపుడు దీపావళిపండుగ. ఇచ్చునపుడు కామునిపండుగ" ఇది లోక సహజమైనది. ఇచ్చినవాఁడడిగినపుడు చచ్చినట్టుపడియుండక యెదిరించి మాటలాడెదవా? చాలుచాలు లెమ్ము. ఈశ్వరధ్యానంబున ఋణముతీరదు. జంబుకవాలమున జలధిఁ గొలువనగునా? ఏమీ! హరిశ్చంద్రా! చెల్లముకొట్టిన గుండువలెఁ గూర్చుంటివి? లేచెదవా? ఈదుత్తునా? లెమ్ము. నీదారనమ్మి తీర్చెదవో? నీసుతునమ్మి తీర్చెదవో? నీవే యమ్ముకొని తీర్చెదవో? యేదోయొకటి త్వరలోఁ జేయుము. ఈ వీనుఁగజాగరము నేఁజేయఁజాలను.

హరి.—నక్షత్రకా! నీమాటలు విన నసహ్యముగనున్నవి. నీవు తరవుకాఁడవు. ముప్పదిదినంబులు నిండువఱకు మిన్నకపడియుండుము. హెచ్చు మాటలాడకు. గడవుమీఱుటకు నిఁక నర్ధదినంబున్నది. అంతవఱకు మాటలాడకు సుమా.

నక్ష.—ఏమోయి హరిశ్చంద్రా! నీనోరు పెద్దదాయెను. తెగించిమాటలాడితివి. ఇఁకఁదెగించి ఋణముగఱవేయుదువా యేమి? నీకు నేను వెఱతుననుకొంటివిగదా? ఎన్నటికి వెఱవను.

ఉత్సాహ. తగవుకాదటంచునేను తరవుకాదటంచు నీ
బిగువుఁజూపనేల? నీదు బిరుదులన్ని మానుమా
దిగులుమాని బొంకులాడితినని పల్కపంపుమా
తెగువఁబూని యాలినమ్మి తెగ ఋణమ్ముదీర్పుమా.

ఓయీ! హరిశ్చంద్రా! బొంకితినని పల్కుము. నిను మరలఁ బల్కరింపను. నాఋణధనమిమ్ము. నాదారి నేఁబోయెద. ఏదియు నొనరింపక గుడ్డునుమ్రింగిన పిల్లివలె గ్రుడ్లవిడుచుచుఁ గూర్చుంటివేని

నాకు సరిపడదు. ఇప్పుడైనను బుద్ధిఁదెచ్చుకొని యప్పులేదని పలుకుము. నేఁబోయెద. బోయిబొంకు బొంకుము. నేఁడు నిన్ను వదలను. తలపై ఱాయిమోపెద. కాళ్లుకట్టుకొని కూర్చుండెద. (హరిశ్చంద్రుఁడు వ్యాకులాయత్తచిత్తుఁడై నిట్టూర్పులు విడుచుచుఁ గూర్చుండును.)

చంద్ర.—ప్రాణనాథా! ఏమి యీ చిత్తక్లేశము? ఏమి యీ దీర్ఘాలోచన? అపరిమితమగు ధనం బెప్పటికిని తెచ్చెదవు? ఋణము దీర్చకున్న నసత్యమాడినవా రగుదురుకదా? హరిశ్చంద్ర సార్వభౌముం డసత్యమాడెనని యెంతటి యపశయస్సునకుఁ గారణంబగును? అపయశస్సు వచ్చినవారికి వేయిమృత్యువేల? "యతో ధర్మ స్తతో జయః" యని పెద్దలుపలుకరా? ఈ దేహము శాశ్వతమా?

ఉ॥ కాయము నిత్యమే? రమణి! కాలము మీఱఁ గృశత్వమౌఁగదా?
ప్రాయము నిత్యమే? గురుజరాభరదుర్దశఁ జెందికుందదే?
హేయముగాదె? "శాశ్వతసుహాసుఖాస్పదమౌ సత్యమున్
జేయఁగ నెట్టివారికిని" పాతకహేతుకమ్ము గాదయా.

నాథా! నిత్యమైన సత్యము రక్షింపుము. దారాపుత్రాదుల ఋణానుబంధము కలలవంటివని నమ్ముము.

హరి.—నాతీ! సత్యము వదలుదునని నీవు భీతిల్లితివా యేమి? ఈ ప్రాణంబునం దీధరను సత్య మీ హరిశ్చంద్రుఁడు వదలునా?

మ॥ రవిచంద్రగ్రహరాసులన్నియొకమై రాలుంగదా? భూరిభూ
భువనంబుల్ వికలంబులై తుమురులై ప్రుంగుంగదా? దిక్కరుల్
ధ్రువసత్వంబుఁదొలంగి నేలఁబడుచుం గ్రుంగుంగదా? నేను ని
క్కువమున్ వీడితినేని. యట్టిమతి నాకుం గల్గునే? మానినీ!

నక్ష.—అయ్యా! సత్యము వదలవలదని నీభార్య బోధించెను. ఆముద్దుల రాణిమాట మీఱను శక్తిలేక సత్యము వదలనని నీవు నాడితివి. సత్యమువదలనేని ఋణమెవరిత్తురని నీభార్య నడుగఁగూడదా?

నోరుపడిపోయినదియా? అయమనుఁజూచిన నీకంతటి భయమా? ఏదీ! నాఋణము గక్కుమ నీపౌరుషముఁ జూచెద?

హరి.—నక్షత్రకా! ఏలయిట్టి కడుపుమండు మాటలాడెదవు? ఇట్టిమాటలతో నామనంబుఁగలంచి బొంకింపఁజూచెదవా? ఊచిమూచిన మేరుధరంబు విఱుగునా? "ప్రాణమేవ పరిత్యజ్య సత్యమే వాభిరక్షతు" యనునది నాకు నిత్యపారాయణము.

నక్ష.—నిజము. నిజము. ఈ ముప్పదిదినములనుండి నాకు నిత్యపారాయణమైన సంధ్యావందనంబు పోయి నీఋణమంత్ర పారాయణము పట్టుబడినది ఏదీ! తెమ్ము నాఋణము. అమ్ము నీభార్యను.

చంద్ర.—నాథా! కాలము గడచిపోవుచున్నది. మితిమీఱుకగడియ మీఱితిమేని యసత్యదోషంబు ప్రాప్తిల్లు. కావున వైళమ్మె నన్ను దాసిగనమ్మి ఋణముదీర్పుము. సందియమువలదు. లెమ్ము. వెన్న చేత నిడికొని నేతికి వెదుకనేల? నాథా! కన్నీరుగార్చెదవేల?

హరి.—(హాయని కూలంబడి.) హా! హా! కట్టడిదైవమా! ఎట్టి కఠోర వాక్యజాలంబులు నాకర్ణంబులఁదూర్చితివి? దుస్సహసహాంబులగు వచనంబులు వినియును నాప్రాణంబులు నిలిచినవిగదా? ఔరా! హరిశ్చంద్రా! నీగుండె యక్కటికి మించుకైనఁ గనరాని కటికవానిగుండియ యనుటకు నిస్సందేహము. అయ్యో! అట్టివాఁడయిన తనభార్యను వీథిఁబెట్టి విక్రయించునా? అగ్నిసాక్షిగ "అగ్నిముఖావై దేవా" యనురీతి దైవసాక్షిగ పంచభూతములసాక్షిగ దేవముని ఋషి గురుగణంబుల సాక్షిగ సూర్యచంద్రుల సాక్షిగ నష్టదిక్పాలకుల సాక్షిగ భూమ్యంతరిక్షవాసుల సాక్షిగఁ ప్రాణాంతమువరకు భరించెదనని కఠిన ప్రమాణంబు లాచరించి స్వీకరించిన దారను సుగుణోదారను మోహానమందరాకారను సత్ప్రధవిచారను ప్రశస్తగుణవిస్తారను మంగళాచారను క్రూరుఁడనై వీథినుంచి వెలకు

నిచ్చ దురాత్ముఁడనగుదునా? అంత పాపాత్ముఁడనా? అంతటికఠిన చిత్తుఁడనా? అంతటి నిర్భాగ్యుఁడనా? హా! హా! శ్రీహరీ.

ఉ॥ విశ్వజనీనుఁడై సకలవిశ్వము సౌఖ్యముగాను నేలుచున్
శాశ్వతకీర్తిచంద్రిక దిశావలయంబునఁ దాండవింపఁగా
నశ్వరహీనతన్ వెనచినట్టి యుదారచరిత్రుఁడకటా?
యీశ్వరు ప్రాపుదప్పి యిటు హీనదశన్ బడి కుందనయ్యెఁగా.

హా! దుర్భరము. దుర్భర విచారము.

నక్ష.—హా! హా! దుర్భరము. దుర్భరము ఋణము. అకటకటా! దుర్వా ణము దుర్వాణము ఋణము. తెమ్మా! హరిశ్చంద్రా! నాఋణ ధనము.

హరి.—నక్షత్రకా! ఋణము దుర్వాణము. దుర్భరము. దుష్ప్రసహ మని నాకిదివఱకుఁ దెలియదాయెను.

మ॥ గణనీయంబగు నెంతకష్టమయినన్ దుస్సారమున్, భూరి ధా
రణిభృద్భారము, దోర్బలంబుననో, ఘోరంబౌతపశ్శక్తినో,
ఫణివంశాగ్రణిహారదివ్యవరసంపల్లభ్యమౌ బల్మినో,
ఋణభారం బతిదుస్సహం బగణ్య మసహం బెవ్వానికిన్ ధాత్రిలోన్.

ఋణభారంబసహ్యము. అసహము. దుర్భరము.

నక్ష.—కావున, గనుక, కాన. ఏమి నీవు ఋణము దీర్పననియెదవా?

చంద్ర.—ప్రాణనాథా! ఈభూసురాధ్ముకునితో మాటలేల? మాట మాటకు మముఁబొడచి మనముఁగలఁచుచుండును. నిన్నెటులైన బాంకింప యత్నించుచున్నవాఁడు. నాథా! భార్యను పిలచెదనే యను సందేహము నీకువలదు. భార్యాపుత్రులు నీసొమ్ములు. వారిని విక్రయింప నీకేదోషమురాదు.

హరి.—చంద్రమతీ! ప్రాణేశ్వరీ! ప్రాణప్రియా! నాబహిః ప్రాణమా!

సీ॥ శుద్ధాంతసౌభాగ్య సుఖమందు నీవయా పరసేవకోద్యుక్తవె? పద్మగంధి!
రమణీయ చీనాంబరములఁ గట్టెడు నీవు మలినవస్త్రములంటఁగలవె? మగువ!
పతులచ్చి కనుసన్నఁబడయ నేర్చిన నీవు పరులయాజ్ఞకు లొగ్గి జరుగఁగలవె?
కలమాన్న పాయసంబులు రుచించని నీకు కఱకుటన్నము రుచిగలుగు నెటుల!

గీ॥ దోసఁగు లెవ్వియు నెఱుఁగని కుసుమదేహ
మెటుల పరగృహ కష్టాబ్ధి నీఁదఁగలవు?
యెటులనరవృత్తు పను సంకటము నోర్వఁ
గలవు? కోమలి యెటుల త్యజింపఁగలను నిన్ను!

కోమలీ! ఆమాటలిఁక వినఁజాల. నీవు లేక నేఁబ్రదుకఁజాల.

చంద్ర.---నాథా! ఇదియేమి వ్యామోహము? పౌర్వజన్మార్జిత కర్మఫలంబు మన మనుభవింపక తప్పునా? "అవశ్యమేవ భోక్తవ్యం కృతం కర్మ శుభాశుభం" అని విధి లేదా? ఋణానుబంధములు కలలవంటివి కావా? దుశ్శీల క్రియాలోలుఁడగుటకంటెను దురితము కలదా? దేహము వాయుసంచలిత దీపిక, యెపుడారునో తెలియదు. జలధిలోని తరంగము, యేనిమిషమున మునిఁగిపోవునో యెఱుంగము. పుత్రమిత్ర వనితాగారాది సంయోగములు చంద్రకళలు. ఎపుడు తరిఁగిపోవునో యెపుడు మేఘాచ్ఛాదితములై మఱుఁగుబడునో తెలియదు. జన్మజరారోగ విపత్తిమరణంబులను దుర్దశలకు జిక్కిన శారీరసంబంధములు నిత్యములని నమ్మి వాని వియోగమునకు దుఃఖింపనగునా? ఏల యీ వ్యామోహము? జన్మజన్మాంతర సంచిత దురితఫలంబు లిప్పుడీరీతి ననుభవింపవలెనని బ్రహ్మ మన నొసట వ్రాసియుండ మనము తప్పింపఁగలమా? ప్రాణపతీ! ఇది నీకొక కష్టమని యెన్నకు. కష్టము విషమూలమైనను కొన్నిసమయములలో మధురఫలంబు నిచ్చును. నాథా! "జాతస్య మరణం ధ్రువం" యనుట నిస్సందేహముగదా. శరీరము బాయునపుడెవ రుండి రేమిఫలము? ఏమియుండి నేమి ఫలము?

క॥ నిలుచునిసిరియింట, నిలుతురు
చెలుఁగఁ బంధువులు కాటిచెంతను, నరుఁడీ
యిలఁ జేసిన కర్మంబుల
ఫలములు వెనువెంటనంటి, పాయక యుండున్.

హరి.—మానినీమణీ! నీయంతటి సుగుణరాశిని, నీయంతటి దృఢవైరాగ్య చిత్తను, నీయంతటి ధనధైర్యోత్సాహ ఖనిని, నీయంతటి పరోపకారనిరతను, నీయంతటి పూతచరితను, నేనెందునుగాని యెఱుగను కనియెఱుగను. ప్రాణేశ్వరీ! ప్రాణేశ్వరీ! ఇంతటి సుగుణసంపన్నను నిన్ను కటికగుండెయనై యమ్ముటకెంచెను నన్ను నేనే యమ్ముకొనియెద.

నక్ష.—హరిశ్చంద్రా! నీవు పిచ్చివాఁడవని నాకుఁదోఁచెడు. వ్యవహారధర్మంబు నీకించుకైనఁ దెలియదు. ఏరీతి నంతటి రాజ్యంబేలితివో? నీకు మంచి మంత్రియుండెను కావున నీపని చక్కఁబడెను. కాదేని యెప్పుడో రాజ్యము పోవుచుండెను. ఓరీ! యెత్తిదారా! నీభార్య నీలోఁ జేరినదిగదా! నిన్ను నీవు విక్రయించుకొనినఁ గొనినవానికి నీ చేరములోనే నీభార్యసైతము దొరకును. అట్టి చేరము నీకునష్టము గదా? చక్కఁగ నాలోచింపుము. ఇట్టివాటికి గ్రంథవిశేషజనితమైన దువ్యముచాలదు. సర్వతోముఖంబగు లోకానుభవ జ్ఞానంబు కావలెను. అది నీకు సున్న.

చంద్ర.—నాథా! నిన్ను నీవమ్ముకొనుట దూష్యము. నీదాసిని నేను. దాసినమ్ముట దోషముకాదు. కావున నన్ను విక్రయించి ఋషిఋణమ్ముదీర్చి ధన్యుఁడవుగమ్ము. లెమ్ము. కాలము మీఱుచున్నది.

హరి.—హా! హా! ప్రాణేశ్వరీ! కటికనై నిన్ను విక్రయింపవలెను గదా? విక్రయించెద. (ఆలోచించి) ధర్మపత్ని విక్రయము ధర్మవిరుద్ధము. ధర్మముద్ధరించుటకై దారనైన విక్రయింపఁదగునది ధర్మము. ఈ విరుద్ధశాస్త్రార్థంబు సూక్ష్మదృష్టినిఁజూచ ధర్మము స్థాపించుటకై

యెంతటి పనినైనను జేయనగునని సారాంశ మేర్పడుచున్నది. కావున సత్యధర్మ మీధరస్థాపించుటకై నాధర్మపత్ని నమ్మెద. కటికనై విక్రయించెద. క్రూరుఁడనై పరులకుఁ బట్టియిచ్చెద. విరక్తిల విత్రచే ననురాగ పాశంబు ఛేదించెద.

ద్విపద. భూసురులార! యో భూభుజులార!
వాసిఁగాంచిన వణిగ్వరులార! పాద
సంభవులార! యో సజ్జనులార!
కుంభినీధవురాణి కులసతి దీనిఁ
గొనుఁడయ్య యొనిమిదికోట్ల ధనంబు
మునిఋణమును దీర్ప మున్నుగా నిచ్చి
కలనైన బొంకని కడుపుణ్యశీల
కలుష మెఱుఁగని గలిత సుశీల
తనవలె సర్వభూతములను గనుచు
వినయవివేకయై విలసిల్లుచాన
పతిహితవ్రత భూరిపావనచరిత
పతిభక్తియుత యని పరమవిఖ్యాత
మానముసందేహంబు మానుచు దీనిఁ
గొనుఁడయ్య వరవుడు కొలువుసేయఁగను.

నక్ష.—హరిశ్చంద్రా! నీవు కన్నీరుగార్చుచు నేమేమో గొణుగుచున్నావు. జనులు నీకేమో యాపదసంభవించెను పాపమని తాము నేడ్చుచున్నారు. నీమాటలు నీయేడ్పులో మునిఁగిపోయినవి. చక్కఁగ నేడ్పుచాలించి యొత్తియొత్తి దీర్ఘాలుతీసి యందఱికిని దెలియు లాగునఁ బాటఁబాడుము.

హరి.—నక్షత్రకా! నావశముగాదు. నీవే విక్రయింపుము.

నక్ష.—(మంచిది) కూడిన జనులందఱు వినుఁడయ్యా! చక్కఁగవినుఁడీ. బేరము కుదిరినపిదప వినలేదనకుఁడీ. ఈవనిత హరిశ్చంద్రసార్వభౌముని భార్య. పతివ్రతయని దానిభర్తవచించెదు. ఈహరిశ్చంద్రుఁడు,

విశ్వామిత్రునికి నెనిమిదికోట్ల ధనము ఋణమివ్వవలెను. ఇవ్వఁదగిన గడి నేఁడు. కావున తనభార్యను దాసిగానమ్మెదు. ఇచట నేరయిన ధనికులుండినచోఁ గొననగు. మంచిసొమ్మిది. చేయిజారిపోయిన మరల దొరకదు. రండి. వచ్చువారందఱువచ్చి బేరమాడుఁడి.

మొదటి పౌరుఁడు.—(హరిశ్చంద్రునిఁజూచి) అయ్యా! హరిశ్చంద్రా! ఇది నీకులాంగనయా?

రెండవ పౌరుఁడు.—కులాంగనగానుండదు. ధర్మపత్నినమ్ము చాండాలురుగలరా!

నక్ష.—ఏమయ్యా! హరిశ్చంద్రా! బేరమాడువారు సొమ్మునుగుఱించి యడుగు ప్రశ్నలకు బదులిడకున్న బేరమెట్లు కుదురును? ఇది నీ సొమ్మగునో కాదోయని సందేహపడుచున్నవారు?

(కాలకౌశికుని ప్రవేశము.)

కాల.—ఏమయ్యాయిది? యింతగద్దలము. బ్రాహ్మణుఁడు వేదవిదుఁడు సర్వశాస్త్రార్థవేది యాయజూకుఁడు నేను వచ్చునది చూచియు నన్ను సత్కరింపక దారిపిడువక నిలచినారు. వీరిని నాకఱ్ఱతో మోఁదెద. చాండాలులారా దారివదలరా? (అనుచు నొకరిరువురి మోఁదును.) అందఱు దారివదలుదురు.

హరి.—(లేచి) బ్రాహ్మణోత్తమా! అభివందనంబు లాచరించెద.

కాల.—అయ్యా! నీవెవఁడవు? నీకులశీలములుఁ దెలియక నే నెట్లాశీర్వదింతును?

హరిశ్చంద్రుఁడు.—

మ॥ జలజద్వారకులోత్తమా! వినుమ నాచారిత్రము౯ దెల్పెద౯
జలజన్మిత్ర కులోద్భవుండను హరిశ్చంద్రుఁడ, నీయింతి, నా
కులభామామణి, నాగదత్తునకు నేఁ గ్రూరుఁడనై యమ్మెద౯
వెలయివ్వ౯గలరేని దీనిఁగొనుఁడీ, వేవేగ శంకింపక౯.

కాల.—ఏమీ! ఏమీ! ఇతఁడు హరిశ్చంద్రసార్వభౌముఁడా! నే నమ్మను. నే నమ్మను. మాయబ్బ మీయబ్బలతోడు నమ్మను. చెప్పువానికి నీకు బుద్ధిలేకున్న వినువానికి నాకుబుద్ధిలేదా! నే నమ్మను. నీకతిఁ జూచిన నీవెవఁడవో దొంగవని తోఁచెను. ఓరీ! బందికాండ్రమేటీ! మేనికండలు నిండుగఁగల బలసి రాక్షసునిబలె శక్తికలిగి నిండు వయసున నుండునీవు మడకలుదున్ని బ్రదుకకూడదా? కూలిచేసి కూడు సంపాదించుకొనఁ గూడదా? పసులగాచు పనిచేయఁగూడదా? నీళ్లు మోయఁగూడదా? వంటచేయఁగూడదా? ఆలినమ్ముట కంటెను జోలెవేసుకొని భిక్షమెత్తరాదా? నిజముగ నిది నీభార్య కాదు. భార్యయగునేని యెంతటి మందుడైన వీధిఁబెట్టి విక్రయించునా? దోవలోఁబోవుదానిని దొంగిలించుకొనివచ్చి దొరతనము వారికిఁ దెలియక యమ్ముకొని పోఁజూచెదవు కాఁబోలు? ఓరీ! కడతేలినదొంగా! తలారు లెఱిఁగిరేని నిన్నుఁ గొఱత వేయుదురు సుమా! ఈతెఱువ నిందు వదలి పరుగిడుము. లెమ్ము. వైళమ్మె పొమ్ము.

చంద్ర.—బ్రాహ్మణోత్తమా! అతఁడు హరిశ్చంద్రసార్వభౌముఁడనునది నిజము. నే నతనిభార్య చంద్రమతిని. రాజ్యంబెల్ల విశ్వామిత్రునకు దారవోసి యంతకుముందా మునికినిడిన యాగదక్షిణ ఋణమును దీర్పను ధనములేక దాసిగ నన్నమ్ముచున్నవాఁడు. కఠినభాషణములచే మీరేల యీ సార్వభౌముని మానసంబుగలంచెదరు?

కాల.—హా! హా! ఇతఁడు రాజేనా? ఓయీ హరిశ్చంద్రా!

ఉ॥ వాలునుచేతఁబూని నిడువాలుగ వాలిన వైరివీరులన్
భూలలనామనోహరులు పూజ్యులు నారిజయించి వారి ద్ర
వ్యాలయముల్ హరించిరిది యగ్రము రాజులపాడి యెందునన్
పాలస! యీవిధంబు నిజభామల వీధిని నమ్మఁజూచిరే?

హరిశ్చంద్రా! కులభామినిని విక్రయించునంతటికుండు రాజాధిరాజవగు నీకుఁ బ్రాప్తించెనేయని చింతించెద. ఏమి చింతించిన నేమి

ప్రయోజనము? అందఱు నార్చువారేగాని తీర్చువారుకారు. అయ్యో! నీవు బాగుగనుంటివపు డెందఱు నీయుపకృతినందిరి? ఎంతరు నీవేయింద్రుఁడు నీవే చంద్రుఁడని ముఖస్తుతిమాటలాడి నీ సొమ్ముకొల్లగొట్టిరి? నీవు పిచ్చివాఁడవు యాచకుల పొగడికలు మెచ్చి బిచ్చాలరాజైతివి. నీచే నుపకృతినందినవారెవ్వరైనను నేఁడువచ్చి నినోదార్పఁజాలిరే? దుర్దశకాలమిది. ఉపకారస్మరణయించుకైనను జనులయందులేదు నీ దుర్దశకేగాని నాకు జాలియయ్యెడు. కొన్ని హితములు నీకుపదేశింపఁదలంచితిని. వాని ననుసరించితివేని నీవు బాగుపడియెదవు. స్త్రీవిత్తము విషము కావుననే "స్త్రీవిత్త మధమాధమం" యని పెద్దలు పలికిరి

హరి.—స్వామీ యాహితము లెవ్వి?

కాల.—నేను మూఁడు హితములుపదేశించెద అందున మొదటిది. "ఈ వడుగు చేతికి ధనమిచ్చితిని వాఁడేమిచేసునో" యనుము. నిన్నవరేమి సేయుదురు? ఇచ్చినది నిజమని స్మశానస్థానములో నేఁబలికెద. దానికించుక ధనము నాకిమ్ము. మఱల నీకుఁ బ్రాయశ్చిత్తము పెట్టించి శుద్ధిఁజేసెద. బ్రాహ్మణమంత్ర ప్రభావంబు నీకేమి తెలియదా? కాంచనము కర్మవిమోచనముగదా? ఏమి హరిశ్చంద్రా! మోముత్రిప్పితివి? ఈ హితము నీమనమునకు నెక్కదాయెనేమో? పోనిమ్ము. రెండవహితము వినుము. నీవు దరిద్రుఁడవు. అప్పు కొండంతయున్నది. "తీర్చెదను తీర్చెదను" యనిచెప్పి తుదకు నీసరసనిపుడుంచిన కాసు వీసము నావద్దనుంచి ఋణము నేనీయలేనని మొండికిఁబడుము. కొన్ని దినంబులుజూచి వేసరి ఋణమిచ్చినవారే యెంతధనంబు మునిఁగిపోయెనని కుళ్లి కుళ్లిచత్తురు. పిదపఁ బ్రాయశ్చిత్తమునఁ బరిశుద్ధుఁడవగుదువు. ఇదియు నీకు హితమని తోఁపదేని నీప్రాణప్రియు నిచ్చట వదలి పలాయనమంత్రంబు పఠింపుము.

చంద్ర.—బ్రాహ్మణోత్తమా! అనుకూలశత్రువవయి నీవీరీతి నీతిపథవిరోధుడవై పలుకుట యుచితంబుగాదు. నీకు ధనముంటేనేని దానిగ నముఁగొనుము. కాదేని నీదారిని నీవుపొమ్ము. హెచ్చుమాటలు వలదు.

కాల.—తెలిసెనా! నీవెంతకైనఁ దెగించినదానవు. నీతో మాటలేల?

హరి.—బ్రాహ్మణోత్తమా! నీవు బీదవాఁడవు. ఇంతధనంబు నీకెచట నుండి వచ్చును? మాటలాడక పొమ్ము.

కాల.—ఏమీ! హరిశ్చంద్రా! ఎంతమాటలాడితివి? సూర్యవంశజులు భూసురులవచనంబులు వేదవచనంబులని స్వీకరించుచుండిరిగాని నీవలెఁదిరస్కరించుచుండలేదు. నీకుఁజెడుకాలముగనుక యీచెడ్డబుద్ధి పుట్టినది. ఓరీ! రాజాధమా! నేను బీదవాఁడనా? అరుణోదయంబుననే లేచి యాయవారము లెత్తి పురిఁగాలబడిన పీనుఁగులనెల్ల ధనమునకై మోసి శవముల నోటకాసుపైతముగాని పంచాంగంబులుచెప్పి యుపరకర్మలు చేయించి యార్జించిన ధనమును వడ్డికై జూదకాండ్రకిచ్చి వారితో నొకటికి నూరుగ రాఁబట్టుకొని కానులకొలది ధనము దేశదేశముల నుంచినాను. ఈచింపుదు గుడ్డలుజూచి నేను పేదవాఁడనని తలంచితివి కాఁబోలు....ఆ....నన్ను బీదవాఁడనియెదవా? ఆ....ఆ....ఏదీ నీభార్యకుఁ గ్రయమెంత? పలుకుము. నీకు లేనిమర్యాద నాకేమి? చల్లకువచ్చి ముంతదాచదేల? చెప్పుము. ఎంతధనము గావలెను?

హరి.—అయ్యా! ఏనిమిదికోట్ల బంగరు కాసులు.

కాల.—ఇంతేగదా! మంచిది. ఇచ్చెద. ఎదుటయుండునదే నాయిల్లు, రమ్ము.

హరి.—నక్షత్రకా! ఈభూసురోత్తముఁ డిచ్చుధనంబు బుచ్చుకొనుము.

నక్ష.—విశ్వామిత్రులవెంట వెనుక నేఁ గాశీవచ్చినపు డీ క్షేత్రవాసుల యింటనే దిగియుంటిమి. వీరిది మంచిమర్యాదగల కుటుంబము. నాకు

ధనమువచ్చినట్టే. (కాలకౌశికునిఁజూచి) ఏమండీ! ధనము నాకిసాయంకాల మివ్వవలెను. మీయింటికివచ్చెద.

కాల.—(చంద్రమతిఁజూచి) దాసీ వెళ్లుము. వెళ్లుము. ఆలస్యమేల?

చంద్ర.—బ్రాహ్మణోత్తమా! ఇంచుకనిలువుము. నాప్రాణభర్త పాదారవిందములకు నమస్కరించి వచ్చెద.

అనుబంధము 28.

(హరిశ్చంద్రునిఁజూచి) నాథా! నాథా! అటులేల మోము వంచుకొని కూర్చుంటివి? మోమెత్తుము. నాథా! ప్రాణనాథా! మనోహరా! నాకనుజ్ఞయిమ్ము. దాస్యవృత్తికిఁ జనవలయు.

హరి.—(నిట్టూర్పు నిగుడించుచు లేచి) హా! ధర్మపత్నీ విక్రయితా? కులాంగనా ధర్మదూషితా! నీవిఁకను మొండివై ప్రాణంబున నిలచితివియా? సమస్తవైరి కంఠాపహార దక్షమైన నీకరవాలంబు నీకంఠంబుఁద్రుంపదా? ఎటులద్రుంపదు? చూచెద. (అనుచుఁ గరవాలమెత్తును.)

చంద్ర.—నాథా! ఏమి? ఇంతటిదురితంబునకు నుద్యమించితివి? వలదీ సాహసము. ఋణానుబంధమున్న మరల మనముగూడెదము. నాథా! నాకనుజ్ఞయిమ్ము పోయివచ్చెద.

హరి.—(కన్నీరుగార్చుచు) హా! విధీ! హా! పాపవిధీ! సమస్తపారావార పరీతోదారధరాభారధురంధరరాజన్యకోటీరమణికోటివిరాజమాన రుచిరాజినీరాజిత పదరాజీవుఁడగు సార్వభౌముని కులసతి పరసేవకు దాసియైనిలుచు హీనస్థితిఁ దెచ్చితివియా? అయ్యో! దుష్కర్మమా! అనన్యసామాన్యవదాన్యధన్యుఁడగు రాజన్యుని ధర్మపత్నిని దాస్యవృత్తికిఁ దించితివియా? హా! హా! విధికృతంబు దుర్వారంబు. ప్రాక్కృత దుష్కృతఫలంబు దురత్యయంబు. హా! రమణీ! రమణీ! శిరో

మణీ! సతీమణీ! నీవియోగంబు నాకనల సంయోగంబు. ప్రాణేశ్వరీ! ప్రళయకాల పవమానప్రేరిత పవనసఖశిఖాసఖంబగు మంటలనైన నోర్తునుగాని యీదుర్భర వియోగదావాగ్నిభరమోపను. సతీమణీ!

సీ॥ రాజ్యలక్ష్మిని మునిరాజున కొసఁగితి దానికై వ్యసనంబుఁ దాల్పనైతి
కాంతారములయందుఁ గలఁతలఁ జిక్కితి దుఃఖమద్దియటంచుఁ దోఁపదయ్యె
నీరునీరంబుఁ గురుమాఁదు వెతఁగుంద నింతి! నే నింతటి వంతఁగుంద
భూసురార్భకుఁ డెన్ని దుడుకు మాటలాడె మగువరో! వానికై పొగలనైతి.

గీ॥ సరసిజానన! నీవు నాసరసనుండ
కష్టములనిందు సుఖములై కడురహించె
నీవియోగము సైరించి నిలువఁగలనె
నీరజానన మనుదారి దూరమయ్యె.

ప్రాణపతీ! నినుఁబాసి నే బ్రదుకను.

కాల.—ఏమయ్యా! భార్యాభర్తల ముచ్చటలు ముగిసెనా? ముగియవా? ఎంతకాలము నేఁగాచియుండవలెను? నేరాఁదడసితినని నా భార్య నన్ను వెదకుచుండును. మీరేమి హాయిగ వత్సరములకొలది ముచ్చట లాడుచుందురు.

సత్య.—అయ్యా! కాలకౌశికా! ఇంచుక నెమ్మదించుము. నీసొమ్మిచ్చుటకుఁ బోవదు. నేఁబూటకాపుగా నుండెద.

కాల.—కూడదు. కూడదు. నీదేమిపోవును. పైనఁగూర్చుండి కనుబొమ లెగరవేసెదవు. ఆకలిఁ గ్రమింగువానికి నాకుఁగష్టము. నాభార్యతో చీవాట్లు నీవుతినియెదవా? (చంద్రమతిఁజూచి) దాసీ! ఈమూట తల పై నిడికొని వెళ్లుము. కాదేని యీకత్తితోఁ బొడిచెద.

చంద్ర.—నాథా! పోయివచ్చెద. తెలిసీ తెలియక నే నన్నఁడేని తప్పిద్ధమేని యొనర్చియుండిన క్షమింపుము.

కాల.—మంచిదాయెతే. క్షమింతును. ఒకవేళ క్షమింపఁజేసి నిన్నేమి చేయఁగలడు?

చంద్ర.—నాథా! పోయివచ్చెద. (అనుచు నడవఁబోవుచుండును.)

అనుబంధము 24.

కాల.—దాసీ! ఈమూట నీయబ్బ యొసఁగ మోయనలెను? తలపై నెత్తికొమ్ము.

లోహి.—అమ్మా! నాతలపై నిడుము. నేనెత్తుకొని వచ్చెద.

చంద్ర.—నాయనా! నాకు నీఋణానుబంధంబు తీరెను. నీతండ్రి నిన్నుఁ గాపాడును. వినయ విధేయతనేర్చి కులశీలంబులు మానక సత్యంబు దప్పక కష్టములోర్చి బ్రదుకుము. నీతండ్రినిఁ జేరి సుఖముగనుండుము.

కాల.—ఏమీ! ఏమీమీ! ఎట్టెట్టూ! ఏమిచిత్రమిది! పిల్ల తల్లికిఁ జేరిన వాఁడుగదా? నిన్ను దాసిగాఁ గొనిన వెంటనే నీపిల్లవాఁడు చేరెను. వాఁడేల యిచట నిలువవలెను? ఇద్దఱు వెళ్లుఁడి.

హరి.—ఏమీ! బ్రాహ్మణోత్తమా! అధర్మవృత్తికి లోఁబడియెదవు? నా భార్యను విక్రయించినపుడు నాతనయుని వేఱు నమ్మనుగదా?

కాల.—ఇట్టివ్యవహార ధర్మమెఱిఁగినవాఁడవు నీవుకావుననే రాజ్యము గోలుపోయి యాలునమ్ముకొంటివి. నీవు నీభార్యను విక్రయించునపుడు నాతనయుఁ డావెలలోఁ జేరునని పలికితివియా? లేదుకదా? నోరు మూసికొని యూరకయుండుము.

హరి.—విప్రవరా! నీమాట యధర్మము. నేనీబాలుని వదలను.

కాల.—రాజా! నే నీ కుమారుని విడువను.

నక్ష.—ఏమయ్యా! కాలకౌశికా! ఎంత దురుసుకొనరించెదవు? హరిశ్చంద్రుఁ డధర్మవృత్తికి లోఁబడునా? మితిమీఱితినను భీతిచే భార్య నమ్మినవాఁ డన్యాయవృత్తి నవలంబించునా? సత్యవాదియగువాఁడు

పుణ్యాత్ముఁడు. మీకలఁతల కారణంబువింటిని. మీరిరువురు నా న్యాయనిర్ధారణంబునకు బద్ధులగుదురేని నాకుఁదోచిన ధర్మంబు నేఁ దెలిపెద.

హరి.—నే బద్ధుఁడను.

కాల.—అయ్యా! నీవు ప్రపంచవ్యవహార ధర్మంబు నేర్చితివో నేర్వవో?

నక్ష.—చక్కఁగ నేర్చినాను. తలక్రిందుగఁ జదివినాను.

కాల.—అట్లైన నేను బద్ధుఁడ.

నక్ష.—(ఆలోచించి క్రిందుమీదుగఁజూచి) (స్వగ) దీనియమ్మకడుపు మండా! యెట్టిధర్మసూక్ష్మంబిది? క్షేత్రము ప్రాధాన్యమా బీజము ప్రాధాన్యమాయని తర్కశాస్త్రరీత్యా పర్యాలోచనచేయఁగా నద నుభయప్రాధాన్యత సిద్ధమగుచున్నది. వ్యాకరణశాస్త్రమునుబట్టి యు శబ్దశక్తిత్వముఁబట్టియుఁజూడ నాక్కతమారి యొకరొకరికిఁ బ్రా ధాన్యతఁ గలుగుచున్నది. మఱి యేశాస్త్రమునుఁబట్టి చూచినను సందేహనివృత్తికాదు. అయ్యో! ఏల యీ న్యాయనిర్ధారణమునకు నేనియ్యకొంటిని? హా! హా! ఒకశాస్త్రము జ్ఞప్తివచ్చెను. పశువు లమ్మువారు దూడ గొప్పదికాకమునుపు తల్లి వెలలోనిదేయని తర్క మేర్పఱచినారు. ఇదియే నా నిర్ధారణము.

ఏమయ్యా! కాలకౌశికా! హరిశ్చంద్రా! నాకు సందేహనివృత్తియయి నది. తల్లినికొనినవానికే పసిబిడ్డచేరవలెను.

కాల.—ఈ నక్షత్రకుఁడు నూతనధర్మదేవత. నిస్సందేహమిది.

హరి.—అయ్యా! కారణమేమి?

నక్ష.—కారణములు చెప్పి నిన్నుసమ్మతింపఁజేయునది నాపనికాదు.

హరి.—ఇది నాదురదృష్టము.

కాల.—దాసీ! ఇఁకమూటయెత్తుము. పైకమ్మువెళ్లెదము.

చంద్ర.—(లోహితునిఁజూచి) కుమారా! నీతండ్రిగారికి నమస్కరించి వారి దీవనలందిరమ్ము.

అనుబంధము 25.

లోహి.—(హరిశ్చంద్రునిఁ జేరి) నాయనా! వందనంబులిడెద. దీవనలిమ్ము.

హరి.—(కన్నీరుగార్చుచు, ముద్దిడి కౌఁగిలించుకొని) హా! తనయా! వినయసముదంచితతనయా! రాజ్యభారవశంబున నొక్కదినంబైన సదయహృదయుఁడనై నినుఁ జేరఁదీసి చందమామనుబోలు నీముద్దుమోమును తనివిదీరఁగాంచనైతినిగదా? అయ్యో! పుత్రా! సమస్తబంధుజనవనచైత్రా! నీకుసుమకోమలగాత్రంబు నాశరీరంబునఁ గప్పికొని కౌఁగిలించి ముద్దిడి యొక్కనాఁడైనను పరిపూర్ణానందుఁడఁగా నైతినిఁగదా?

సీ॥ తనయ! నీమోమును దనియఁగాననుగాని, కానలో నీవెత గ్లంటినన్న
కొడుక! భూమియునీకు నిడఁగనైతినిఁగాని, యడవులనిడుముల నిడితినన్న
కరుణచే నినుఁ బెంచి కావనైతినిఁగాని, చెఱుగులెన్నియొ కూర్చి చెడితినన్న
నందనా! రాజ్యాభిషేకంబుఁ జేయనుగాని, యితరులకొలువున నిడితినన్న
గీ॥ అన్న! రావన్న! ముద్దునాయన్న! యెన్ని
పన్నములు చిన్నవయసునఁ బడితివన్న?
నన్ను మఱవకుమన్న! నీకన్నతల్లి
మన్ననల నంది మనుమన్న! కన్నతండ్రి!

కాల.—నాగ్రహచారమిది. ఈయేడ్పుఁ గోళ్ల కేరమేల చేసితినో? ఇచట వీరియేడ్పుచూతునా? ఇంటికిపోయినక్షణమే నేనేడ్తునా? (చంద్రమతిఁజూచి) తొత్తా! త్వరలో వెడలుము. పైసిమాలిన వైసికములు సేయకుము.

చంద్ర.—నాథా! పోయివచ్చెదను.

అనుబంధము 26.

లోహి.—నాయనా! పోయివచ్చెద.

నక్ష.—కాలకౌశికా! సాయంకాలమునకు వచ్చెద. ఆధనము నాసొమ్ము సుమా. మాగురువులకుఁ జెల్లఁదగినదికాదు.

హరి.—ఏమయ్యా! నక్షత్రకా! ఆమాటలాడెదవు? విశ్వామిత్రులవారి ఋణమునకై యిచ్చినసొమ్మది.

నక్ష.—ఓయీ పిచ్చి! నీకులమున నెవ్వఁడైనను తరవుకాండ్రపని చేసి యుండినచో నీకీధర్మము తెలియుచుండెను. నేనిన్నిదినంబులు నీయొద్ద బత్తెములేని కొలువుసేసితి ననుకొంటివియా? నేనేమి నీపినతండ్రి పెత్తండ్రి కొడుకునా?

హరి.—అయ్యా! నీవు నీగురువుల కార్యార్థము నావెంటవచ్చితివి. నే నేల బత్తెమియ్యవలెను?

నక్ష.—ఏమయ్యా! నీయెదుటనే దినము కాలుకోటివరహాలిచ్చినను వారకువాఁడు కాఁడని నన్నుఁజూపి నాగురువు పలుకలేదా? "నాజీతము నీవిత్తువని" ననుఁజేరఁదీసి చెవిలోఁబలుకలేదా? చదువులు వేదపాఠము స్నానజప సంధ్యావందనంబులు వదలి యెండవేడిమికి వాడి పగుగ్గై గుట్టలుగుట్టలు తిరుగుచు జీర్ణపర్ణము లాహారముగఁ గొనుచు గుడిగుండ్లు పాడిండ్లు గుహాలు వసతులుగాఁజేసికొని దాసఁగులు గుడిచినది మఱచితివియా? జీతవాతము లేక వాతాతపవర్షంబులఁజిక్కి నీవెన్నడితిరుగుట నాతలవ్రాలా? కాఱడవులలో నీవు బడు రారాములఁజూచి పోరామిఁబూని ఋణముగారింపక వదలిన దోషము నన్ను జుట్టుకొనెను కాఁబోలు? మంచి యూరితేరిన కృతఘ్నుఁడవు. పాముకుఁ బాలుంచినఁ గఱవకయుండునా? వేమునకుఁ బాలుపోసినఁదీపగునా? చాలు. చాలు. మారుమాటలాడకు. నా గురు ఋణంబిచ్చెదవా? ఇవ్వవా? ఈబండకూడు కుడుచుటకంటె చావుమేలు.

హరి.—విప్రపృథకా! హెచ్చు మాటలాడకు.

కాల.—స్వగ॥ వీరిలో నేమో తగవుగలిగెను. నేఁబరిష్కరింపవలెను. (హరిశ్చంద్రునిఁ జూచి) అయ్యా! హరిశ్చంద్రా! అన్నిటఁ జెడితివి. ఈబ్రాహ్మణుని బత్తెమిచ్చుటకా యింతటి వాగ్వాదము?

హరి.—అయ్యా! ఒకటి రెండు వరహాలు కాదు. ఎనిమిదికోట్లధనము కేత ము నకు సరిపోయెనన్న నెట్లు సమ్మతింతును?

కాల.—అయ్యా! జీతము బత్తెము లేక యొకరిపని నౌకరు సేయుదురా?

నక్ష.—ఇదికదా ధర్మనిరూపణాసక్తియనుచును. ఇతఁడు యమధర్మరాజునకు రెండవవాఁడు.

హరి.—అయ్యా! నక్షత్రకా! ఉంచినదెల్ల నిచ్చితిని ఆలినమ్మితిని. కొమారునిఁ గోలుపెట్టితిని. నాయొద్ద నాశరీరముఁదప్ప యింకెద్దియు లేదు. నన్నమ్ముకొని నీఋణంబు దీర్చుకొనుము

నక్ష.—ఇదికదా న్యాయవాక్యము. అటులైన నశ్వమేధఘట్టమునకుఁ బోవుదము రమ్ము. అది రాజవీధి

కాల.—అటులచేయుఁడి. పొండి.

(నక్షత్ర, హరిశ్చంద్ర నిష్క్రమణము.)

(కలహకంఠిక ప్రవేశము.)

కలహ.—ఓరీ తొత్తా! వేకువనవీఁడునవలి బిచ్చపుగింజ లింటికిఁ దేక యిచ్చట నేమిచేయుచున్నావు? నేనెంత ప్రొద్దు పస్తుపడియుండుదును? ఎప్పుడు నీరు దెచ్చెదవు? ఎప్పుడు వంటఁజేసెదవు? నీవీనడుమ భయమువదలి తిరుగుచున్నావు. నిన్నెంతదండించినను బుద్ధిరాదు. నాపాలిటి రెండవతక్షేశ్వరుఁడవు నీవు. ఈ పోసనముల పాలంటి నీమాట మోసిన దేల? కూలికిఁ దెచ్చితివియా? నేఁడెంత సంపాదించితివి? ఎన్నిపీనుఁగులు మోసితివి?

కాల.—(గడగడవడఁకుచు)....నా బాగెములదయ్యమా! నేఁడు నూరు దీనారములార్జించితిని. మూఁడుశవములు మోసితి. వారాణశియంతయు

లిచ్చుకొంటిని. ఘట్టములనెల్లఁ బిండదక్షిణఁబట్టితి. అన్నియు నీమన మున కెక్కులాగునఁజేసితి.

కలహ.—ముసలితొత్తా! ఈమిటారికత్తె యొవ్వరైనది తెలుపవైతివేమి?

కాల.—నాపున్నములదీపీ! నీవు మెత్తనిమేనుగలదానవు. ఇంటిపను లొంటరిగ దీర్పనేరవనియెంచి నీకు దాసిగానుంచుటకై యొనిమిది కోట్ల కాసులిచ్చి యీమానినిఁ గొంటిని.

కల.—ఓరీ! నాకొంపఁగూల్చితివి. నాయిల్లు తగులఁబెట్టితివి. నన్నుఁ జెఱచితివి. ఓరీ! ముసలివగ్గా! నాకుఁజేఁదోడు వాదోడుగవరవుడు మిటారియొకతె కావలెనని నిన్ను వేఁడికొనియుంటినా? రొక్క మెంత వెచ్చించితివికదరా? కాపురమునకు దాపురమునకునేను. ఈ పురిలోఁ జిక్కనినారులకు వెచ్చపెట్టను నీవా? ఎనుబదియేండ్లు ము సలి తొత్తువైతివి. బుద్ధిరాదాయె. (అనుచు దన్నును.)

చంద్ర.—(అడ్డపడి) అమ్మా! చేతులుజోడించి వేఁడికొనియెద. ఆఁడు దానికిది యోగడమగును. సరిచేడియలలో నగుపాటు వలదు. వద లుము. సతికిఁ బతికదా దైవము? సతికిఁ బతికదాముదము? అన్ని నీతు లెఱిఁగిన జాణవు. నీకు నేఁదెలుపునదేమున్నది?

కల.—ఔనే! ఆకతాయిబిగాడీ! పాతరలాడుచు నాయెదుట నిలచి పాడి దెలిపెదవా? నీకంటనేనవుడే యింతచులకనైతినా? తగవు దీర్పను రమ్మనివేఁడితినా? కూర్చినధనమెల్ల నీపైఁగూఱిమిచే నీబుడుగు మగ డు వెచ్చపెట్టినది చూచి నేఁజచ్చినదానివలెఁ బడియుండవలెనా? పిసాళిగయ్యాళీ! నీకిన్ని పెత్తనములేల? నన్నుఁ జూచినవారెల్లరు బొమ్మరాకాసినిఁ జూచినవారిఁబలెఁ బఱుగిడుచుండ నీవెదుటఁబడి యొదరించెదవా! నీపని పట్టించెదచూడుము. (అనుచు దెబ్బలుతన్ని) పో పోసరపోతా! ఇంటిలోఁ దొత్తుగాఁ బనిసేయుచుండుము. నీగు ణము నీముఖముజూచినమాత్రానఁ దెలిసికొననగు. "జరుగునవుడు

"జారిణి జాతినవుదు కాఁగిని" యని పెద్దలుపలుకరా? హెచ్చరిక సుమా! (లోహితునిజూచి) ఓరీ! దాసీపుత్రా! నీవు దినదినము ప్రాతఃకాలమున లేచి సమిధలు విస్తరాకులు దెచ్చుచుండుము. (మగనినిఁ జూచి) ఓరీ! వివేకహీనా! నిత్యమ్ము నీరుదెచ్చి వంటచేయుము. నీవు చేయకున్న నీయమ్మ స్వర్గమునుండివచ్చి వండిపెట్టునా?

కాల.—(చిత్తము) అటులనే చేసెద.

నిష్క్రమణము.

ద్వితీయరంగము.

అశ్వమేధ ఘట్టము.

నక్షత్రకుఁడు, హరిశ్చంద్రుఁడు, పురజనులు, వీరబాహుఁడు.

నక్ష.—(హరిశ్చంద్రుని చేతికిఁ బగ్గముగట్టి పట్టుకొని వీధికినిలిపి)

ద్విపద.—కొనుఁడయ్య యీనిమిడి-కోట్లధనమ్ము
,, మునుమున్నుగా నిచ్చి-ముదమొప్పమీరు.
,, పురవరులార! యీ-పురుషభూషణుని
,, వరగుణాన్వితుని భా-స్వద్వంశమణిని.
,, ధరనాల్గుచెఱఁగుల-దానేలి పిదప
,, ధరణిసర్వంబును-దానకొసంగి
,, మునియాగమునకునై-మున్నాతానిత్తు
,, నను ఋణంబునకునై-యాలిని విలచి
,, తరవుకానికిచ్చి-తాపసి ఋణము
,, సరిఁదీర్పనరవున-చేరక తాను
,, వేనమ్మికొనియెడు-మేదినీధవుఁడు.
,, భానుతోఁ డాఱుఁడు-పుణ్యాత్ముఁడితఁడు

ద్విపద.—ఈహరిశ్చంద్రుని-నీసత్యనిధిని
,, ఈహరివంశావ-తంసునిఁగొనెడి
,, సాహసి యెవ్వఁడో-సరసకువచ్చి
,, యీహమీఱుఁగనమ్ము-నిడనిమ్ము కనెద.

పురజనుఁడొకఁడు.—అబ్బా! హరిశ్చంద్ర సార్వభౌముఁడా యిత్తఁడు? ఇంతటిపుణ్యనిధి కెన్నికష్టంబులు విధిసమకూర్చెను.

రెండవ పురజ.—ఇంతటి కష్టపడు ధరాధిపునిపై ఋణభారంబు మోపి యాతాపసి యేలొకో యింత తారించుచున్నవాఁడు?

మూఁడవ పురజ.—అబ్బా! నేను ధనికుఁడను నిజము. అయిన నింతటి సార్వభౌమునిఁగాని యాతనివద్ద నేఁ గొలువుసేయుదునా? దుడ్డిచ్చి తేలుకుట్టించుకొనుట కెవరిచ్ఛయింతురు?

అనుబంధము 27.

వీర.—(సంబళీ సంబళీ యని యఱచుచు సమీపమునకు వచ్చి, నక్షత్రకునిఁజూచి) ఏమయ్యా బాపనయ్యా! వీఁడే నేరమునర్చెను? పసరముఁబలెఁ బగ్గముతోఁ గట్టినావు.

నక్ష.—ఓరీ! ఆసాదీ! వీఁడే నేరము చేయఁడు. వీనిని వరవుడుగా నమ్మెద.

వీర.—వెలయెంత?

నక్ష.—ఓరీ! మాదిగా! ఆజోలి నీకేల? ఎనిమిదికోట్ల ధనమిచ్చి కొనియెదవా?

వీర.—అబ్బా! అబ్బా! ఎనిమిదికోట్లధనమా? అబ్బా! (ఆలోచన నభినయించి) అయ్యా! ధనమేమినాకు హెచ్చుకాదు. వీఁడు కండ మెండయి కడతేరిన గుండెయునవలెనున్నవాఁడు. ఊరేదో? ఉనికిపట్టేదో? ఊరిలో నిల్లులేదు. అడవిలోఁ బొలములేదు. నాసిరియంతయుఁ గొల్లఁగొట్టి పనుగిడినదో నేఁజేయునదేమి? వీనికై చేతిబిడ్డు కడగికొని

ధర్మ్యమ్ముగొట్టినట్టు తిరుగుచుందునా? ఏని శుంచి, నడనదీక్షను గుతించి యేరై నఃబూటకాపురై కేని నీవు గోరినధనమంత్రియు నిచ్చి కొనియెద.

నక్ష.---అయ్యా! ఆనాడీ' సత్యహరిశ్చంద్రుడని ఖ్యాతినంది యనేకా ధ్వరంబు గావించి సమస్తరాజ్యము విశ్వామిత్రునకు దారవోసి నిత్యకీర్తినిఁగన్న ... శ్వభ్రాముకుఁ బూటకాపెనరుండవలెనా? అతని నచనంబే ప్రమాణంబు ఇతఁడు త్రిశంకు సూధవునికొమారుఁడు.

వీర.—(హా! హా! హా! యని నవ్వుచు) వీనియబ్బ మ్మూడుపాపాలొన రించి త్రిశంకుఁడని బిరుదందెను. అతండ్రికొడుకే యితఁడు. అబ్బను మాఱ నిచ్ఛయించి యెన్ని పాపంబు లొనరింప సమకట్టినాడో? తండ్రి యాచారమే కొడుకుది.

హరి.—ఓరీ! చాండాలా! ఒరీ' మాతంగాధమా! సురాపానమత్తుచే మైమఱచి ప్రేలకు

కం॥ దండగమున ప్రేలుసమా
చండాలుఁగతిని మధుపసంగతి మదముల్
నిండారి;...నీచజాతికి
నుండును శుచిబుద్ధి దూరముండును యధమా!

ఓరీ! మాలా! కల్లుద్రావి యొకలెఱుఁగక పాలుమాలి ప్రేలెదవేల్ని ద్వారము ఁదుమూ. నోరె త్తకుము.

వీర.—ఓరీ, త్రిశంకుపట్టీ! నీవిప్పుడే యెంత పెద్దవాఁడవైతివి?

శా॥ ఓరీ! రాజకులాధమా! వినుకి, యోహో! నీకునౌన్నత్యముల్
మేరల్మీఱ నెఱుంగ నాయెఁగటనా మిథ్యాప్రలాపంబులున్?
ధారాళంబుగ నీగతండ్రి యును నాతండ్రిన్ భజించెన్‌గదా!
గారాళంబుగ మద్యమాంసములు మాయింటన్ భుజించెన్‌గదా?

ఓహ్హో! చిన్ననాటిమాట మఱచితివో? త్రిశంకుపట్టీ! నీరక్తమించుక వెలితిసి శోధింపుము. కల్లువాసన యుప్పుడుగదా నీకుఁ దెలుస్తును.

నేనెవరనునది తెలియదా? హెచ్చరిక. హెచ్చరిక. రెండవ ప్రేత రాజును.

నక్ష.---ఆర్యా! హరిశ్చంద్రా! ఈరాజసతామసగుణములు రాజ్య వైభవమదాంధులకుఁ జెల్లును. నీకుఁజెల్లవు. సంపద దానవునిఁ జేయును, దారిద్ర్యము మానవునిఁ జేయు ననునది వినవా? గొంతు మాసికొని పోవులాగున యాచించినను శిరమునకు నొకఁడైనను రాఁడాయెను. అదృష్టవశమున నీపెద్దింటి మానిసి వచ్చినపుడు నీవతనిని తుచ్ఛముగ మాటలాడి శిరము చెడగొట్టితివా? తెలిసెను నీసమాచారము.

హరిశ్చంద్రుఁడు.---

> చ॥ అలరుమహావంశజుండనయి సర్వధరాధిపులసేవనందితిన్,
> జలధిపరీతభూభువనచక్రము నేలితిఁ జక్రవర్తిగా,
> విలసితయాగ కర్మముల వేడ్క నొనర్చితి నిత్యవృత్తిగా,
> కులము నెఱింగి నేనెటులఁగొల్తును మాలను? బ్రాహ్మణోత్తమా!

నక్షత్రకా! ఇట్టి హీనవృత్తికి ననుడింపకు. నిన్నుఁబతిమాలి వేఁడి కొనియెద.

నక్ష.—రాజా! నీ నోరేమినొచ్చును? ఊరకమాటలాడెదవు. నిన్నుఁ గొను రాచవారిని వెదకుటకు నేఁబోవలెనా? "నన్నమ్ముకొమ్మని పల్కితివిగాని జాతినిర్ధారణము నీవు చేయవైతివికదా?" మాట మాట కీరిలి నీవు మార్పులువెదకుచు నేర్పులుచూపితివేని నిన్నెవరును గొనరు. నీమిటి మిటాఱును. ఋణము దీరదు. విశ్వామిత్రుఁడు నన్నుఁ జెడదూరి కొట్టిచంపును. "అనృతవాది" యని నిన్ను శపించును. ఇన్నిదినంబులు నీవు శాసనంబులఁ గష్టఁబడినదెల్ల వమ్మాయెను. ఆలినమ్మినది వెడయాయెను. నీకై నేనొనరించిన యుపకృతులెల్ల నిరర్థకములాయెను, దూరాలోచన పరుఁడవుగమ్ము.

హరి.—(ఆలోచించి) నక్షత్రకా!

ఉ॥ ఆలిని సంపదాలి విడనాడితి రాజ్యమునీటిఁ బుచ్చితిన్,
మాలిమిచేసి పెంచిన కుమారునిఁ గూలికిఁబంపితిన్, సదా
కాలము కాశియల్లుడుఁ గానన నీమము తీఱ కుండితిన్,
మాలనుగొల్వ నేల యనుమానము! బ్రాహ్మణ! విక్రయింపుమా.

బ్రాహ్మణోత్తమా! మానహీనుఁడనయిన నాకు మాలనుగొలువ ననుమానమేల? (వీరబాహునిఁజూచి) మాతంగోత్తమా! నీకొలువున నేనుండెద. నన్నుఁగొనుము.

వీర.—అయ్యా! మొదట నెగిరి దొగిరిపడి మాటలాడితివి. నాకులమెంచితివి. నన్నుఁదిట్టితివి. దూరముంచుమంటివి. అంతలోనే దిగితివి. నీయొత్తుగడయేమో నాకుఁ దెలియకున్నది?

హరి.—వీరబాహూ! త్రికరణశుద్ధిగ నేఁబలికెదను. నీకొలువుననుండెద.

వీర.—అయ్యా! మొదటనే యాలోచించి మాటయిమ్ము. కొలువునకు లోఁబడి నీ తులువతనంబుఁ జూపిన నే నోర్చువాఁడను కాను. నేను రెండవ జముఁడనని తెలియుము. నీవు నాకొలువుననుండి నానుడి విన పనులన్నియుఁ జేయుదువుకదా!

హరి.—అయ్యా! రెండుపనులుదప్ప మిగతపనులన్నియుఁ జేసెద.

వీర.—ఆరెండుపను లేవి?

హరి.—నీయింట భుజింపను. అధర్మవృత్తికి లోఁబడను.

వీర.—ఇనితయకదా? అటులైన వెలయిచ్చెదరండు. అయ్యా! నీపేరు వీరదాసుఁడని యుంచెద. నీవు నామారుగ శ్మశానాధికారంబు వహించి పీనుఁగసుంకము రాఁబట్టి వచ్చుబడిలో నాలవభాగంబు నీవెచ్చమునకై నుంచుకొని నాలవభాగము రాజునకిచ్చి మిగత యర్ధంబు నాకిమ్ము. లెక్కలలో హెచ్చుతగ్గులుచేసి ముంపకు సుమ్మా.

మోమోటమివదలి కటికవై యెంతయేడ్చినను వదలక సుంకము రాబట్టుము. వీనుఁగసుంకమున కడిబంతులైనవారి తలఁగొట్టుము. చీకఁటిలో నిను మోసగింతురు. పరాకుమాని యెలుఁగుబలె నొక కంటనిదుర, యొకకంట జాగరూకతగలిగి యుండుము. రమ్ము ఈబట్టలు నీకుఁ బసికిరావు. వేఱు బట్టలిచ్చెద.

అనుబంధము 28.

నటు.—ఏమయ్యా! నాసొమ్ము మీరిరువురేకమై యెగరవేయుదురా? సొమ్మునకై వీనుగజాగరణంబు నేనుఁ జేయవలెనా?

వీర.—అయ్యా! ధన గూవీధి నెంచికొనియెనవా? నాయింటికిరమ్ము ఇచ్చెద.

నటు.—ఏమీ! ఏమీ! నాకేమి గ్రహచారమా? సద్బ్రాహ్మణుఁడనై మాలవానివీధినైన నడుగిడఁగలనా?

వీర.—అటులైన యీవీధినుండు నాయుంగడికి నావెంటరమ్ము. ఇచ్చెద.

నటు.—వచ్చెదను. (నాకంటిన యేడింటి కసి నేఁటితో వదలెను.)

(నిష్క్రమము.)

తృతీయ రంగము.

వనము.

అనుబంధము 29.

లోహిత, కోదండరామ. రాఘు.

మధురగతిరగడ.—

కో|రా.—కాననమిచ్చోఁ - గాంతినిభాసిలు

రాఘు.— కానవె లోహిత! - కనుగవ చెందిలు

లోహి.—మిత్రమ! కుజములు - మింటిని నంటెడు

కో॥రా.—ధాత్రీతరువరా! యిట - ఫలములుపండెడు
రాఘు.— ఉల్లమురంజిల - నూఁగెడుకొమ్మలు
లోహి.—పల్లవములగుమి - ప్రాపుగవాసిలు
కో॥రా.—చిలుకలపలుకులు - చెవులకునింపులు
రాఘు.— కలనాదంబుల - కలకంఠంబులు
లోహి.—శారికలనుగను - చక్రాఁగఁబలుకును
కో॥రా.—కూరిమిపలుకులఁ - గులుకుచు మముఁగను
రాఘు.— ధరనంబెడునీ - తరుశాఖలు గను
లోహి.—ధరణీతరుణికి - దండము లనుచును
కో॥రా.—శ్రీతగరమ్మని - పిలిచెడు మముఁగని
రాఘు.— కోఁతియాట యిటఁ - గూడును మనకని
లోహి.—మిత్రమ! కాలము - మీఱును త్వరపడు
కో॥రా.—రాత్రికి భయపడు - రాచకొమారుఁడు
రాఘు.— భయమేమిర యిట - కాలిక లుందురు
లోహి.—దయవిడి గురువులు - తడసినఁదందురు.

కోదం.----ఓరీ! లోహితా! ఇచ్చటఁ జల్లఁగనున్నది. ఈచెట్టుకొమ్మలు భూమివరకు వంగినవి. కోఁతియాట యాడుదుమా?

రాఘు.---కోఁతియాటకన్నను గుండ్లాడుట బాగుగనుండును. నాదగ్గఱ గుండ్లున్నవి. ఆడుదము.

లోహి.---అన్నలారా! ఏ యాటయువలదు. మనగురువులవారి యానతిచొప్పున సమిధలు కుశ పత్రపుష్పములు తీసుకొని చీకటికాక మునుపే యిల్లుచేరికొందము.

ఆ॥వె॥ అయ్యగారి యాజ్ఞ ననుసరింపకమేము
ఆటపాటలందు నధికమమత
నుంటిమేని గోపగింతురు మముువారు
మిత్రులార! దీని మీరు కనరొ!

అన్నలారా! గురువులవారు మముశిక్షింతురు. ఆలస్యముచేయక ఈచెట్టునెక్కి సమిధలుతీసుకొని గృహమునకు వెళ్లుదము.

కోదం.---ఓరీ! రామా! ఏఁడేమో గురువులవారికి చాలాభయపడు లాగున నటించుచున్నవాఁడు. గురువులవారు మమ్మేమిచేయఁగలరు? రెండుతిట్లు తిట్టుదురు. అవి గాలిలోఁ గలసిపోవును. రెండుదెబ్బలు కొట్టుదురు. అవియేమి మాదేహముమీద శాశ్వతముగ నిలువవు. ముందేమిచేయఁగలరు? ఇంటినుండి వెడఁబట్టి నెట్టివేయుదురు. మాకంతెచాలును. పాఠములు చదువుకష్టము తప్పిపోవును. ఇఁకఁ దిండికని యాలోచింపవలెనుగదా? బ్రాహ్మణులకుభిక్ష బ్రహ్మవ్రాసినాడు.

రాము.---కోదండీ! బాగుగఁబలికితివి. నాతాత్పర్యమునదేను.

లోహి.---అన్నలారా! మీమాటలు నాకురుచింపవు. ఈమఱ్ఱిచెట్టు నెక్కి నే సమిధలుగోసెద.

రాఘు.----ఓరీ పొగరుపోతా! ఈచెట్టునేల నెక్కఁజూచెదవు? అదిగో కనుము. దానిక్రింద నెంతగొప్పపుట్ట యున్నదియో చూడుము. అదిగోచూడుము. నీకేమి కండ్లున్నవియా? లేవా? ఓరీ కోదండ రామా! నీవుచూడుము.

కోధ.---అబ్బా! ఎంతపుట్టరాయది?

లోహి.---అన్నలారా! పుట్టయుండినమాత్రాన నాకేమిభయము? పుట్టలోనున్న పామును నేనేమిత్రొక్కుదునా? దానిజోలికిఁబో కున్నఁ బాముకఱచునా? ఒకవేళఁ బాముకఱచినను దానివిషమెక్క నటుల నాతల్లి నాకు రక్షకట్టినది.

కోదం.—అటులయినను నీవే చెట్టెక్కి సమిధలుగోయుము.

లోహి.—మంచిది. కోసెద.

(అనుచుఁ జెట్టునెక్కుటకై కాలెత్తఁ బుట్టలోనుండు పాము ఫూత్కారము చేయుచువచ్చి లోహితునిఁగఱచిపోవును.)

(లోహితుఁడు, హా! తల్లీ! అని యఱచుచుఁ గ్రిందబడును మఱ్ఱిచెట్టు కాలిక్రిందపడును.)

అనుబంధము 30.

కోద.—రాఘూ! చూడరా లోహితుని పాముకఱచిపోయెను?

(అనుచు సరసకుఁబోయి శరీరముదవిలిచూచి)

ఓరీ! వీఁడాకదెబ్బకుఁ జచ్చెను. నాకేమో భయమగుచున్నది. మనము గృహమునకుఁబోయి వీనితల్లి కీసమాచారంబు దెలుపుదము రండు.

(నిష్క్రమము.)

చతుర్థరంగము.

కలహకంఠి, హంసనారి (చంద్రమతి) బాలురిరువురు.

హంసనారి.—

అనుబంధము 31.

ఉ॥ భానుఁడు పశ్చిమాద్రిఁబడి బాహుసహస్రము గోలుపోయె; నా
సూనుఁడు లోహితుం డడవిఁబోచ్చి గృహంబును జేర రాడయో,
మానసమానలోలుఁడు మానశరోపమబాలుఁ డే లోకో
కానను నిల్చెఁ గారణముఁగానను, కానను వచ్చు జాడయున్.

(నలుదిక్కులఁజూచి) ఏమీ! యేదిక్కునఁజూచినను వాఁడు వచ్చు జాడ లేదుకదా? ఏమిసేయుదు? నామానసమేలోకో కళవళపడు

చున్నది? అయ్యో! ఆకుమారుఁడు సుకుమారశరీరుఁడే. ఎన్నఁడే కష్టంబును గన్నెఱుఁగనివాఁడే. తోడిబాలురంగూడి యే గుట్టలెక్కఁబోయెనో? ఏ చెట్టులెక్కఁబడెనో? ఏ పొదలలో దూరెనో? ఏ పుట్టలపై నెట్టెనో? అయ్యో! కనుగందని పసిబాలుఁడు వాఁడు విషమాటవులు ద్రొక్కనర్హుఁడా? అకటా! విధీ! రాజపట్టార్హుఁడు నిస్తేజుఁడై కట్టెలుమోయువనికి లోఁబడెనుకదా! హా! ఎవరో బాలురు వచ్చినట్టున్నది. లోహితుఁడు వచ్చుచుండును (చక్కఁగాఁజూచి) ఏమీ? యింకను రేవచ్చుజాడ యగపడుచున్నది? లోహితుని వెంబడించినవారు వారేకదా? లోహితుఁడు వెనుకచిక్కియుండునా? ఈ బాలురు బాల్యచేష్టలకు వానినివదలి పరుగిడి ముందువచ్చియుండురా? ఎంతమెల్లఁగ నడచుచున్నవా రాపిల్లకాయలు? గడియకొకయడుగు వేయుచున్నవారు. నాదిక్కునఁ జూడరేల? మోమేలవంచుకొని వచ్చుచున్నవారు? నేనే పరుగిడుచుఁబోయి నాబాలుని వార్త నడుగుదునా? ఇంటియొద్ద నెవరునులేరే? ఎటుల యిల్లు వదలి పోఁగలను? నాయజమానురాలు పొరుగింటివారితోఁ గలహించుచు నిలిచినది. ఏమిసేయుదు?

(బాలుర ప్రవేశము.)

అబ్బాయీ! లోహితుఁడేడీ? మీవెంబడి యేలరాకతడిసెను?

బాలుఁడొకఁడు. (రెండవవానిఁజూచి) నీవే తెలుపుము నావల్లకాదు.

రెం.—నీవేచెప్పుము నాచేతకాదు.

హంస.—బాలులారా! నాబాలునివార్త తెలుపక మీరేల నన్ను బాధించెదరు? వెనుకవచ్చుచున్నవాఁడా యేమి?....బాలకులారా! ఏమి మౌనమూనితిరి? లోహితుఁడు క్షేమమున నున్నవాఁడుకదా?.... ఏమి మాటలాడరు? చెట్టుపైనుండిపడి గాయమాయెనా యేమి?..

బాలకులారా! మీకు మ్రొక్కెద. నా లోహితుని వార్తఁ దెలుపుఁడీ. దారితప్పిపోయినాఁడా? ఎవరయినను వానినిఁ గొట్టి క్రిందఁ గెడపిరియా?

బాలు.—అమ్మా! లోహితుని.... (రెండవవానినిఁ జూచి) నీవు తెలుపరాదేమిరా? చెడుగంతయు నేనే చెప్పవలెనని విధియా?

హంస.—బాలులారా! లోహితునకే చెడుగు మూఁడెను? సందియము మేల తెలుపుఁడీ? మిము నడిగికొనియెద.

రెండ.—అమ్మా! నీకొడుకును పాముగఱచి చంపెను.

హంస.—హా! లోహితా! హా! కుమారా! (మూర్ఛిల్లి పడును.)

అనుబంధము 82.

బాలు.—ఓరీ! ఈదుఃఖము చూడఁజాలము. పోవుదము.

(నిష్క్రమము.)

హంస.—(లేచి) లోహితా! లోహితా! నాయనా! నినుఁ బాము గఱచెనా?

సీ॥ రాయంచగరులచే రాణించుశయ్యపైఁ బవళించు నీమేను బడెనె నేల!
హాటకాంచిత డోల లాడు లోహితుఁడవో కాటిలో నిద్రను గాంచెనేఁడు.
రాజభోగములచేఁ దేజరిల్లినబిడ్డ దక్కెనే కాటికి దిక్కుమాలి!
సార్వభౌమసుతుండు నిర్వీర్యుఁడయి కటా! ఘోరాటవినిఁబడి కుంచెనేఁడు

గీ॥ ప్రాగ్భవాగమ కర్మంబు ప్రబల మకట!
నలువవ్రాఁతను దప్పింప నలవియగునె!
హా! కుమారక! ననుఁ జేరరాక యిటుల
నేఁక దక్కితి? బ్రదుకిఁక నాకు నిలను.

అయ్యో! లోహితా! హా! కుమారా! శిరీషసుమోపమ సుకుమారా! నాయనా! విధివశంబున మీనాయన పన్నములం బడి నన్నుఁ బాసెను. నీమోముఁ జూచి నేనా వ్యసనంబు మఱచియుంటిని. ఇఁక

నెవరాదరింతురు? నన్నింక నెవరు చేరఁదీయువారు? అమ్మా! దినదినము కన్నీరుగార్చెద వేల నేయని యూఱడించువారెవరు? తనయా! నన్నిటు వదలిపోనగునా? నీవియోగము సైఁపఁగలనా? నేమనఁగలనా? నాయనా! ఆపాడుపాము నీపాలి విధియైనిలిచెనా? దానికి నీపైఁగరుణ రాదాయెనా? తండ్రీ! ప్రాణంబులు వదలునపుడు తల్లీ! యని తలఁచితివియా? ఇంతటికట్టడి పనికి నినుబంపితినని శపించితివియా? తండ్రీ! నేనేమిసేయఁగలను? అయ్యో! తనయా! నిన్నావైన తేయుండు చంపకమానిన దోషమునఁగదా నాసూనుపాలిటి మృత్యువైతివి?

శా॥ నాకువు భూషణుండవయి నాకులభూషణుఁ బుత్రుఁ బంపితే
తేకువఁబూని? వజ్రగతి తేటపడన్ శ్రుతిబాహ్యా! తక్షకా!
యీ కనుకంద నిన్ను పదహీనునిఁ జేసెనె? క్రిందఁద్రొక్కెనే?
యేకరణిన్ సుతున్ గఱచి యేచితివయ్య భుజంగరాజమా!

హా! హా! నాదుష్ప్రాప్తికి నెవరినెంతదూరి యేమిప్రయోజనము?

(కలహాకంఠి ప్రవేశము.)

కలహా.—(వచ్చుచు) నానోటికిఁ బ్రపంచమే యోఁగదనిన వీరాయోఁగువారు? నోరెత్తిన గడియననే యిరుగుపొరుగు మగవారు వగఁజెంది యింటదూఱి వాకిండ్లు వేసికొనిరి. ఒకమగవాఁడయిన నావీధినిఁ దిరుగవెఱచి రాఁడాయెను. అటుచేయనేని యీకుంకలకు బుద్ధివచ్చునా? (హంసనారిఁజూచి) ఓసీ! రోత తొత్తా! లక్షణముగ శుక్రవారము సాయంత్రి యింటదీపముంచక యేడ్చుచుఁ గన్నీరుగార్చి యునిష్ఠగొట్టెద వేమే? నాయింటికి జ్యేష్ఠాదేవిగా వచ్చితివిగదే? ఎందఱి దీపమార్చి యెందఱికొంపలు గూల్చివచ్చితివియే? పిసాళిగయ్యాళీ! తలపై గంగనుంచుకొని కన్నులఁగడవలతో నీరుకుమ్మరించుచున్నావుగదే? నీకేమి చేటువచ్చెనే? యెవరోచచ్చినవారివలె నేడ్చెదవు? భ్రష్టా! ఇంటిలో దీపముంచుము. లెమ్ము. ఈనడుమ నీకు దెబ్బలు లేక నీవు మారి మసలుచున్నావు.

హంస.—(హాయని నిట్టూర్పులు విడుచుచు) అమ్మా! యజమానురాలా! నేనేమని తెలుపుదు? నాదుఃఖంబెంతని విన్నవింతు? నాలోహితునిఁ దిట్టి కట్టెకంపలు దెచ్చుటకై కాఱడవికిఁ బంపితిరి. అచ్చట వానిఁ బాముగఱచి చంపెనఁట. నేవానిఁ జూడక యుండలేను. వాఁడెచటఁబడినాడో వెదకుచుఁబోయి కాఁదగినకార్యంబు సలిపి వచ్చెద. నాకీరాత్రిమాత్రము సెలవిమ్ము.

కల.—ఔనే పచ్చిరక్కసీ! ఈవగలెవరికి నేర్పెదవు? పట్టిని నెచటనో దాఁచిపెట్టి తప్పించుకొనిపోవు తఱివేచి కొడుకును బాముగఱచెనని కూలియేడ్పు లేడ్చుచు నన్నటమటింపఁజూచెదవా? ఇంటిలోఁ బని పాటుచేయక లక్షణముగఁ గళలచే వెలుగు నిండుగృహమున గూర్చుండి సిరివచ్చు సమయమునం దేడ్చుచున్నావుగదా? నీ దుడుకు తనంబు నుడువ నసహ్యమగుచున్నది. అయ్యో! జగరాగా! నీవుపని నుండి తప్పించుకొని పోవుటకై ముద్దుగఁబలసిన కొడుకుచచ్చెనని యేల యవలక్షణములు పలికెదవే శనైశ్చరురాలా?

హంస.—తల్లీ! నాపలుకు కల్లగాదు. లోహితుని తోడిబాలురువచ్చి యీ ఘోరమైనవార్తఁ దెలిపిరి. అయ్యో! విషము నిలువెల్ల నెక్కఁగ ప్రాణమించుక యుండెనేని వానిఁదెచ్చి విషవైద్యులతో మందిప్పించెద. ప్రాణములు పోయియుండిన సార్థకపఱచివచ్చెద.

కల.—పలువా! ఇంటిసిరియెల్ల వెచ్చఁబెట్టి హెచ్చువెలయిచ్చి పిచ్చినామగఁడు నిన్నుదెచ్చినందులకుఁ జేరికగ వైద్యునకిచ్చు వెచ్చము వేతే యచ్చుకొనవలెనా? పచ్చిగయ్యాళీ.

ఉ॥ సోమరియై పనుల్విడక సొక్కుచుఁ గ్రుమ్మరు నీదుబాలుపైఁ
ప్రేమను బూనియేము గృహకృత్యములన్ గఱపంగ నెంచి యం
దేమియు హానిలేదనుచు నిష్ఠికిదర్భలు తెమ్మటన్నచో
బాములపుట్ట నెక్కి యిటు ప్రాణముబాసినఁ దప్పు మాదటే?

ఏమే! సమిధలు దర్భ తెమ్మని పంపితిమిగాని కాఱడవులలో దూరి కంచగ్రొవ్విన గుట్టలుగట్టులు పుట్టలునెక్కి పాదు పాములతో గఱపించుకొమ్మని చెప్పితిమా యేమి? ఎంతమిడిసిపాటుగల పోగుకుపోవు వాడు. ఉండుడు దొరకొమారుడని "యడ్డియాజ్ఞ లేక పెంచినావు." "నీపిల్లవాడు పోగు రెక్కి పుట్టయెక్కును పాము కఱవవద్దని" వాకట్టుమంత్రము వేయించి యుంపనితప్పు మాయందున్నది కాదో లు? ఎటులయిన మమ్ముక్షమింపుము. నీపిల్లవానిపైన నీకు నెన రుండనేని యింటిపనులన్నియు నరవేర్చిపొమ్ము.

ంస.—అమ్మా! నీయిష్టానుసారం బొనర్చెద.

౦.—పొమ్ము. ఇంటిలో వెళ్లి దీపారాధనచేయుము.

(నిష్క్రమము.)

పంచమరంగము.

(అరణ్యము.)

చంద్రమతి, లోహితునిశవము.

అనుబంధము 88.

సీ॥ నాపూర్వసుకృతంబు నాపూర్ణవిభవంబు, నాపుత్రరత్నంబు నాముదంబు
నాకామితార్థంబు నాకామితఫలంబు, నాసుఖాబ్ధిరాశి నాదువాసి
నాగృహదీపంబు నాదునిక్షేపంబు, నామారురూపంబు నాతపంబు
నావలపుల కేడు నాకలుములవీడు నాలీలలకుఱేడు వాడు కేడు.

గీ॥ నాదుచిన్నిచిలుక నాదాత నానేత, నాయనుంగు కేత నాదుభ్రాంతి
ఈడు లేనివాడు పోడిమివాడయ్యె గాచుకొరఁతముగను వీడెమేను.

ంకటా. లోహితా! పట్టభద్రునికూర్మి పట్టివగు నీకు నిట్టికట్టడిచావు ప్రాప్తిల్లునని యాకట్టడిబ్రహ్మ నీనొసట వ్రాసెనే? నాయనా! సకలవిధాలభాగ్యంబును గన్న భాగ్యవతికి నీవుపుట్టక నాకేలపుట్టి

తివి? తండ్రీ! ఇట నాకింక నెవ్వరుదిక్కు? పట్టీ! పుట్టకపుట్టిన పుట్టుభోగివి నీవని యీపుట్టుభోగి చలపట్టి నిన్నుఁజంపెనే? అయ్యో! తనయా! నీవుపుట్టినప్పుడు కాలజ్ఞులు నీజాతకముఁజూచి చిరకాలము సార్వభౌమపదవిని మనియుందువునీవని పలికిరిగాని కాలాహిచే నకాలమరణంబు ప్రాప్తిల్లునని నుడువరైరిగదా? హా! లోహితా! నీనగుమోము కన్నులారఁజూడకున్న, పులకంపము లొలుకు నీముద్దుపలుకు వీనులారవినకున్న, రంగారు బంగారు చాయను గేరి మెరుగారు నీనునుమేను నాయక్కునఁ జేర్చి కౌఁగలించకున్న, నాబ్రదుకు రిత్తయని తలచుచుంటినిఁగదా? ఇఁక నే నేమని యీభువిని బ్రదుకుదు? నాయనా! పదినెలలు నిను గడుపునందుంచికొని రక్షించినది యీనిడుకానకు బలియిచ్చుటకేనా? తండ్రీ! లోహితా! యని నేఁబిలువ నంతటి దూరంబుననుండియైనవచ్చి ముద్దిచ్చి పోవుచుంటివిగదా? నాయనా! ఎటుపోయియుంటివని నే గద్దరించి యడుగ ననుఁ గౌఁగలించి అమ్మా! ఆడను బోయియుంటినని పల్కి నాకు ముదముఁ గూర్చుచుంటివిగదా? ఇఁకనట్టి ముదంబు గూర్చువారు నాకెవరు? అయ్యో తనయా! భూరినిర్భాగ్యను నేను హా! పుత్రశోకమునఁ గుందుచు నేనిచటఁ దడిసితినేని నాయజమానురాలికి నేనిచ్చిన గడవు దప్పును. అయమ నను దండించి నిందించును. దాసీధర్మవిరుద్ధంబగును. ఈలోహితునకి నాముద్దుపట్టికి నగ్నిసంస్కారంబొనర్చి గృహంబుఁ జేరెద. (శవమెత్తికొని నిష్క్రమించును.)

అనుబంధము 34.

చతుర్థాఙ్కము.

ప్రథమరంగము.

వీరదాసుఁడు, హంసనారి, లోహితుఁడు, శవము.

వీరదాసుఁడు.—ఇపుడర్ధరాత్రి యాయెను. నిదురపట్టదాయెను. నాయుదరములోఁ జేతులుంచి కలఁచినట్లు సంకటమగుచున్నది. నాపాలిటి భాగ్యదేవత నాబహిఃప్రాణము. నాప్రాణపతి తన్ను వీధినిడి విక్రయించు పాపాత్మునిఁ జేపట్టితి నేయని నొచ్చుకొని యుండునా? నా తనయుఁడు, సముదంచిత నయుఁడు; నానందనుఁడు, మదీయాత్మాభినందుఁడు; నాసూనుఁడు, మృదువచన ప్రసూనుఁడు, నాపుత్రుఁడు, సమస్తజననచైత్రుఁడు, నాకుమారుఁడు, రూపజితమారుఁడు, నా దుష్కృత్యంబులు దలంచి దుఃఖించుచుండునా? అయ్యో! వారికిపు డేకష్టమొదవెనో గదా?....అయ్యో! మాలవాని కూలివానికి నాకేల వారిపై జాలి?

చం॥ అలజడిరేల చిత్తమున నర్థవిహీనుఁడనై మరీచిమ
త్కులవనుగూల్చితిఁగ, సతినిఁ గూరిమిదారను వీథినమ్మితిఁగ,
గొలువుననుంచితిఁగ సుతునిఁ గోమల కాయునిఁ జిన్నిబాలునిఁగ,
నిలిచితి మాలసేవకుఁడ, నింద్యుఁడనైతిని నన్నిటఁగ భువిఁగ.

ఇట్టి భూరిపాతకికి నాకేలవారిచింత? నిదురవచ్చునట్టున్నది. నేలఁ బఱెద.

(అనుచు ద్వారమునఁ బండుకొనియుండును.)

అనుబంధము 85.

(హంసనారి, లోహితునెత్తికొని ప్రవేశము.)

హంస.—(లోహితుని క్రిందనుంచి) హా! తనయా ఘోరాటవిలో శర

దీపము వెలుఁగున నీముద్దుమోముఁ జక్కఁగఁజూడనైతిని. ఈశవ కాష్ఠజ్వాలల వెలుంగున నీసుకుమార కాయంబెల్ల నగపడెడు. అయ్యో! పుత్రా! భర్మాంచిత భవనమున మణిదీపికాసహస్రములఁ జెలువారు నీమోము స్మశానవాటికలో శవకాష్ఠకీలికీలల సాహాయ్యమునఁ జూడనయ్యెనుగదా! నాయనా! నాదిక్కుఁజూడవేల? అమ్మాయని పిలువవేల?

సీ॥ ననుగన్న నాయనా! తనకలిపాటెట్టు చెవటిగ్గొ నీమేనుఁ జెనకనన్న!
భోగివై యుయ్యాల లూఁగుచుండెడినీవు భోగిపాల్పడితివే? బుడుతకుఱ్ఱ!
బంగారునునుగాంతి రంగారునీమేని సింగారమెటుపోయెఁ? జిన్నిచిలుక!
తండ్రి! నీరక్షకై తాయెతఁగట్టితి నదిరిత్తపోయెనే యటవినపుడు?

గీ॥ తండ్రి! నాదిక్కుఁజూడరా! తనయుఁ! నీదు
మోముఁజూపర! ముద్దిర ముదముదీఱ!
కొడుక! కాగిటఁజేరరా! కొమరుమిగుల
రాకుమారక! లేర పరాకుమాని.

నాయనా! లోహితా! మాతృనాదక నీపేరు రావడితివేని నాగతి యేమి? "తండ్రీ! లోహితా!" యని నేబిలువఁ బలుకగడవచ్చి ముద్దిచ్చి యమ్మా నేనాఁకటకుఁ బోయెదనా? యని నన్నిఁక నెవ్వరడుగువారు? కుమారా! నాకౌఁగిటనుండి చెక్కులుగీఱ నవ్వి నవ్వించువారెవరు? ముద్దుముద్దులుగఁ దొక్కుపల్కులు పల్కుచు నాకు సంతోషము గూర్చువారెవరు? తండ్రీ! హంసతూలికాతల్పమునఁ బవళించి యిరువాగుల చామరంబులు వేయించుకొనిన మేనా యిది నేడు శవకంకాళకంటకమైన స్మశానవాటికయందుఁ బడినది. తనయా! ఏనుఁగులపై నెక్కి యెలమిని వాహ్యాళివెడలు నీవు నేఁడుపీనుఁగుల పెంటలపైఁబడి యడఁగితివియా? అయ్యో తనయా! కులముద్ధరించెడు కొడుకొక్కఁడైనఁ జాలునని యనేకవ్రతంబులు సలిపి నిన్నుఁ గని సమస్తసంపదలు గన్నవానిబలె సంతసించియుంటినిగాదా? నా సంతోషమెల్లఁగాల్చి సంతాపము గూర్చితివియా? తనయా! నీ

తండ్రిబలె సార్వభౌముఁడవై సర్వజనులను రక్షించి వార్ధకదశను ననుఁబోషింతువని తెలిసితినిగాని చిన్నవయసున నీవిటు పెనుమృత్యువునకు బలియగుదువని తెలియనైతిని. అయ్యో! నే నిపుడేమిసేయుదు?....నాయజమానురాలు లాలస్యము చేసితివని నన్నేమి దండించునోగదా? ఏమిసేయుదు?....లోహితుని, నాలోహితుని, కుమారుని, నాముద్దుకుమారుని, కటికనై నాచేతులార చితినుంచి ॥శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు॥ యని పోయెద.

అనుబంధము 36.

దాస్యధర్మం బతిక్రమించితినేని దోషంబు వాటిల్లు. (లోహితునెత్తుగొని)

ఆ॥వె॥ చిఱుత! యిపుడు నిన్నుఁ జిచ్చులోఁగలిపెద
చిన్నిబిడ్డఁడ! నీకుఁ జిచ్చునిడెద
లోనముంచు చిచ్చులోఁ జిక్కి యింతలో
నిన్నుఁగలయుదాఁ నిజము తండ్రి!

వీర.—ఏమీ! యార్తారావము? అర్ధరాత్రము మీఱినపిదప శవమును దెచ్చి కాటిసుంకమియ్యక పనిఁగడతేర్పఁ జూచెదరు కాఁబోలు? ఔరా సాహసము! పోయిచూచెద. (అనుచు ముందరికివచ్చి హంసనారిం జూచి)

ఉ॥ హంసనేత్రి! నీవెవరు? సాహసవృత్తి నిశీథమందునన్
గారణమేమి నీవిటులఁగాఁటికిరాఁ? గరమందునున్న శృం
గారములోలుఁ బాలకుఁడు కాయముఁ బాసెనదేల? వాఁడు నీ
కారయనేమి కావలయును? నంతయు దాఁపక తెల్పుమా! యిఁకన్.

హంస.—పుణ్యపురుషా! నిర్భాగ్యయగు నాచరిత్రంబు దుఃఖకరంబు. దానివిన్ననేల? నేనొకవిప్రునింటిదాసిని. వీఁడు నాపుత్రుఁడు. విప్రుని బాధకులోఁబడి సమిధలు దెచ్చుటకై యటవికింబోయి యచట నొకకుటిలసర్పంబుచేఁ గఱవఁబడి ప్రాణంబులుబాసెను. మహాత్మా!

కావెవరు? ఈ బాలుని రక్షించుటకై భువి నవతరించిన దిక్పాలకులలో నొకరో? త్రిమూర్తులలో నొకరో? సప్తఋషులలో నొకరో? కిన్నరులో? కింపురుషులో? విద్యాధరులో? గంధర్వులో? ఎట్టులయిన నాముద్దుబాలుని రక్షించి పుత్రభిక్షనిత్తురని బతిమాలి వేడికొనియెద.

వీర.—మానినీమణీ! నీవలికినవారిలో నేనొక్కడనుగాను. ఈస్మశానవాటి కాధికారియయిన వీరబాహుని సేవకుఁడను. వీరదాసుఁడను. నాతీ! కాటిసుంకమియ్యక శవసంస్కారంబు గూడదు. నీవాఁడుదానవు కావున మన్నించితిని. కాదేని యీకరవాలంబునఁ గుత్తుక తఱుగుచుంటిని. మంచిమాటలతో స్మశానమున కిడఁదగిన వీసుఁగకప్పమిడుము. కానేని యీశవము నెత్తుకొనిపొమ్ము.

హంస.—హా! కుమారా! నాయనా! నీ శవసంస్కారార్థమునకైన నీ కించుక నేల లేదాయెఁగా? పుట్టుశ్రీమంతుఁడనగు నీవు కాటినిర్భాగ్యుఁడవైతివియా? అయ్యో! తండ్రీ!

శా॥ సప్తాంభోధిపరీతభూవలయ సంస్థానాననీనేతన్మై
సప్తాశ్వాన్వయ పూర్ణవారిధి శరత్చంద్రోపమానుండనై
సప్తద్వీపములేలు రాసుతుఁడను సంస్కారార్థమై స్వల్పభూ
ప్రాప్తికై జెందను నోచఁడే? అకట! నిర్భాగ్యుండ యీకాటికిన్?

హా! రాకుమారా! బహుప్రయాస లభ్యైకనప్రాసనులగు నిఱుపేదలకంటెను నీతల్లి నిఱుపేదరాలాయెనుగదా? అయ్యో! దాసీవృత్తినినుండు నాకు ధనమెచ్చటినుండి వచ్చును? పతిచే వీధిని నమ్మఁబడిన వెలఁదికి విభవముండునే? (వీరదాసునిఁజూచి) మహాత్మా! కట్టుబట్టలుతప్ప నాయొద్ద నొకకాసైనను లేదు. నన్నుఁ గృపఁగని యీపాపని శవమును సంస్కరింప సెలవిమ్ము.

వీర.—(హాయని నిట్టూర్పుసారించి)

మ॥ చెలువా! నీవిభుఁడబ్ధివేష్టిత భువిన్ జెన్నొప్పఁగానేలి యు
ష్ప్వాలవాలై సకలార్థముల్ కడిమిఁదాఁబోకార్చెనే క్రూరుఁడై!
కలికీ! నీధనఁబెట్టి విల్చె తనినున్ గష్టాత్ముఁడై! యైన నీ
గళసూత్రంబున గోప్యమైవెలయు బంగారమ్ము నమ్ముండయెన్.

కలికీ! యీకపటంబులు చాలు, నీగళమున దాఁచికొనిన మంగళసూత్రమునమ్మి వీఁడుగసుంకంబిమ్ము.

హంన.—(తిచ్చనడి దూరమువచ్చి) ఏమియచ్చెరువిది? నామంగళసూత్రంబీ మహానుభావున కెటులగపడెను? (ఆలోచించి) అలనాఁడు నేను దుష్టనక్షత్రంబున ప్రథమరజస్వలనైతిని. నాతలిదండ్రులు కృపవీడి నిదురఁబోవు నన్నుఁబేటికయందిడి సాగరంబునవైచిరి. నాయదృష్టవశమున నాపేటిక మయునకు లభ్యమయ్యె. ఆమహాత్ముఁడు నన్నుఁ సంద్రీమాసగఁబెంచి హరిశ్చంద్ర సార్వభౌమునకు నన్నిచ్చి పరిణయం బొనర్చెను. విధవాశ్వదోషపరిహారమునకై తనతపోబలంబున నశ్వత్థంబుగనుంచిన నామంగళసూత్రం బీమహానుభావునకు నగపడెనుగావున యితఁడు నాభర్తయనుట నిస్సందేహము. వర్ణము మారినది. అంగసౌష్టవమెల్ల నాభర్తనుబోలినది. సందేహము లేదు. అయ్యో! ఎంతటిభోగి యెంతటిత్యాగి యీరీతి జోగియై నిలిచెను?

సీ॥ ఈరేడు జగములనేలఁ జాలెడు రేఁడు కాటికావలియయి కందెనేఁడు
వెల్లువగద్దియపై నెలయుభూజానికి నాసంబయ్యెనే యసిచయము!
రాజాధిరాజుల పూజలందినరాజు పెలివానికొలువున నిలిచెనేఁడు
భోగ్యభాగ్యాభోగ భూతలాధీశుఁడు శవకాష్ఠభస్మాంగ సంగుఁడయ్యె.

గీ॥ భూరిరాజన్యకోటి కోటీరరత్న
రాజినీరాజితాంఘ్రి సరోజుఁడకట
ప్రేతవాటిని శవసేనఁ బ్రీతినిలిచె
ధాతచేతను నేమన! భూతలమున.

అయ్యో! కట్టడివిధీ! పాపిదైవమా! అహీన భోగభాగ్య నిరంతర సంతుష్టహృదయుఁడైన సార్వభౌముని యిట్టి హీనదశకుదించి యధమాధమమైన సేవకవృత్తిలో, నందున నధమజాతివాని సేవకవృత్తిలో నిలపితివియా? ప్రాకృతకర్మ ఫలంబవశ్యానుభవనీయంబు. (వీరదాసుఁ జేరి.) మహానుభావా! నామంగళసూత్రంబు నాప్రాణపతియగు హరిశ్చంద్రసార్వభౌమునకుఁ దప్ప నితరుల కగోచరంబుగ నుండునని నాపాలన తంత్రిమయుఁడు వరంబొసంగియుండెను. అట్టి సతీగళభూషణంబైన మంగళసూత్రంబు తమకెటులగపడెను? తామా హరిశ్చంద్ర సార్వభౌములవుదురని నమ్మిన దానను. నిజము తెలుపుదురని వేఁడెద.

వీర.—(కన్నీరుఁగార్చుచు) భామా!

సీ॥ సకలావనీతల మకలంకముగ నేలి యాలి నేలఁగలేని కూళ నేనె
భోగినై వైభవాభోగతఁగడునిక్కి త్యాగినై బడలిక బోగినేనె
ఉడురాజవదన! నిన్నడవులఁ ద్రిప్పుచు నిడుమలఁ గెడపు జడుఁడ నేనె
మానినీమణి! నిన్ను బానిసపనులకై నడుపవిధి నమ్మి చెడఁగఁడేనె.

గీ॥ భామినీ! నీకు నెన్నియో బాధలుంచి
మనిన జీవచ్ఛవుఁడనేన నవతి! నేఁడు
సుతుని శవమునుఁ జూచియు క్షితిని నిలిచి
పలుకు మనుపీనుఁగను నేనె పతితుఁడేనె.

(అని కన్నీరుగార్చుచు కన్నులు హస్తమున మూసికొని కూర్చుండును.)

హంస.—నాథా! అడలకుఁడు. గ్రహచారవశంబున మాకిన్నికష్టములు లోకమ్మైపై కూడినవని నాకుదోఁచెడు. లెమ్ము. వ్యసనమ్మువలదు. మిన్ను విఱిగి పైఁబడినట్లు నీవున్న గతియేమి? నాథా! నీవీ వెలివాని సేవలో నెటులనిలచితివి?

హరి.—నాతీ! ఆదుఃఖంబు నేనేమని తెలుపుదు. అలనాఁడాయింగడమేధిని నిన్నమ్మిన ధనమా నక్షత్రకుఁడు తనబత్తెమునకయ్యెనని యపహరించి మరల మునిఋణమునకై నన్నుబాధింపసాగెను. సత్యపాశాబద్ధుఁడనై యత్నములేక నన్ను నేనమ్ముకొంటిని. వీరబాహుఁడను మతంగజుఁడు నన్నుఁగొని యీస్మశానమునఁ బీనుఁగు సుంకము రాఁబట్టు పనికి నన్ను నియమించెను. నాతీ! అన్నిటనుఁజెడితి. రాజ్యభ్రష్టుఁడనైతి. ఘోరాటవులఁ దిరిగితి. నిజదారను నిన్నుధనమునకై పరిత్యజించితి. కులహీనునకు దేహమ్ముకాని కొలువుచేసితి. నిజసుతుని అయ్యో! యేకపుత్రుని మరణంబుఁ జూచితి. దైవము నన్నికనుఁ బ్రాణమునఁ గాపాడినాఁడు. మఱియేకష్టంబీ పాతకి కనులారఁజూచి యనుభవింప నెంచినాఁడో తెలియదు? దైవగతి దురూహ్యంబు గదా?

హంస.—నాథా! ననుముంచునంత దుఃఖముండినను ముదమించుక యిపుడు నాహృదయమునంకురించెను. ప్రాణపతీ! ఆముని ఋణంబు మితిమీఱకదీర్చి సత్యంబు సాధించితివిగదా! ఇఁక నీవిహపరలోకంబులు రెంటిని జయించితివి. ("సత్యేనలోకాన్ జయతి" యని యున్నదికదా?) నాథా! శరీరము నిత్యమా? విభవము శాశ్వతమా? ఇవి చంచలములని కదా ధర్మసంగ్రహమే మనుజునకుఁ గర్తవ్యంబని నీతిశాస్త్రమునందుఁ బలుకఁబడెను. ధాత్రీశా! సత్యమున నీరసన పవిత్రమాయెను. ఇఁక సుఖదుఃఖములకా చింతింపఁదగినది? "నహిసుఖందుఃఖైర్వినాలభ్యతే" యనువచనంబు లేదా? సుఖదుఃఖదేవతలిరుగుపొరుగువారుగదా? నాభర్తసత్యము సాధించి నిత్యకీర్తినిఁగనెనను సంతోషమొక్కటియ నాకుఁజాలు. నాకది పదివేలు. నాథా! మనపుత్రున కగ్నికార్యంబు సల్పవలెనుగదా? కాచేని కర్మచ్యుతికలుగును. పుత్రుఁడని సుంకముతీయవేని స్వామిద్రోహి యవుదువు. అది ధర్మవిరుద్ధము. నీవడిగినచొప్పున మాంగళ

సూత్రమ్ము దెగనమ్ముట కది నాస్వాతంత్ర్యవు సొమ్ముకాదు. మీరది కట్టినది. మీరేవిప్పఁదగినది కావున మీరు దానిముడివిప్పి నాచేత నుంచితిరేని నేఁబోయి దాని నమ్ముకొనివచ్చెద.

వీర.—రమణీ! దానినివిప్ప నాయలవికాదు. విధాత వ్రాసిన వ్రాఁతఁ దుడవఁగలమా?

హంస.—ప్రాణపతీ! అట్లైన నాయజమానురాలి యొద్దకుంబోయి బలిమాలి సుంకము కానుఁదెచ్చెద. నేను వచ్చునంతవఱకు నీ బాలునిశరీరము రక్షింపుము. దేవా! పోయివత్తునా?

వీర.—దేవీ! పోయిరమ్ము.

(హంసనారి నిష్క్రమము.)

హా! హా! అద్భుతమైన విధాయకుఁడగు విధాత వ్రాఁత, యనశ్యానుభోక్తవ్యంబు. అవక్రవిక్రమాన్వితుఁడై, మదనదహిత హృదయవ్యథావిధానంబుసంధించు హరిశ్చంద్రచక్రవర్తి యధమాధమ కులాధిపుని పదసేవసేయు సమయంబు తటస్థించెనుగదా? సజ్జనావనప్రజపరిపాలనాగుణపరాయణ మానసుఁడగు హరిశ్చంద్ర సార్వభౌముఁడు, దైన్యదశాపరిపాకతప్తచేతనుఁడై పుత్రశోకాతిశయ కర్శితయగు నబల నోదార్చి లాలింపఁజాలఁడాయెఁగా? మేదినీజనావనానుభావుఁడై ధర్మదయావిధేయమతియై నుతిఁగాంచిన హరిశ్చంద్ర మహీపతి యక్షీణపుణ్యలక్షణగేహయగు తనవరారోహ, బాష్పసంప్లావితనేత్రయై నిజతనయు సంస్కరణార్థంబించుకనేలను దీనాలాపముల వేఁడినను గరుణింపక హరిద్రాసూత్రోల్లసితహేమ భూషణంబు సువాసనీత్వ సూచకమంగళ సూత్రంబు విక్రయించి సుంకమిమ్మని బింకములాడెఁగా! ఔరా? క్రౌర్యమింతకంటె హెచ్చుండునా? దార్ఢ్యమింతకంటె హెచ్చునా? ఈకుటిలాలక కటికగుండియవాఁడని నన్నెన్ని కాఁబోలు కటకచీకటిలో గానులుదెచ్చెదనని

పోయెను. మార్గమునం దేదుర్మార్గు లాపన్మార్గవతిని నేమిసేయుదురో కదా? అయ్యో! ఆసతీమణి సచ్చరితంబు, ఆపతివ్రతాశిరోమణి సత్ప్రథావలంబనాయతమతి, ఆసాధ్వీలలామ సత్యశీలంబు, నేనెంతనుతించినను తక్కువయగునుగదా? ఆకుమారుని ముద్దుకుమారుని మరణంబున కపరిమితదుఃఖంబు నందుచు నన్నుగుత్తితేఁగిన పిదప నా చిత్తవిషాదవిమోచనార్థం బెన్ని వైరాగ్యంబులు పలికెను? తనదుఃఖమంతయు మనమునందే ముంచుకొని నాసత్యవాక్పుద్ధికి ముదమందితినని పలికి నన్నాశ్వాసించెను గదా? నాథా! ఎంతటిముప్పునకైనను ధర్మవిరుద్ధంబు సలుపఁదగదని బోధించిపోయెను గదా? ఎన్ని సత్కర్మము లొనరించినను, ఎన్నిధర్మములు నేర్చినను, ఎన్ని వేదాంత బోధనలువినినను, ఎన్నివైరాగ్యములు బూనినను, పుత్రశోకాగ్నియారునా? ఆఱదు. అయ్యో! లోహితా! ఆపన్నగరాజమునకు నీవేద్రోహ మొనర్చితివి? అపన్నిలయమై నిన్నది బాధించనేల? తనయా! నీజననకాలలగ్నమునుఁజూచి కలకాలము పూర్ణాయువుగలిగి బ్రదుకుదువు నీవని కాలజ్ఞులు పలికిరిగాని కాలాహిచే నీప్రాణవాయువులు గ్రోలంబడునని పలుకరైరిగదా! తండ్రీ! అపరంజితూఁగుటుయ్యెలలో బరుండ నలవడిన నీమేను కంటకావృతకఠినకాననంబునఁ బడనోర్చునా? తండ్రీ! నాదిక్కుఁజూడుము. నీ ముద్దుమోము జూపుము.

సీ॥ జననలగ్నముఁజూచి మనుజుదీర్ఘాయువై యనినపెద్దలమాట యనృతమయ్యె
సాముద్రికముఁజూచి సార్వభౌమపదంబు గలుగునన్న హితోక్తి కల్లయయ్యె
నిలువుసీటునుఁజూచి కులముద్ధరింపఁగఁ జాలువాఁడనుమాట కూలిపోయె
చెన్నారునినుఁజూచి వన్నెవాసియుఁగన్న చెన్నెల్లఁదఱిగెరా చిన్నిచిలుక!

గీ॥ అన్న! నను గన్న నాయన్న! పన్నగంబు
నిన్నుఁగఱచెనె? నీవిటులున్న నేను
మన్న నేమిప్రయోజన మన్న! లేచి
నన్నుఁగనవన్న మన్ననఁ గన్న తండ్రి!

లోహితా! కుమారా! రాకుమారా! సౌభాగ్యలక్షణాకారా! ఉదారగుణాధారా! సుకుమారా! నీనవ్వులముద్దుమోము నాకన్నుల పండువుగఁ జూచునోము నోమనైతినిగదా? పులకండములు చిలుకు నీముద్దుపలుకులు నావీనులవిందుగ విననైతినిగదా? తనయా! వినయ సముదయా! సుగుణసముదంచితనయా! లేవవా? మాటలాడవా? ననుఁజూడవా? నాయనాయని నన్ను బిలువవా? అయ్యయ్యో! నే నెక్కడినాయన్నను? నిన్నును నీతల్లిని సాధ్వీమతల్లిని వీధినిఁబెట్టి యమ్మినద్రోహిని, కటికను, క్రూరుని, తండ్రియని పిలువనగునా?... అయ్యయ్యో! పిచ్చివాఁడనై యేడ్చిన కొడుకువచ్చునా? రాఁడు. దైవమా! ఆ కుసుమకోమలగాత్రికి బాలునిసుంకమునకై కాసుదొరకునో దొరకదో?....(అదిక్కున నెవరో శవము దెచ్చినట్టున్నది. పోయి కప్పము రాఁబట్టెద.)

(నిష్క్రమము.)

ద్వితీయరంగము.

రాజవీధి.

విశ్వామిత్రుఁడు, నక్షత్రకుఁడు, భీషణుఁడు, విభీషణుఁడు, ధీకరుఁడు, చంద్రమతి, సోమశేఖరుఁడు.

విశ్వా.—నక్షత్రకా! నాయొనరించిన కార్యంబులెల్ల నామహీపతియెడ వ్యర్థమయ్యెను.

చ॥ ధనమునువేఁడి కద్దనముదాఁచితి మానవనాథుచెంత నా
ఋణముగ, నంత్యజాంగనలఁబేఁచి యిలాతలమెల్ల లాఁగితిన్,
వనతలమం దసహ్యమగువంతలఁ గూర్చితిఁ, జిచ్చుఁబేర్చితిన్,
వనితనమ్మితిన్ సుతుని ప్రాణముఁబాపితి, బొంకఁడాయెఁగా!

(అనుచుఁ జింతించును.)

నక్ష.—గురువుంగారూ! ఏల చింతించెదరు? తగ్గుముగ్గు లేరికిని దప్పవు. ఇంగలము సంగతిని బంగరమునకువన్నె వచ్చినరీతిగ మనబాధలచే నాపార్థివుని సత్యవాక్శుద్ధి హెచ్చగుచున్నది. గురువులవారూ! ఆ హరిశ్చంద్రభూపాలునికంటెను నతని భార్య మనశ్శుద్ధి హెచ్చండీ. మార్గమునందా భూపాలున కనేకకష్టంబులు కల్పించి బాధించి నపుడా మహీధవుఁడించుక పాలుమాలెనేని యొకటబొంకునోయని భీతిఁజెందిన దానిబలె డీయనివచ్చి నన్నదలించి యతని హృదయమున ధైర్యసారమునించుచుండెను. ఆచంద్రమతి యసాధ్యురాలు. ఇవియన్నియుఁ బ్రారంభముననే నేనాలోచించియుంటిని. హరిశ్చంద్రునిచేఁ గల్లలాడింపఁ బ్రతిజ్ఞపట్టితినని మీరన్నఁడు నాతోఁ బ్రస్తాపించితిరో నాఁడే "మీకిది యసాధ్యమైనపని యానడుపోనేల? మూర్ఖుడుదిగనేల? "అన్యథా చింతితం కార్యం దైవమన్యత్ర చింతయేత్" యని యున్నది అనాథులను దైవము రక్షించును. కాదంతగవే షణము సాధ్యము. కోపము పాపకారణము" ఈహితములు మఱియు ననేక హితములు నాఁడే మీకుఁ దెలుపవలెనని యెంచి మాటలు నాలుకవఱకువచ్చెను. మీముఖభావము వీక్షణముల తీక్ష్ణము చూచి లేని కర్తవ్యరదశ నేనెందుకు తెచ్చుకొనవలెనని యూరక నామాటలు నేనే లోపల దిగమ్రింగితిని. మీదుర్దశకెవరేమి సేయుదురు? ఊరకయుండ లేక యుబుసుపోకకు మందుపుచ్చుకొనిరెవరు. కాలుద్రవ్వి యెవరితోఁ గలహమాడ యత్నింతురు. ఇపుడు వ్యసనపడి ప్రయోజనమేమి? నిన్నటిదినమే వసిష్ఠులవారు విశ్వేశ్వరదర్శనమునకై యిచటికివచ్చినారు. నేఁ జూచితిని. మానససరోవరఘట్టములో దిగినారట. వారిని దర్శించి యోడితిని క్షమింపుఁడని పలుకుఁడు. వారు శాంతమూర్తులుగనుక మిమ్ము క్షమింతురు.

విశ్వా.—ఓరీ మూర్ఖా! ఏమికూసితివి? ఇట్టి ప్రల్లదంబులా నీవాడఁదగినవి. హెచ్చరిక. హెచ్చరిక. మహాతపోధన సంపన్నుఁడైన విశ్వామిత్రబ్రహ్మర్షి, విద్యాశాలంచనుండైన వసిష్ఠుని కుమారుని వేఁడునా? అటు వేఁడిన వింధ్యపర్వతమంబుధిపైఁ దేలదా? ఆ రాజాధముని నిప్పుడే వదలుదునా? వదలను. వదలను. ఏమీ శీకరుఁడింతవఱకు రాకయున్నవాఁడే? ఏమతఁడని యుండును? కార్యము చెడియుండునా?

(శీకరుని ప్రవేశము.)

శీకరుఁడు.—స్వామీ దండము.

విశ్వా.—ఓరీ! శీకరా! పోయినపని యేమిచేసికొని వచ్చితివి? ఎటులొనరించితివి?

శీక.—స్వామీ! తామిచ్చిన మత్తుమందు రాజనగరు కావలివారిపైఁ జల్లితిని. వారుచచ్చినవారివలెఁ బడియుండిరి. నగరులోఁ బ్రవేశించి వాడిదొడ్డ్మనుచున్న బిడ్డనుదీసి యమునవనటుల గొంతుపిసిచి యెత్తుకొనివచ్చి కాటిమార్గమున బాలునిఁ ద్రోసి సొమ్ములు దెచ్చితిని.

విశ్వా.—ఏవీ యా సొమ్ములు?

శీక.—స్వామీ! సొమ్ములు మూటయిదిగోఁ జూడుఁడీ.

విశ్వా.—అటులైన ముందు జరుగఁదగిన కార్యంబు నీ చెవులోఁ జెప్పెదను రమ్ము.

నక్ష.—స్వామీ! గురువులవారు! నే నున్నానని రహస్యము గోరితిరో? నానుండి కాఁదగిన కార్యమా యెనని నాపై మీకపుడే యనుమానము గలిగెను కదా? మంచిది నేనే దూరంబుగఁ బోయెద,

విశ్వా.—నక్షత్రకా! నీపై ననుమానముండునా? కటికచీకటికి వేయి కన్నులు వేయిచెవులునుండును. కావున రహస్యముఁగోరితి.

(అనుచు ధీరకునిఁ జేరి వానిచెవులో నేమేమో గొణుఁగును.)

ధీర.—స్వామీ! తెలిసెను. తెలిసెను. మీకుపలికినదంతయుఁ ''జాడా'' దప్పక చేసెదను. మీమెప్పు లందెదను.

విశ్వా.—అటులైన నేనదృశ్యుఁడనై నీచర్యఁ జూచుచుండెద. (నక్షత్రకునిఁజూచి) నక్షత్రకా! నీవును నావెన్నడిరమ్ము.

నక్ష.—స్వామీ! మీవెన్నడితోడ మున్నడితోడ రావలెను. రాకతప్పదు. మీరుపట్టినపట్టు వదలువారుకారు. వృథాశ్రమపడియెదరు. వాతూఁగంబు తూలంబును దూలించినరీతి నామహీపాలునిపై మీ రొనరించు దుష్ప్రయోగంబులెల్ల దైవము దూలించును. ఏనుఁగు నొమ్మును వెనుకఁ ద్రోయసాధ్యమా? పుల్లతో మేరుశైలము సాధించురీతి దైవసహాయ్యముగల భూపాలుని మాయోపాయముల సాధింపఁజాలరు. "ఎగదీస్తే బ్రహ్మహత్య దిగదీస్తే గోహత్య" యనినట్టు నాకు రెంట సంకటము కలిగించుచున్నవారు. యథార్థమాడితినేని యగ్గివలె మీరుమండుదురు. ఇందున మీరోడితిరేని మితిలేనిసంతాపము నాకుఁగలుగును. ఏమిసేయుదు? అనలేను అనుభవింపలేను.

విశ్వా.—నక్షత్రకా! చాలు, చాలు. నోటికి తాళమువేసికొని నావెంటరమ్ము.

నక్ష.—గురువులవారూ! నిజమాడితిరి. నోటికిఁ దాళమువేసికొనెడి యవస్థ నాకు సంప్రాప్తించినది. అటులనే చేయుచువచ్చెద.

(విశ్వామిత్ర, నక్షత్రకుల నిష్క్రమణము.)

(ధీరుఁడు మఱుఁగున దాఁచికొని యుండును.)

(హంసనారి ప్రవేశము.)

హంస.—(మార్గము నడచుచు) ఏమియిది కాలికేమోదగిలెను? చూచెద. (అనుచు వంగిచూచి) అయ్యో! ముద్దుబాలుఁడే! చక్కని నీరను బాలామణి బాలుఁడే? ఏల యిచటయుండెను? ఈబాలుని తలిదండ్రు లెవరుందురు? అయ్యో! ఊపిరియాడక యున్నదే! దేహ మెల్లఁ జల్లనయినదే! కట్టెవలెబిగిసినాడే! ఏనితలిదండ్రులు మావలె దౌర్భాగ్యులు కాఁబోలు.

భిక.—(వచ్చి) అమ్మా! నీవెవతెవు? నడురేయి నేల యిచ్చటికివచ్చితివి?

హంస.—అయ్యా! నేనొక విప్రునింటి దాసిని. సుతుని శవసంస్కారార్థము, కాటికాసుకు గతిలేక నాయజమానురాలగు కలహకంఠినివేఁడి తెచ్చుటకై వచ్చుచుండ దారి నీపోఁడెవఁడో ప్రాణంబులు విడిచిపడియుండెను. చూచుచుంటిని.

భిక.—అయ్యో! చెల్లెలా! కాటికాసునకు గతిలేనంతటి బీదరాలవా నీవు? సోదరీ! నేధనికుఁడనై యుంటిని. నాభార్య వ్యభిచారిణియై నన్నువదలిపోయెను. ఉన్నయొక పుత్రుఁడు చనిపోయెను. సంసారములో విసుకుపుట్టి విరక్తుఁడనై సన్యసింప నీపురికి వచ్చినవాఁడను. నాకుఁగల నగలేటికైన బీదవాండ్రకిచ్చి ముక్తుఁడగాఁ దలంచియుంటిని. ఎదురుఁబోయినదీవె కాలఁదవిలినట్టు నీవగపడితివి. పేదరాలవు నీవు. కావున నీకీ నగలమూటనిచ్చెద. (అనుచు నగలమూట యిచ్చును.)

హంస.—అయ్యో! నాకిన్ని నగలేల? నేనేమిసేయుదు? వలదు.

భిక.—అయ్యో! నాటచ్చిచెల్లెలా! నగలేలయని యాడువారనఁదగునా? నాభార్య యాపాదమస్తక పర్యంతము మోయలేనన్ని నగలు చేసికొనియుండినను "నగలో నగలో కొఁగుడా నగలో" యని నన్ను ప్రాణములు దినుచుండెను.

భీమణ, విభీషణుల ప్రవేశము.

భీమణుడు.---విభీషణా! దొంగపాదముల జాడ యిచ్చటనే తుదముట్టి యున్నది. వాఁడీ మార్గముననే పోయెనని నాకుఁదోఁచెడు.

విభీషణుఁడు.—అనుమానమేల? రాచనగరునుంచి యిచటివఱకు నొకటే విధమయిన యడుగులఁ జాడ లగపడుచున్నవి. ఆదురాత్ముఁడు ఆబాల హంత యీదిక్కుననే పోయియుండును. ఇపుడే పోయియుండును. ఎచ్చటికిఁ బోనీ మేము వదలుదుమా?

భీక.— -(హంసనారిఁ బట్టికొని) అయ్యో! తలారులారా! దొంగకై మీ రేల తడవాడెదరు? సొమ్ముతో దొంగనుబట్టినాను. రండి త్వరలో రండి. అబ్బా! దీనిది యెంత సామర్థ్యము? రాక్షసిపో. నన్ను నొకసరి క్రిందవేయుచున్నదియే!

(భీమణ విభీషణులు హంసనారిఁబట్టి సొమ్ములమూట గుంజికొని.)

(భీకరుఁడు నిష్క్రమించును.)

భీమ.—అయ్యో! బొమ్మరాకాసీ! అయ్యో రాక్షసీ! ఎంతపని యొనర్చితివే? నీగొంతుఁగోసెదఁ జూడుము. (అనుచుఁ గత్తియెత్తును.)

విభీ.—భీమణా! ఎంతజగజంతయైనను యింతియిది. మగువనేల చంపితిరని రాజు మమ్ము దండించునేమో? దొంగను పట్టుపని మనది. దండించుపని దొరది. కావున నీపాపిని సొమ్ములతోను పాపనితోను మనయేలినవాని యొద్దనుంతము. అతఁడేమయిన నొనర్పనిమ్ము.

భీమ.—నిజము దీనినీడ్చుకొని పోవుదమురమ్ము.

(నిష్క్రమింతురు.)

(విశ్వామిత్ర నక్షత్రకుల ప్రవేశము.)

విశ్వా.—నక్షత్రకా! చూచితివిగదా! భీకరుని ప్రతాపము! హానిమాలోపాయము! ప్రతిభ యిటులుండవలెనుగదా?

నక్ష.—గురువులవారూ! నిజమాడిన నిష్ఠురములు నాకేల? మీరొడలికి లేనివ్యాధిఁ గొనితెచ్చుకొని బాధపడుచున్నవారు. ఔఁగాదని వంకలెత్తువారు లేరు. స్వామీ! కర్పూరము తిప్పనుంచినను దనగంధము వదలునా? బాధలిడుదురేయని భయపడి హరిశ్చంద్రుఁడు కల్లలాడునా? అతని యనుభవము నాకు బాగుగనున్నది. తెలతెగిలినది. దాయాదికి దాయాదిపగ. జాతికి జాతిపగ యనినట్లు వసిష్ఠునితో గజకచ్ఛపములవలెఁ బోరుపెట్టుకొని మీరు పోరాడుచున్నవారు. మీ పోరాటము మాన్పనే వైనతేయుం డవతరించునో తెలియక యున్నది.

విశ్వా.—నక్షత్రకా! ఇటీవల నీవు పొగురుపోతువయి పోసరములాడుచున్నావు. ఆ హరిశ్చంద్రునిపైజాలి చాలుగఁబట్టినది కాఁబోలు.

నక్ష.—స్వామీ! మీయానతికి వేఱుదలతునా? మీమాటకు మాఱు పలుకుదునా? ఆనిర్భాగ్యునిపై నాకుజాలియేల? వచన పరీక్షకు నొక మెతుకుఁబట్టి చూచినఁజాలునని సూపశాస్త్రమున విధింపఁబడినది. ఆరీతిగ హరిశ్చంద్రునిఁ బరీక్షించితిమి. అతఁడనృతమాడడని తెలిసెను. మరల నతనికి బాధలేల?

విశ్వా.—నీకుబుద్ధిలేదు. ఎద్దుమొద్దువు నోరుమూసికొని పడియుండుము రమ్ము.

(నిష్క్రమణము.)

తృతీయరంగము.

రాజనగరు.

ప్రతాపచంద్రదేవుఁడు, హంసనారి, భీమఁడుఁడు, విభీమఁడుఁడు.

(సోమశేఖరుని శవము.)

ఉ॥ నాసుకృతోరువైభవము నాగృహదీపము నాతపమ్ము హా!
నాసుఖవార్ధి నాఘనసనాథసంపద నాముదమ్ము నా
వాసిచెలంగు నాత్మజునిఁ బాయఁగఁజేసిరి యెవ్వరో కటా యా
భాసురమూర్తినిఁ గనక ప్రాణమునిల్చునె నాకునిద్ధరన్?

అయ్యో! తనయా! దాదిబొమ్మునఁ బఱుండి హాయిగనిదురించు నిన్నేపాతకి యేబాలఘాతకి దొంగిలించెను? అయ్యో! నగలకై దొంగిలించి యుండినచో వాఁడేలనగలతో నిన్నెత్తుకొనిపోయెను. వెదుకఁబోయిన తలారులు నాసుతునివార్త కనిపెట్టరైరి కాఁబోలు.

(భీమగు, హంసనారి, ప్రవేశము.)

భీమ.—రాజాధిరాజా! ప్రతాపచంద్ర దేవరాజా! జోహారులు! స్వామీ! మీసుతునిపాలికి మృత్యువయిన ఘోరపాతకి శిశుహంత్రిని యిదిగో చూడుము. ఇదిగో నీశిశు శవము. ఇదిగో నీబాలుని భూషలు.

(రాజకుమారుని శవముఁజూచి.)

ప్రతా.—హా! తనయా! చందమామను నిరసించు నీముద్దుమోము పాలిగానయ్యెనే యీభామ? పుత్రా! నీప్రాణవాయువులకీ గ్రోలు క్రూరవ్యాళమాయెనా యీనాళీకవదన? నందనా! నీకంఠశోభి తకాంచనభూష లీకలికికిఁ గంటిమంట లాయెనా? కొడుకా! నీబంగారు చిలుకలరావిరేక యీబొమ్మరాకాసికి నంగారజ్వాలలాయెనా? చిఱుతా! నీయుంగరముల పచ్చనిడాలీ పచ్చిరక్కసికి వెక్కసమాయెనా! అయ్యో! ఈమానినీ పిశాచిక నీవేదోషమొనర్చితివి? తన

యూ! ఈదానవి నిన్నెట్టుల హింసించె? (హంసనారిం జూచి) మా నవపిశాచమా? నీవీబాలునటు మింగితివి? వలయునేని ననువేఁడి యుండిన నీకాభూషలుకన్న హెచ్చువెలగల భూషలిచ్చుచుంటిని గదా? భూతల భూతమా! శిశుశిరోనిర్ఘాతపాతమా! సతీరూప శా స్త్రాలమా! ఈబాలుఁడు నీకేమంతోనర్చెను? ఈబాలుని కుత్తుక త్రెవ్వ నీకెటు చేతులాడెను? నీది కన్నకడుపుగాదా? గోత్రాలవా? నీవెవతెవు? ఈపనికినిన్ను ప్రేరేచినవారెవరు? మాటలాడుము.

హంస.—(మాటలాడక బిచ్చవడి తలవంచికొని యుండును.)

భీమ.—ప్రభూ! ఆప్రశ్నయడుగనేల? పురుషులకంటె నాడువాళ్ళ కు అంతలు సాహసము హెచ్చని జనులాడరా?

ప్రాచం.—జగజంతా! మాటలాడి ప్రాణము దక్కించుకొందువా? మౌనమూని ప్రాణము గోల్పోయెదవా?

హంస.—(మౌనమూని యుండును.)

ప్రాచం.—(భీమణవిభీమణులంజూచి) తలారులారా! ఈప్రాణి ప్రాణము నకుఁ దెగించినది. మౌనమూనినది. మీరు దీనిని గొనిపోయి శ్మశా నాధికారియగు వీరబాహునకొప్పగించి దీనిశిరముఁ దెగనఱకుమని తెలుపుడీ. ఈపాతకాధమురాలిని నాయెదుట నిల్పకుఁడీ కొనిపొండీ.

భీవి.—చిత్తము.

(నిష్క్రమము.)

పంచమాఙ్కము.

శ్మశానవాటిక.

వీరదాసుఁడు, వీరబాహువు, హంసనారి, లోహితుఁడు,
సోమశేఖరుని శవము, విశ్వామిత్రుఁడు, వసిష్ఠుఁడు,
నక్షత్రకుఁడు, కాలకౌశికుఁడు, పరమేశ్వరుఁడు.

వీరదాసుఁడు.—(లోహితుని శవముఁ జూచి.)

సీ॥ చిగురులఁ దెగిచాయ నగియెడి నునుమేని సింగారమా యిది! చిలుకతూన!
హరినీలమణి కాంతిహరియించి నిరసించు నలకలా యివి నీకు ననుఁగు తనయ!
బంగరుకడియముల్ రంగుగాఁ దాల్చిన కరములా యివి నీకుఁ గన్న తండ్రి!
అందియల్ ఘలుఘల్లు మనఁ నడయాడిన పదములా యివి నీకుఁ బడుచుకుఱ్ఱ!

గీ॥ కలువలీనెడు కన్నులా! కన్నతండ్రి!
చెలువము దొరారు వీనులా! చిన్నిబాల!
అరవిరులఁ బోలు పలుచాలు! యకటపట్టి
కాటిపాలయి పోయితే నీటుదక్క!

హా! విధీ (అనుచుఁ దలవంచికొని యుండును.)

(వీరబాహు, భీషణ, విభీషణ, హంసనారుల ప్రవేశము.)

వీ॥బా.—వీరదాసా! ఏమి చింతించుచున్నావు? ఈ బాలుఁ డెవఁడు?

వీ॥దా.—వీరబాహూ! వీఁడొక దౌర్భాగ్యుని కొమరుఁడు. వీని తల్లి కాటిసుంకమివ్వను గతిలేక వీనిఁ గునిటవదలి సుంకము బిక్షమెత్తు కొని వచ్చెదనని పోయెను. ఇదివరకు రాకగడిసెను. పాపిబ్రహ్మ, ప్రపంచమున నిట్టి నిర్భాగ్యులను సైతము పుట్టించు నేయని చింతించుచుంటిని.

వీ। బా.—వీరదాసా! ఈమగువను గనుము. ఇది నారీరూపమును దాల్చిన మహామారి. మేకవన్నెపులి. ఈపురిరాజనగమ్ము ప్రవేశించి రాజకుమారుని కంఠంబు ద్రుంచి యాబాలుని నగలు హరించినది. అతి పాపాత్మురాలు. దీనికంఠంబు ద్రుంపుమని రాజాజ్ఞయయినది. కావున నీకరవాలమున నీతలను ద్రుంపుము. ఇదిగో రాజాజ్ఞ సూచకంబగు ముద్దుటుంగరము.

వీ। దా.—(హా! విధీ! యనుచుఁ గూర్చుండును.)

వీ। బా.—వీరదాసా! ఏమీ! అటునిశ్చేతనుఁడవై గూర్చుంటివి? కాటి కావలివాని కింతటి కనికరముండిన గానెటువచ్చును? ఈరీతిఁ గరుణ వహించి నీనుఁగకప్పము రాఁబట్టక వదలెదవా యేమి? ఏమో మోసముచేయుచున్నావని నాకుఁదోఁచెడు. కాదేని నీవు కొలువునకు వచ్చిన మూఁడు నెలలలోను వచ్చుబడి తక్కువైనది.

వీ। దా.—వీరబాహూ! అట్టి యధర్మవృత్తికి నట్టి స్వామి ద్రోహమునకు నెంత నికృష్టదశలోఁ గుందుచుండినను వీరదాసుఁడు లోఁబడునా?

వీ। బా.—అటులైన నీకలికికంఠంబు ద్రుంప నేలసందియించెదవు?

వీ। దా.—వీరబాహూ! ఈకలికి నీబలుకు నంతటి దుష్కృత్యంబొనర్చి యుండదు. కాశీరాజే విచారము సలుపక యిట్టి యానతినిచ్చియుండును.

వీ। బా.—వీరదాసా! నీకాయధిక ప్రసంగమేల? రాజులపై న్యాయ విచారణసేయ నీకధికారమున్నదియా? వైళమ్మె యీవనితకుత్తుక తెఱుగుము.

వీ। దా.—(కన్నులుమూసికొని ఱిచ్చపడినిలుచును.)

వీ। బా.—ఓరీసేవకా! వీరదాసా! ఈయింతి వైళమ్మె చంపెదవా స్వామిద్రోహివయ్యెదవా?

హంస.—శ్మశానరక్షకా! వలదీస్వామి ద్రోహబుద్ధి. ఇహపరములు రెండు నాలోచింపుము.

వీరదా.—(వీరబాహుం జూచి) వీరబాహూ!

చ॥ వెఱచినవాని, యుద్ధమున విల్లును వీకుచు వెన్నుఁ జూపుచున్
బఱచినవాని, బాణముల బాధకు నోర్వఁగలేక పూరియున్
గఱచినవాని, నీవెగతి కావు మటంచను వానిఁ, ద్రావిమే
నఱచినవానిఁ, బ్రోవఁ గను మామకఖడ్గము నాతిఁ ద్రుంచునే?

అయ్యా! అబలురగు నబలల తలద్రుంచు నలవాటు నాకరవాలమునకు లేదు. కావున నేనెటు లీ సాధ్వీమణి తలఁద్రుంతును?

హంస.—ప్రాణపతీ! సమస్తనీతిశాస్త్రార్థకోవిదుఁడవగు నీకు నేఁ దెలుప నగునా? "ఎంతటి పాతకినైనను భరింతు, స్వామి ద్రోహిని భరింపఁజాల" నని మున్ను భూదేవి శ్రీహరితోఁ బలుకదా? "జాతస్య మరణం ధ్రువం" యని యనుభవజ్ఞానంబునఁ బెద్దలానతిరిగదా? శరీర మనిత్యమని తెలిసికదా ధర్మసంగ్రహమే ముఖ్యమని జ్ఞానులాడిరి? వధించువాఁడెవఁడు? వధ్యుఁడెవఁడు? ఈకర్మములన్నియు జగన్నాటక సూత్రధారియగు శ్రీహరిమాయలు వలదు సందేహంబు. ప్రాణపతీ! బాలఘాతినియని సడిఁగాంచి యీయాత్మీతి నే మనఁజాల. పరుల కరవాలమునకు బలియగుటకంటెను, నీదార నీకరాంచిత కృపాణధారకు బలియగుట ధర్మము కాదా?

ఉ॥ దారశిరమ్ముఁ ద్రుంపుమ యుదార పవిత్ర చరిత్ర! నేనమ
స్కారమొనర్తునీకు. మది సందియమేల? విరుద్ధధర్మమిం
దారయఁగానరాదు. పతియాజ్ఞ మీఱఁగనేల? దానిచే
గౌరవమందనేల? భిదురమ్ముఁ గరమ్మునఁ బట్టుఁడీ! వడిన్

(క్రిందపడిన కరవాలము చేతికిచ్చి.)

నాథా! ధైర్యమ్మున నీదారశిరముఁ దఱుగుము. వలదు సందేహము.

హరి.—నాతీ! నీవెన్నివైరాగ్యములు పలికినను నీవెన్నిధర్మములు తెలిపినను నామనస్సందేహంబు మానదు.

మ॥ మనినందాఁకను బ్రోచువాఁడనని నేనుం జెప్పఁగా వహ్నిబ్రహ్మా
లను దిక్పాలకులెల్ల సాక్షులుగనిల్పన్ బాసనేఁ జేసితిన్
వనజాతాయతనేత్ర! నా శపథమున్ వమ్మౌఁగదా! దానిచే
కనవే! నాకొనఁగూడు నాశపథమున్ గాంతా! నిరంతవ్యథల్.

(అనుచుఁ గరవాలంబు పాఱవైచును.)

వీ॥బా.—ఏమి వీరదాసా! నిన్ను నేఁగొనునపుడు నాయానతిచొప్పునఁ బనులు నెరవేర్తునని పలికివా? ఆపలుకులనృతములేనా? అనృతవాదీ! స్వామిద్రోహీ! నీకుఁగాను నే గష్టపడి యార్జించినసొమ్మంతయుఁ గొల్లఁబెట్టితినే? ఏడీ! అలనాఁడు నీమంచినడవడికకుఁగాను బూటకాపయిన 'నక్షత్రకుఁడు?

నక్ష.—అయ్యా! వచ్చితిని. వచ్చితిని. నేను దేశమువదలి పాఱిపోవుదునని తలఁచితివియా! వీరదాసునకు నేఁబూటకాపునైన తప్పునకై పగలురాత్రి వానినిఁ గాచియున్నాను. దూరమునుండి మీన్యాయమంతయు వింటిని. (వీరదాసునిఁజూచి) హరిశ్చంద్రా! ఇట్టి చెడుగుణములు నీకెన్నఁడలవాటాయెను. నీవేమో సత్యశీలుఁడవు పెద్దమనిషివి మోసగింపవని నీకుఁ బూటకాపునైతిని. ఇంతటి మోసగాఁడవని తెలియనైతిని. పచ్చనిదంతయు బంగారమని నమ్మితిని. ఎవరికొంపను ముంప నింతటి యెత్తుగడపన్నితివయ్యా?

వీ॥దా.—నక్షత్రకా! హెచ్చుమాటలాడకు. అలనాఁడు నీవీవెలివానికి నన్ను వెలకిచ్చినపుడు రెండుపనులు సేయనని నేఁబలుకనా? అందున ధర్మవిరుద్ధకార్యంబు సలుపనని నేనుడువనా?

నక్ష.—అయ్యా! ఇదిధర్మము ఇదిధర్మవిరుద్ధమని నిరూపణము సేయఁదగినవాఁడవు నీవేనా? నీదారదొంగతన మొనర్చి రాజదండనఁ

బొందియుండ నట్టి దురాత్మకురాలిని దండించుట యధర్మమా? ఏమి మాటలాడెదవు? నేను సత్యమాడువాఁడనని యెగిరిపడి మాటలాడితివి గదయ్యా? నిజమేయుండునని నమ్మితిని. ఇంతటి మోసగాఁడవని నమ్మనైతిని.

హరి.—బ్రాహ్మణోత్తమా! ప్రారంభమునుండి నీమాటపోటు లీటుల పోటులై నన్నుఁ జంపుచున్నవి. ఇది ధర్మవిరుద్ధముగాదేని నాధర్మపత్నినిఁ జంపెద.

(కాలకౌశికుని ప్రవేశము.)

కాల.—అయ్యో! నేను లోకులకు శనైశ్చరుఁడుగ నుంటిని. నాకీ కలహకంఠియను భార్య శనైశ్చరురాలుగ నేర్పడెను. దానియెదుటనేఁ గూర్చున్ననుదప్పు లేచిననుదప్పు పండుకొన్ననుదప్పు. ఇటు నను బాధించి తలపై మిరియాలు నూఱుచున్నది. ఏమిసేయుదు? దానిని వెళ్లఁగొట్టి ఘటశ్రాద్ధము చేసికొనవలెనని బుద్ధిపుట్టెను. అగ్నిసాక్షిగ భరించిన భార్యను వదలుట ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధము. ఉండినధనమెల్లఁ గొల్లపోసి విక్రయమునకుఁ గొనినదాసి రాదాయెనని కినిసి నాతలఁబగులఁగొట్టెను. కాళ్లతోఁ జేతులతోఁదన్నెను. రాళ్లతో ఱువ్వెను.. ముందేమి పాపమొనర్చితినో? నాయగ్రజుఁడు యముఁడై నన్ను కాలువిఱుగఁదన్నెను. నాటినుండి వడిగ నడవలేను. నేఁడీ శనైశ్చరురాలు నాశరీరమంతయు విఱుగఁదన్నెను. ఎన్నఁడు నాకీ కష్టంబు దీఱునో దైవంబెఱుంగు. ఆదాసి వయసుది. నాకుదొరకునా? ఈపాడుపడిన యొలికిలో నుండునా? ఏమీ యుచట గుంపు చేరినది! అందున్నదేమో పోయిచూచెద. ఉండినచోఁ దన్ని యీడ్చుకొనిపోయెద. (ముందటికిఁబోయి నక్షత్రకునిఁజూచి పట్టుకొని.) ఏమోయి నక్షత్రకా! ఎవరబ్బగంటని యెంతసొమ్ము మోసగించితివి? ఎవనికోయకని హరిశ్చంద్రుఁడని పేరుపెట్టి దోవలోఁబోవు

మిటారికత్తె నొకదాసిని వానికి భార్యయని తగులఁగట్టి విధినిఁబట్టి విక్రయించి మూటకట్టుకొనిపోతివో? ఎవరియబ్బ సొమ్మది? నీదొంగ హరిశ్చంద్రుఁడు పఱుగిడెను. ఆ మిటారి చంద్రమతి సుతిగను. నీ వొకఁడవు నాకుఁ జిక్కితివి. మంచిమాటలతో నాకప్పుడు దాసిని చూ పెదవా? నిన్ను నాభార్యయొద్దకు నీడ్చుకొని పోవుదునా?

నక్ష.—(ఇది నాగ్రహచారము.) అయ్యా! హరిశ్చంద్రుఁడు విక్రయిం చినపుడు నేనచట నత్యభూతుఁడుగనుండి నాసొమ్ము రాఁబట్టుకొం టినిగాని నీదాసికిఁ బూటకాపుగ నేనుంటినా? దాసిపోయిన దోస ము నీదేకాని నాయదికాదు.

కాల.—ఈమోసపు మాటలకు నేమోసపోదునా? నీవు మర్యాదగల గృహస్థువు. నాకుఁదెలిసినవాఁడవు. మోసగింపవని యెంతెంతో యాలోచించి యాగయ్యాళిని గొంటిని. నిన్ను నమ్మి కొంటిని కా వున మంచిమాటలతో నాదాసినిఁజూపెదవా? నాధన మిచ్చెదవా? నాభార్యయొద్దకు వచ్చెదవా? నిన్ను వదలను. నాయబ్బ సూరప్ప తోడు వదలను. నాయమ్మ ఛాయమ్మతోడు వదలను.

నక్ష.—ఇదియేమయ్యా నాగ్రహచారము? నేనేమయినను జేయుదును గాని నీభార్యయొద్దకురాను. ప్రపంచమందిఁకను రెండుదినంబులుఁ బ్రదుకఁదలంచినాను.

కాల.—అటులైన నాదాసినిఁ జూపుము.

నక్ష.—అయ్యా! చూపెదను (అనుచు హంసనారినిఁ జూపును.)

కాల.—(హంసనారిఁగా బట్టుకొని గంతులువైచుచు.)

కా॥ ఓనేపేటిమిటారి! యానజగజంతా! అంకతా! ఔక్కితే?
యానైనాలిబిపాలి! రొంపఱుగుతే? పయ్యారే! గయ్యాలి! ౧

కానీ! కచ్చల రొమ్మెలాడి వలువా! యాఁకోఁతురీతిఁ బలా!
యానేగ్రుమ్మరి? మందిరమ్మునకు రమ్మా! తొత్తు! మర్యాదలోఁ.

(అనుచు నీడ్చును.)

వీ॥బా.—(స్వగ. దాయాదికీలిగ వీఁడెక్కడికైనన్నెచ్చరుఁడు, వచ్చెను?) అయ్యా బాపనయ్యా! అమగువ రాజదండనకు లోఁబడినది. దాని తల నఱకవలెను. దానినివదలెదవా? నిన్నుఁదవలి నేను వదలింతునా?

కాల.—అయ్యా! వీరబాహూ! ఇదినాదాసి! వెచ్చవలయిచ్చి కొన్నాను. దీనికై నాయిల్లే పాడాయెను. నాయింటిలోఁ బనిచేయువారు లేరు.

వీ॥బా.—కాలకౌసికా! నీవు దొంగతనమున ధనికుఁడైతివని నేఁతలంచెద. ఈదాసి నీయింట పగలు పనులుచేసి రాత్రి పరులయిండ్లు సొచ్చి ధనముదోచును కాఁబోలు? ధనార్జనకు మంచియెత్తుగడ యెత్తితివి.

కాల.—అధమజాతి విధవా! ఏమి కూసెదవు? బ్రాహ్మణుఁడనై దొంగతనము చేయింతునా? నోరు కడగికొని మాటలాడుము. నీవలె వెలివాఁడనై పీనుఁగుసొమ్ము లపహరించి బ్రదుకువాఁడనని కొంటివియా?

వీ॥బా.—సాక్కన బాపనయ్యా! నీవుమోసి కాల్చి పిప్పిచేసిన శవములు నాకెంతధనం బిడును? నాకులవృత్తి నేఁజరిపెద. నీబలె స్నానసంధ్యావందనంబులు వదలి పీనుఁగులుమోసి పిండములుదిని గండాగుండియనై ధనమార్జించి బ్రదుకనుగదా? నీముఖముపైన విప్రతేజస్సు గలదా?

కాల.—ఓరీ! అంత్యజా! అగ్రజన్ముఁడగు నన్నా నీవెదురించునది? శివపంచాక్షరీజపంబొనర్చి నిన్నొకదెబ్బన భస్మముచేసెద.

శివ.—(స్వగ॥ వీరేమిరా సవతికొడుకులు కలహించినట్టు కలహించుచున్నారు. వీరికలహము నే మాన్పెద.) (కాలకౌశికుఁజూచి) స్వా

మీరా! కాలకౌశికులవారూ! ఈయింటిశిరంబు నఱకుఁడని రాజుగారి యాజ్ఞయైనది. దానికిమీరిభంగి నాకు పెట్టితిరేని మిమ్ముఁబట్టికట్టి తీసుకొనిపోవుదుము.

కాల.—(భయమునటించి హంసనారినివదలి) అయ్యా! దయచేసి నా యింటివఱకువచ్చి నాభార్యతో నిచటజరిగినవార్తఁ దెలిపి నన్ను గాపాడుదురుగదా?

భీమ.—మంచిదయ్యా! అటుచేసెదను. భార్యకింతగ భయపడు పురుషుఁడు నీవేమి పురుషుఁడవయా? నాభార్య నాకెదురుత్తరమిచ్చినచో నొకదెబ్బన రెండుతునుకలు చేయుదునే?

కాల.—అవును లేనయ్యా! నోటిమాటలతో నందఱుతునుకలు చేయువారే! ఎట్టిచాండాలుఁడైనను ఎట్టిహీనజాతి నీచుఁడైనను ఎట్టికటికఁడైనను తనధర్మపత్నినిఁ జంపునేమయా?

భీమ.—అయ్యా! చాలును మీమాటలు. ఇటురండు. మాకుఁగార్యమున్నది. (వీరదాసునిఁజూచి) వీరదాసా! నీవీయింటిని నఱికెదవా, నఱకవా?

(వీరదాసుఁడాలోచించుచుండును.)

వీ॥బా,—ఓరీ! స్వామిద్రోహీ! అనృతవాదీ! నఱకెదవా? నఱకవా?

వీ॥దా.—అయ్యా! వీరబాహూ! అధర్మ....

హంస.—ప్రాణపతీ! మనోహరా! స్థిరసూనృతోక్తిరచనాధురంధరా! దూరాలోచన పరుఁడవై బదులిడుము. దారాపుత్రాది విమోహపాశంబు నీ వివేకలవిత్రంబునఁ దెంపుము. వలదీ వ్యామోహము. జననజరామరణాద్యవస్థలఁజిక్కునశరీరము శాశ్వతఃబుకాదు. ధర్మకర్మావనదక్షుఁడవై యార్యస్తవనీయధైర్యుఁడవై నీవీవిధిఁ జింతావధిఁగనలేక విరుద్ధధర్మంబుఁ బూనితివేని వారాశిప్రావృతమేదినీవలయంబెల్ల వ్యాపించిన నీ యశఃప్రసూనామోదంబు క్షీణించును.

ప్రాణకాంతా! నీవు పెంచి పెద్దఁజేసిన కీర్తికన్యక కుందిపోవుచుట కేనా యస్తోకశ్రీకానేకానీకంబులతో సంభోధిమేఖలాకలిత భూతలాధిపత్యంబు నిన్ను బొందింపఁ గంకణంబుగట్టికొనిన విశ్వామిత్ర ఋషికి దారవోసితివి? ప్రాణపతీ! భూమ్యంతరిక్షంబులునిండి నిబిడీకృతమైన నీయశశ్చంద్రికాప్రభావంబు మాపుటకేనా కంటకావృతకర్కశాటవీ సంచారకష్టంబులెల్ల ననుభవించితివి? నీ సూనృతవచనరచనానిర్నిద్రతకు జడత్వంబు గలుపుటకేనా నీదారను నడువీధి నమ్మితివి? నీసుతుని నీచకావృత్తికి నిలిపితివి? దేవా! వలదీ విరుద్ధధర్మము. వలదీస్వామిద్రోహము. రాజాజ్ఞ నెరవేర్చుటయందు సేవకునకే దోషంబురాదు. పూనుము నీకరవాలము. ఇదిగో నాశిరము. ప్రాణపతీ! జన్మజన్మాంతరములందు నీవే నాప్రాణపతి వవుదువని పార్వతీ ప్రాణనాయకుని దీనాభీష్టఫలదాయకుని సరసీరుహాక్షునాయకుని లోకనాయకునిఁ బ్రార్థించెద. మీపాదారవిందంబులపైఁ బడెద.

అనుబంధము 37.

(అనుచు నమస్కరించి చీరచెఱఁగుపఱచి నిశ్చలచిత్తయై కేలుమోడ్చుకొని కూర్చుండును.)

వీరబా.---(ఇంచుకనిలిచి....తలయూఁచి) హా! హా! వికటీకృతదక్షమైన విధీ! నే నిన్నంతదూఱ నగుదు? అకటకటా! నిజకర్మపరిపాకం బెవ్వరికిని దురత్యయంబుగదా? హా! హా! మదాంధీభూతదుష్టాశయా! హా! క్షత్రియవంశపాంశనా! హా! కులాంగనావిక్రయకా! హా! సప్తాశ్వాన్వయవిదూషకా! హా! క్షీరసాగరహాలాహలా! హా! వంశాంబుధిబాడబా! హా! నీచహరిశ్చంద్రా! పావనకులవనకుఠారకుఁడవై నీవేల జన్మించితివిరా? ఓరీ! మానహీనా! కులాంగనను విక్రయించి జీవించుటకంటెను హాలాహలము భక్షించి చచ్చియుండఁగూడదా? ఓరీ! మూఢా! నీకిదియేఁపడాయెనా? జన్మజన్మదురితక్షయంబైన

యీపావనగంగాప్రవాహంబునఁబడి కొట్టుకొని పోఁగూడదయియుం డెనా? అహాగస్తనంబులంబలె నిష్ఠురయాజకుఁడవై యీభూదేవతకు బరువుచేటుగ నేలనిలచితివి? ఏసుఖంబనుభవింపఁదలఁచితివి? ఓరీ! పాతకీ! పంచమహాపాతకీ! ధరాధిపాపహాసదః ప్రకటీకృతమగు నీబాహువీర్యము, నిజదారశిరఃకృంతనోద్యోగకర్తంబునఁ బ్రకటింపఁ బ్రదుకుదలఁచితివియా? దుర్దాంతవనదావపావకమగు నీతేజ మీ వికసితశిరీషకోరకసుకుమారశరీర శరీరము దహింపఁజేయుటకుఁ గాచి యుంచితివియా? ఓరీ! చాండాలా! హరిశ్చంద్రా! మహాభీలేరమ్మద భీమమై శాత్రవావరోధమై ధవ్యదాయియైవెలసిన నీఖడ్గము, ఘనతరపుత్రశోకకర్శితయగు నీయబలపై నుపయోగింప సమయముఁ గాచి దాచియుంటివియా? విపులారిరాజన్యకోటికోటీరములపై నిబిడ నిష్ఠురదుస్సహనిర్ఘాతంబై పడు నీకృపాణంబు నీయిష్టభోగఫలభాగిని యగుభార్య శిరముద్రుంప రక్షించియుంటివియా? ఓరీ! సూర్యవంశ విలసత్కల్పద్రుమ కుఠారకా! ఓరీ త్రిశంకనందనా! శరజన్మప్రతిమ ప్రతాపనిధియని ప్రఖ్యాతినంది యనుపమవిక్రమక్రమసముగ్రభుజార్గళుండవయి విపక్షక్షత్రపక్షావళీశిక్షాదండంబగు కౌక్షేయకంబు నీ దక్షిణహస్తంబునఁ బూనినది పుత్రశోకజనితాకులభారవిషణ్ణచిత్త యగు నీయబలను శిక్షింప టకేనా? ఓరీ! బ్రహ్మర్షిభావణపరిచ్యుత భాగ్యా! నీకేల యా స్త్రరత్వగా విచక్షణాయతమతికలుగు? నీకేల స్త్రీహత్య పాతకంబౌదవు? అన్ని పాతకములు దిగమ్రింగి గుండువడిన నీకు స్త్రీహత్యయననెంత? హా! సతీమణీ! పురంధ్రీగ్రామణీ! సాధ్వీజనచూడామణీ! మామకమనోహారిణీ! పుణ్యచారిణీ! నీవదనసౌందర్యజితేందుమండలం బింకఁ జూపుము. నాహృదయవ్యాకులాంధకారంబు బాపుము. నీలాలోలాలకా! నీలాళిమాలికలు చాలు బోలు నీకేశజాలము ధమ్మిల్లాకారమునఁ జెక్కుము. పువ్వుల హరిశ్చంద్రుఁడు జాలిమాలి తనకరవాలముచే నీశిరముదఱిగెడు. తన

భుజాపరిఘచే ధరణీవరారోహను స్థిరంబుగ భరించిన హరిశ్చంద్రుఁడను చాండాలుఁడేవుడు తనవరారోహను నిన్ను భరింపఁజాలక శిరంబు హరింప సాహసించెడు (అనుచు వరనుండి కృపాణంబు వెలిదీసి ఝళిపించి) దుర్వారగర్వాహితోర్వీశప్రాణానిలదర్వీకరోపమ కృపాణమా! నీవైన నక్రౌర్యంబువహించి యీకార్శ్యశీకానన శిరంబుఁ దెగ వేయుము. కనికరమించుకైనఁ దలఁపకుము. స్త్రీహత్యయగునేయని శాదగకు. (అనుచుఁ గరవాలమెత్తును.)

(విశ్వామిత్రుని ప్రవేశము.)

(ప్రవేశించి కరముఁబట్టి.)

విశ్వామిత్రుఁడు.—

శా॥ చాలుఁజాలును సాహసంబిటు హరిశ్చంద్రా! నృపేంద్రా! భవ
త్శీలంబుఁ, గులముఁ, యశంబును, మదిన్నిందింపుమా! మానుమా
లోలాక్షిఁ దెగవేసి కార్శ్యమున్, వాలుఁ ద్రోయుమా యవ్వలఁ,
యేలఁ జూడుము నాదునందనల భూమీశా! సిరిఁ జెందుమా.

ఓరీ! హరిశ్చంద్రా! నీవు నృశంసకుఁడవు. స్త్రీహంతవు. నీవు రాజువు గావు రాక్షసుఁడవు. నీముఖము వీక్షింపదోషంబు. ఓరీ! దుర్మదారివారముపైఁ గ్రూరముగ వ్రాలు నీకరవాల మబలలగు వాలుగంటులపైన వ్రాలనగునా? నీహితుఁడు నీపురోహితుఁడు, వసిష్ఠుఁడు, భామలను జంపినఁ బాపము లేదని గఱపెనా? ఈసాధ్వీమతల్లి యీసతీమణి నీకుధర్మార్థకామమోక్షము లిడునట్టిది కాదా? సత్యమునకై యిట్టిసతీమణినిఁ జంపుట యనుపమములకై సౌధరాజంబును గాల్చుటయ కాదే? సతికై తనమామయగు దక్షునిఁ జంపిన భూతపతి నీకంటెను బుద్ధిజాడ్యుఁడా? సతికదా సకల ధర్మవసతి? ఆలుగదా సకల సౌభాగ్యములప్రోలు? హరిశ్చంద్రా! నీవివేకం బేయూరికిఁ బంపితివి? ఇంతటి దురభిమానం బెందుండి కొని తెచ్చితివి? అకటకటా! నాబుద్ధులన్నియుఁ జెడ చెవిఁ బెట్టి యొంటికి లేని చేటెంత దెచ్చికొంటివి?

అయ్యో! పాపీ! సుతునిఁజంపితివి. భార్యను జంపఁదలంచితివి. భాను వంశమునఁబుట్టి మాలవాని కొలువునఁ జేరితివి. హరిశ్చంద్రా! ఇప్పుడైనను నాహితమువినుము. నానందనలగు మాలచేడియనుగొనుము. అట్లైన నీసుతునకుఁ బ్రాణదానంబు సేయుదు. నీరాజ్యము నీకు నొసఁగుదు. దూరాలోచనపరుఁడవుగమ్ము. సుఖముగనుము. సిరివచ్చునపుడు మోకాలడ్డమిడువాని చందంబొనర్పకుము. గవ్వకునై రత్నమును గోల్పోకుము. వారిదమునీరునమ్మి తటాకమునీరు వెలిజల్లకుము.

చంద్ర.—మునిచంద్రమా!

శా॥ సత్యాలాప పరాయణుండగు హరిశ్చంద్రుండు ప్రఖ్యాతుఁ డా
దిత్యోర్వంశ విభూషణుండు కులనీతిన్ బాయుచున్ భూమికా
నిత్యంబైన సుఖంబుఁ గోరఁగలఁడే నిస్తేజుఁడై చిక్కెనన్
భృత్యుండైనను భార్యఁగోల్పడిన నిర్వీర్యుండునై మ్రగ్గినన్?

మునిరాజహంసమా! ఈవీరబాహునకు నేఁజేసిన ఘోరప్రతిజ్ఞకు వేఱుదలఁపనగునా? సత్యంబుమాని స్వామికార్యంబు రిత్తపుచ్చగలనా? ప్రారంభమునుండి నన్ను మీరిటు సత్యభంగునిఁ జేయ యత్నించుచున్నవారు. మీనుడివిన నుడువులు క్రొత్తవికావు. కావున నా ప్రయత్నంబునకు మీరంతరాయంబుగ నిలువవలదని వేఁడికొనియెద.

విశ్వా.—హరిశ్చంద్రా! నీకులగ్రామణి నేనుగావున నీపై నభిమానమూని దయఁబూని యిన్నిహితము లుపదేశించితి. అయ్యో! నీకుఁగల యేకపుత్రుండు సర్పహతుఁడయి యిదిగో వచ్చినను జిఱునగవు మానక ముద్దుమోమున వగలుగులుకుచు నీదిక్కుఁజూచుచు నిటఁబడినాడు. ఇదిగో యిచట నీప్రియభామిని నీధర్మపత్ని నీకులాంగన దీనాననయై యత్నములేక చావునకు సిద్ధపడి భగవద్ధ్యానాయత్తచిత్తయై సమాధియోగంబునఁ గూర్చున్నది. అయ్యో! ఆసతీమణిని

నీయిష్టార్థఫలభోగినిని ముద్దుమోమై ననుఁజూచి దయఁజూపుము. వలదీ మ్మఱపుఁబట్టు. నాహితంబు నింటి వేని నీసుతుఁడు బ్రతుకును. నీసతి ప్రాణంబులు దక్కును. నీకీర్తి నీకొసఁగుదు. మరల సార్వభౌముఁడవై సుఖసాగరంబునఁ దేలుచుండువు. చక్కఁగ నాలోచింపుము. సంశయింపకుము. అనృతంబు ప్రాయశ్చిత్తార్హంబుగాని దురితంబు. నమ్ముమిది.

హరి.—మునివర్యా! ఇఁక మీరిట్టి మాటలాడకుఁడి.

ఉ॥ ఆడ నలీక మిన్నటికి, నార్యపథంబును వీడ నెన్నడుం
గూడను హీనజాతులకుఁ గోసఁగి చానల, స్వామికార్యమే
కీడొనఁగూడినన్ వదలఁ గింకరవృత్తిని, మాటలేల! నే
వేఁడను నిర్జరేంద్రపదవిన్, చెడుచేఁతలఁ బద్దియిచ్చినన్.

మునిసార్వభౌమా! ఈ సాంసారికతాపత్రయంబున ననుముంప యత్నింపకు. భవసాగరంబునుండి దరిఁజేర్ప నీశ్వరుండున్నవాఁడు. నీనుపువ్వు మాల చేసితుల నేఁ గూడను. ఈసుతుని నే నొల్లను. ఈసతిని నే నొల్లను. సత్యంబొకటి నను వదలకున్న నాకదియె సర్వసుఖము. ఈయనిత్యములైన సతిసుత రాజ్యసామ్రాజ్యములకై వేదనిగదిత నిత్యసత్యంబు వదలుదునా? వదలను. నా దేహం బీ చాండాలునకమ్మితిని. వానియాజ్ఞాధారకుఁడ నేను. స్వామిద్రోహిగాఁజాల. వదలుము నాకరవాలము. కదులుము నీవిచటనుండి. వదలము హరిశ్చంద్రుని మనము.

(అనుచుఁ గరవాలము నెత్తును.)

(పైనుండి "హరిశ్చంద్రా సైఁపుము నీసత్యభాషణమునకు మెచ్చితి. సత్యహరిశ్చంద్రుఁడను పేరు సార్థకపఱచితివి" ఈ శబ్దములు వినఁబడును.) (అందఱు నిశ్చేష్టులై నిలుతురు.)

(ఈశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమగును.)

హరి.—(దండకము) (సాష్టాంగ దండంబిడి లేచి.)

శ్రీమన్మహేశా! నిరీశా! నిరాశా! నిహారావనీభృన్నివేశా! నిశాకాంతనీకాశదేహప్రకాశా! నిరీహామనోగేహసంవేశ! నిర్నాశ! నీరేజగద్భాండలోకావనేశా! జగీశా! నినున్గంటి, నీపాదపద్మంబులన్ గంటి, నిత్యోదయసామ్రాజ్యమున్గంటి, నేఁ ధన్యుఁడైతిన్, కృపాపాంగదృష్టిన్, ననున్ జూచుమా! యీశ! ముల్లోకముల్ నీవు పుట్టింప, రక్షింప, గిట్టింపఁగాదా త్రిశూలంబు నీహస్తశస్తంబుగా రాజిలెన్ దేవ! త్రేతాగ్నులై భాసిలున్ గాదె నీచిత్రనేత్రంబులవ్వేళ, సప్తోదధుల్, సప్తధారాధరంబుల్ శివా! నీజటావల్లికల్గావె, నారాయణా! దుష్టశిక్షాచణా! శిష్టసంరక్షణా! పంచభూతాత్మకా! తత్త్వనిర్ణేతకా! నీవు తేజోమయుండై విరాజిల్లి చైతన్యరూపంబునున్ దాల్చి, బ్రహ్మాండజాలంబు నీ రోమరంధ్రంబులన్ జేర్చి, మందాకినీ సాధనీరంబు ద్రావించి రక్షింపవా, సాంబ! నీశుద్ధబుద్ధి స్వరూపంబు వర్ణింప నా బుద్ధికిన్ సాధ్యమే? శంకరా! పార్వతీవల్లభా! దుర్లభా! దంతిదైత్యాంగచర్మాంబరా! యీశ్వరా! పాహిమృత్యుంజయా! పాహికాలాంతకా! పాహిదీనావనా! పాహికైలాసవాసా! వినీతుండనై మ్రొక్కెదన్. భూరిసంసారభారంబు సైరింపఁగాజాల, కష్టాబ్ధిలోమున్గితిన్ దేల్చవే! చాలు నీధాత్రియందుంట, జీవింపఁగాలేను, వైరాజమానంబుగానుండు, నీతేజమున్ జేర్చి, నన్నాదరింపన్ మహాదేవ! నిన్ దప్ప వేఱెవ్వరిన్, దిక్కుఁగానన్, నిజంబిద్ది తండ్రీ! ననున్ బ్రోవుమయ్యా, నినుం గూడనే వేఁడెదన్ భక్తిచే మ్రొక్కెదన్! మ్రొక్కెదన్! మ్రొక్కెదన్!

(అనుచు సాష్టాంగ నమస్కారంబులిడును.)

విశ్వామిత్రుఁడు.—

చ॥ దురితవిభంగ! శిష్టజనదుఃఖభుజంగపతంగ! యీశ్వరా!
శరధినిషంగ! నిశ్చలితసంయమిహృత్సరసీజభృంగ! శాం
కరిముదితాంతరంగ! నవనందితురంగ! దయాంతరంగ! యా
దరితజనానుషంగ! నిరతంబును భక్తిని నీకు మ్రొక్కెదన్.

(అనుచు నమస్కరించును.)

వీ।బా.—శనిపీడాపహారకా! వందనంబులు. (అనుచు నమస్కరించును.)

కాల.—యమగర్వనిర్వాపకా! నమస్కృతి! (అనుచు వందనంబులిడును.)

నక్ష.—దైత్యకులకల్పద్రుమా! అభివందనము. (అనుచు నమస్కరించును)

ఈశ్వరుఁడు.—భక్తపుంగవా! హరిశ్చంద్రా! నీస్థిరసూనృతోక్తికి నే మెచ్చితి. ఈవిశ్వామిత్రుఁడు నిన్ను బాధింపఁజాలఁడయ్యె. నిన్నితఁడు పదునాల్గు మన్వంతరములు సార్వభౌమునిగ ధర నేలింతుననియును పిదప నంతటికాలంబు నిర్జరేంద్రు సరిగద్దెపై నుంతుననియు నింద్రసభను వసిష్ఠునితో శపథంబు చూనినవాఁడు. ఆ సుఖంబీవనుభవించినపిదప నీకు మోక్షంబునిచ్చెద. ఈసాధ్వీలలామసమాధి యోగంబున మైమఱచినది హెచ్చరించెద. (సతీమణీ లెమ్ము.)

హంస.—(లేచి యీశ్వరునిఁజూచి.)

సీ॥ వేదరథ్యాయుక్త మేదినీరథకేళి తోయచంద్రాదిత్య భూరిచక్ర!
చామీకరాచలచాప! తేజోరూప! పద్మాక్షరోప! యోపరమపురుష!
త్రిపురదైత్యాంతకా! త్రిదశాలిపాలకా! త్రిణయనా! త్రిభువనావన! యనూన!
జరతసరీసృపచారుహారోజ్వల! దక్షాధ్వరధ్వంసక! యక్షరాత్మ!

గీ॥ అంబికాత్మచకోరశశాంకరూప!
శంబరాంతక! భస్మాంగ! చంద్రజూట!
అంబరవ్యాప్తకేశ! మదారినాశ!
శ్రితజనావన! పార్వతీపతి! శివా!

(అనుచు వందనంబులిడి.)

యోగిరాజహంసా! హఠయోగంబున నుండుటతో సాహాయ్యదయంబు

జంబున నిన్నుఁగంటిని. ఇప్పుడే భాగ్యానయనాంబుజంబులఁ బ్రత్యక్షంబుగ నినుఁగంటిని. కృతార్థనైతిని.

ఈశ్వ.—సతీమణీ! నీవిమలనిశ్చలమతికి నేమెచ్చితి. నీకామితార్థంబు లిచ్చెద. వేఁడుము.

అనుబంధము ౮౮.

హంస.—మహాదేవా! ఈకాశీరాజ కౌమారుఁడు మృతినందినాడు. ఆబాలుని తలిదండ్రులు పుత్రశోకాగ్నిచేఁ దపించుచున్నవారు. ఆశిశువును రక్షింతువని నేఁగోరెద. అదితప్ప నాకీయవనియందు గోరఁదగిన దేమియున్నది?

ఈశ్వ.—(స్వగ) ఔరా! ఈసాధ్వీమణి పరోపకారబుద్ధి! (చంద్రమతిఁజూచి) చంద్రమతీ! గుణవతీ! చారుమతీ! నీసద్గుణం బెంతయనునది నీవిపుడు కోరినయిష్టార్థం బొక్కటియ త్రిలోకంబులందుఁ బ్రకటించును. ఈపురుషభూషణుని (హరిశ్చంద్రునిఁజూపి) యర్థాంగివి నీవని నఁజాలదు. ఈపుణ్యపురుషుని పూర్ణాంగివి నీవు సతీమణీ! నీకోరికరీతి కాశీరాజపుత్రుని నీపుత్రునితో సైతము బ్రదికించెదను. వీరికిఁ గలిగినది శ్వాసోచ్ఛ్వాసస్తంభనముగాని మృతిగాదు. చంద్రశేఖరా! లెమ్ము. లోహితా! లెమ్ము. (అని పిలుచును. వారు లేచి కూర్చుందురు.) (విశ్వామిత్రునిఁజూచి) విశ్వామిత్రా నీప్రతిజ్ఞచొప్పున హరిశ్చంద్రుని సార్వభౌమునిఁజేసి రాజ్యమేలింపుము. (హరిశ్చంద్రునిఁజూచి) సత్యహరిశ్చంద్రా! నీబడిన కష్టంబులకుఁ గుందకు. సత్యంబే ధాత్రినిఁ బ్రాముఖ్యంబని స్థాపించితివి. నీనిలచినస్థలము శ్మశానము గాదు, నాయొనర్చు యజ్ఞవాటిక. నీవుకొలచినది చాండాలునిఁగాదు, సకలధర్మాధర్మవిచారణాధికారియయిన యమధర్మరాజును. ఈపతివ్రతాశిఖామణిని గొనినవాఁడు శనైశ్చరుఁడుగాని పేదబ్రాహ్మణుఁడు

కాదు. నేఁబోయివచ్చెద. రాజ్యంబేలుచు సత్యమే ధాత్రిని ధర్మమని జనులెల్లరు నాచరించులాగొనర్పుము. నేఁబోయెద.

(ఈశ్వరుని నిష్క్రమము.)

హరి.—(విశ్వామిత్రునకు మ్రొక్కి) మునిచంద్రమా! మీరు మావంశ గ్రామణులై నన్నేల యీరీతి బాధించితిరి? ఈకసివచ్చిన గ్రహచారమేమి? ఈయమున కింతటి కష్టావస్థలభింపనేల? ఈసాధ్వీలలామకు చంద్రమతికి దాస్యవృత్తి యేలవచ్చెను? ఈ ముద్దుబాలుఁడే తప్పొనర్చెను? వాఁడు సర్పహతుఁడగుటకుఁ గారణంబేమి? మహానుభావా! వసిష్ఠులతో మీరు కలహించినమాత్రాన వారిశిష్యులగు మాకిన్నికష్టంబులు తమబోఁటి తపోధనులుంతురని నేనమ్మను. దీనికి వేఱొక మహాకారణంబుండవలయు మహాత్మా! ఆకారణంబులు తెలిపి నన్నానందవార్ధిలో ముంతురని వేఁడెద.

విశ్వా.—హరిశ్చంద్రా! తత్కారణంబులు వినవ నాకే కుతూహల ముండెను. దానినే నీవడిగితివి కావున సంక్షిప్తంబుగఁ దెలిపెదవినుము. పూర్వజన్మమునం దవంతీ రాజ్యమేలిన నీలలోహితుఁడవు నీవు. నీకు యొకరాక్షసుఁడు మిత్రుఁడై యుండెను. వాఁడు సురముని కంటకుఁడయ్యెను. వాఁడు నీచే మాత్రము వధ్యుఁడని తెలిసి వానిని వధింపుమని నేను నిన్నడిగితిని. ధాత్రియందుఁ బదునాల్గు మన్వంతరములు సార్వభౌమునిగ నిలిపి పిదప దేవేంద్రుని సరిగద్దియపై నుంతునని మాటయిచ్చినచో నారాక్షసుని, జంపుదునని నీవుపలికితివి. దానికి సమ్మతించితిని. మిత్రద్రోహ మొనర్చి నీవారాక్షసునిఁ జంపితివి. ఆరాక్షసుఁడిపుడు నక్షత్రకునిరూపంబు వహించి నిను బాధించెను. ఈచంద్రమతి పూర్వజన్మంబునందు నీపురినుండిన కలకంధరియను రెడ్డిసాని. మగనిని తిరస్కరించి నినుమోహించి నీయొద్దఁ జేరెను. నీవారెడ్డివంశనాశనం బొనర్చితివి. పిదపఁ గలకంధరకు బుద్ధి వచ్చి యిఱుబదియొకవత్సరంబులు భక్తిపూర్వకంబుగఁ గేదార

గాఢవ్రతంబు సలిపెను. తత్కారణంబున నిపుడు నీకులాంగనయై వెలసెను. అయినను ప్రాక్కృతదుష్కృత ఫలం బనుభవనీయంబు కావున నింతటి కష్టము లనుభవించెను. ఇఁక నీపుత్రుఁడగు లోహితుఁడు పూర్వజన్మంబునఁ గుబేరుని పుత్రుఁడగు నలకూబరుఁడు, వాఁడు యౌవనమదంబున రంభయింటికిఁ బోవుచు దారిలో నడ్డమయిన తక్షకుని కౌమారునిఁ జంపెను. తక్షకుఁడు కినిసి నీవు నరరూపంబున ధాత్రిఁ బుట్టి సర్పహతుఁడవు కమ్మని శాపమిచ్చెను. దానికిఁ భయమంది రంభాసహితుఁడై మేనకయింటనుండు నన్నుఁ బ్రార్థింపఁ దచ్ఛాపవిమోచనంబు వైశిష్ట్యగలుగునటుల నేవరమిచ్చితి. తక్షకుఁడా ద్వేషంబున నీకౌమారునిఁ గఱచెను. నాతపోబలంబున వానికి మృతి రానటులఁ గాపాడితి. నీతండ్రి త్రిశంకుఁడు వసిష్ఠశాపతప్త మాలవాఁడయి నన్నుఁ జేరి యాశ్రయింప నే నతనిని బొందితో స్వర్గమునకుఁ బంపితిని. యముఁడచట వానిఁ జూచి చాండాలుఁడు స్వర్గమునకు వచ్చెనని యఱచుచుఁ గ్రిందఁబడఁద్రోసెను. నేదానిఁ గని నీతండ్రిని మధ్యమార్గంబున నే నవీనస్వర్గంబు గల్పించి నిల్పితిని. చాండాలుఁడవై భువిని జన్మింపుమని యమునకు శాపమిచ్చి తచ్ఛాపవిమోచనంబు వేగమ్మె తటస్థించునటుల వరమిచ్చితిని. ఆకారణంబున యముఁడు చాండాలుఁడై బుట్టి నీకతంబున శాపవిమోచనంబు పొందెను. ఈయముఁడు తనసపత్నీమాతృసుతుఁడైన శనైశ్చరునిఁ దన్ని కాలువిఱిచిన కాలమున శనైశ్చరుఁడు నన్నుఁ జేరెను. అపుడు నేను వానిఁ బోషించి వానినిఁ దన యధికారంబున నుంచితి. ఇపుడీ కార్యంబునకై భువిని బ్రాహ్మణరూపంబున నవతరింపఁ జేసితిని. పూర్వజన్మంబున కలకంఠరచే ననేకబాధలందిన యత్త యిపుడీ శనైశ్చరుని భార్య కలహకంఠియై యీసతీమణిని వేధించెను. హరిశ్చంద్రా! ఇవి పూర్వజన్మకర్మఫలంబులు. ఇది సుదినము కావున దైవప్రార్థన మొనరించి మంగళ మహాశ్రీయుతులమై యయోధ్యఁ

లోకము గమ్ము. ఈస్థళము హరిశ్చంద్ర ఘట్టమని యాచంద్రార్క తారకంబుగ నీనామంబున రాజిల్లుఁగాత. (యమునిం జూచి) శమనా! ఇఁక నీవు నీయధికారంబు వహించియుండుము పొమ్ము. (మందునిఁ జూచి) నీవిఁక గ్రహరాసులలోఁ జేరుకొనుము. నక్షత్రకా! నీవు హరిశ్చంద్రునకు మంత్రివై రాజ్యమేలింపుము. రమ్ము పోవుదము.

మంగళమహాశ్రీవృత్తము.

శ్రీవిభవ యుక్తుఁడయి - చిత్తభవ రక్తుఁడయి - సిద్ధజనముక్తికిని జోడై
దేవగుణాసక్తుఁడయి - దీనగుణ రిక్తుఁడయి - తేజరిలు మాధవుఁడు మీకున్
పావనపు జీవనము - పాయని యశోధనము - ప్రాభవము నిచ్చెడునటంచున్
భావమునఁ గోరుచును - భామినులు భక్తిమెయిఁ - బాడెదము మంగళమహా
శ్రీ

సమాప్తము.

ఉత్తరరంగము.

ద్విపద.

భూసురులార రాజ భూవరులార
భానుకౌరజులార పాదజులార
సత్యహరిశ్చంద్ర చరితంబు వినుచు
నిత్యకీర్తిసిఁగని నెగడుఁడీ యనని
సత్యంబు వేదము సత్యము తపము
సత్యంబు వ్రతదీక్ష సత్యము జపము
సత్యంబు రాజ్యము సత్యంబు సతియు
సత్యంబు పుత్రుండు సత్యము సిరియు
సత్యంబు భోగంబు సత్యము చదువు
సత్యము సకలైక సామ్రాజ్యపదవి
అని దృఢముగనమ్మి యవనీశుఁ డోమి
ఘనకీర్తిఁగనెను ముక్తింటిసిఁగనెను
త్యజియించె ధీరుఁడై ధారణీశుండు
నిజవాక్యశుద్ధికై నిఖిలసుఖంబు
స్థిరసూనృతోక్తికై క్షితినెల్ల వదలె
ధరసత్యమునకునై తానెను వనట
నిజసత్యదీక్షకై నిజదారనమ్మె
భజియించెఁ జాండాల భర్తను వేడ్క
సుతుమృతిఁగన్నులఁ జూచియు సత్య
వ్రతదీక్ష మఱవక వాసికినెక్కె

మృతుఁడైన సుతుని సంస్కృతికై భార్య
క్షితివేఁడ నీడయ్యెఁ జితిసుంకమీక 22
దారమాంగల్యంబుఁ దగ నమ్మ మనియె
ధారణీశుని ధైర్య ధర్మంబుఁగనుఁడి 24
స్వామిభృత్యన్యాయ సరణి దప్పకను
భామామణిని ధర్మపత్నినిఁ జంప 26
కరవాలమెత్తెనుగాదె ధర్మంబు
ధరనుస్థాపించుట కగునంచు నెంచి? 28
ఈ పుణ్యపురుషుని యీ యిలాధీశు
నీ పాపదూరుని యీ ఘనోదారు 30
చరితంబు వినినట్టి సజ్జనులెల్ల
నిరతనూనృతదీక్ష నెఱఁబూనుఁడయ్య 32
చక్రవర్తులలోన సడిసన్నఁగన్న
విక్రమాఖ్యుఁ గీతంబు వినుఁడయ్య మీరు 34
ఈ పుణ్యచారిత్ర యీ సతీరత్న
మీ పురంధ్రీమణి యిల్వడియెల్ల 36
తలిరుఁబోఁణులు మీరు తగ నాచరింపఁ
గలుఁగు దాంపత్య సుఖంబు నిజమ్ము 38
మఱిఁజూడ నీ చంద్రమతిగాదె సాధ్వి
పతికి ధర్మోత్సాహ పరయయి నిలిచి 40
మానినీమణి చంద్రమతిగాదె సాధ్వి.
మానవనేతకు మర్యాదఁదెచ్చె 42
వేఁటకైపోయిన వేళలోఁబలికి
నూటిగా ధర్మార్థ సూక్ష్మముల్దెలిపె 44
నిష్కారుణానుఁబూని నిజముఁదప్పింప
ముష్కరవృత్తిని ముని క్షితివేఁడ 46

తనపతి సత్యంబు స్థాపింపఁదలఁచి
మునికి నిమ్మని హితమ్ము ఁదెల్పి తాను
సుతునితోఁ బతివెంట సుఖములఁబాసి
వెతలంది యడవిలో నేగుచునుండె
నారచీరలుగట్టి నగశిలములనను
భూరికష్టంబులు పొందెనుగాదె?
పోటుమాటలతోడఁ బురుషునిఁగలఁచి
మోటుపాటానరింప నూహించు వడుగు
మాటల కపటంబు మానిని తెలిసి
నీటుగాఁబతియెద నిలిపె సత్యంబు
దావపావకుఁదేర్చి దారిఁగప్పఁగను
పావకుఁ బ్రార్థించి పథముఁగల్పించె
దాసిగాఁ దన్నమ్మి ధర్మవాక్యంబు
వాసిగానిల్పఁ బతికిబోధించె
తపసుంతమిమ్మని క్రమముజెట్టు వేళ
ధవునిపై నలుగక ధర్మమంచెన్నె
స్వామియానతిఁబూని భార్యను బంప
భూమికుఁడెదలోనఁ బొందె సందియము
పతివనటునుబాసి వైరాగ్యములను
హితవుగ బోధించి యుంచుకయైన
కదలక యోగిని కరణిఁగూర్చుండి
హృదయాంబుజంబున హృదయేశు నిలిపి
కరవారధారకుఁ గంఠంబు నిడియె
సరసిజాననలార సరవి నీ సాధ్వి

పతిహితంబెంతయో పడఁతికిఁ గనుఁడీ
పతిభక్తియెంతయో పాటించి వినుఁడీ 72

పతిభక్తి కలయట్టి పరమకల్యాణి
పతిసేవఁ గడయయి పరమసుఖంబు 74

పతి హితపరములఁ బ్రాప్తింపఁజేయుఁ
బతికిఁ బ్రాణంబయి పరమాప్తయగుచు 76

పతిహితమునుఁ జూచుఁ బతినిఁ బోషించు
పతి కష్టసుఖముల భాగినియగును 78

పతిభక్తి కాదె యాపదలను దొలంచి
యతిమాయలన్నియు నణఁచెఁ జోద్యముగ 80

పతిభక్తిఁ గాదె యా పావకజ్వాల
లతిశీఘ్రగతినిఁడా మడఁగెను వెలిచి 82

పతిభక్తిఁ గని కాదె పరమేశ్వరుండు
సతికిని వెఱచుచుఁ బయ్యన వచ్చె 84

సతికిని పతిభక్తి సారామృతంబు
పతికిని సత్యంబు పరమధర్మంబు 86

సతికిని బతిభక్తి సద్గతిపథము
పతికిని సత్యంబు పరమభూషణము 88

సతికిని బతిభక్తి సత్యవ్రతంబు
పతికిని సత్యంబు పరలోకధనము 90

సతిపతిన్యాయంబు చక్కఁగఁ దెలిసి
శ్రీలి మీరు గనుఁడి యక్షీణవైభవము 92

ఈ ధర్మమార్గంబు నెఱుఁగు దంపతులు
బాధలెవ్వియు లేక భంగంబుఁగనక 94

భాగ్యాయురారోగ్య పరిణతిఁ గనుచు
యోగ్యులై మందురీ యుర్విలో నిజము
సత్యము నిగమము సత్యము జయము
సత్యము ధర్మము సత్యము వ్రతము
సత్యమే జపతప స్స్నానంబు గనుఁడి
సత్యముఁదప్పిన జన్మ చేఁకీర్తి
జనులార! యీ హరిశ్చంద్ర చరిత్ర
వినినయెడ ఋణమను విషమును గొనక
ఘనమగు నవమాన కష్టముల్గనక
మనుఁడి సౌఖ్యంబుగ మాన్యతఁ గనుఁడి
ఋణ మెల్లకాలము హృదయశల్యము
ఋణ మనవరతంబు కెంశనవిషము
ఋణ మనిశంబు సరిస్త్రానవహంబు
ఋణము దినంబును కేఁగు దుర్వ్రణము
ఋణము దండము జేహ్య ఋణము దుఃఖమ్ము
ఋణము దుర్మరణమ్ము ఋణము భూతమ్ము
తలవంపుఁ దెచ్చును తగదు ఋణమ్ము
నిలువెల్లఁ గాల్చును నిజము ఋణమ్ము
సుఖగళపాశమై గ్రసియించు ఋణము
ముఖపంకజంబును మాయించు ఋణము
రాత్రి నిద్రను బాపు రాయుకి ఋణము
ధాత్రి నెమ్మదిఁ జోపు జామాడి ఋణము
తలబరువగుతాయి తలఁపనీ ఋణము
కలనైన మఱవని కలఁగ గారా ఋణము
తరవుకాంద్రను ఘాతి కోరి దెచ్చు ఋణము
కరవును వెలపించు కొంపగొన్న ఋణము

కరుణను వదలించు కలుషము ఋణము
మరణము వెసఁ దెచ్చు మందగు ఋణము 122
ధృతిని నీఱొనరించు తేజము ఋణము
చితిలేక కాల్చును చలరేఁగి ఋణము 124
సతిని దూరముచేయఁ జాలు నీ ఋణము
సుతుని వైరిగఁ జేయఁజాలు నీ ఋణము 126
బంధు మిత్రాదులఁ బాపు నీ ఋణము
బంధురకలుషాల వాలమీ ఋణము 128
మనుజుఁ బిచ్చిగఁ బిల్చు మహితమీ ఋణము
మనిన పీనుఁగఁ జేయు మానవక ఋణము 130
కింకరవృత్తిని గింజయుఁ దినినను
రంకుడువృత్తిని గంజిఁ ద్రాగినను 132
ధర నుంఛవృత్తినో దాస్యవృత్తినో
తిరిపెమెత్తియు మఱి తీర్థసేవననో 134
సాహసవృత్తిని సంసారులగుచు
దేహయాత్రనుసల్పి ధీరులై మనుఁడి 136
ఋణముచేయక యుండు రీతినిఁ గనుఁడి
గణనీయులై మహాఖ్యాతినిఁ గనుఁడి 138
అప్పెంతయున్నది యనియెంచి ప్రొద్దు
దప్పించుకొని మీరు ధరణిలో మనుఁడి 140
అప్పు ముప్పయి మీకు సనమతిఁ దెచ్చు
అప్పు నిప్పయి మిమ్ము నశియింపఁగాల్చు 142
అప్పొనరించువాఁ డధమాధముండు
అప్పు లేకున్నవాఁ డమరేశుఁ డవని. 144

అనుబంధము (Appendix.)

1. బ్యాండు రాగము - ఆదితాళము.

సూత్రధారుడు.—

శ్రీదేవా-మహాదేవా-భావమ్మునవిను-సదాసంస్మరింతూ ॥శ్రీ॥

దీనుని నిన్ను-మనమునందు-దినదినాము-సేసదా

నయభయములు-విమలిని చేతూ-గనుననుకరుణా ॥శ్రీ॥౧॥

కాలకాలముల నిన్ను-కలుషహరా-కృపత్రోవా.

వేడకన్ను-నిరతము కనుకరుణా

దురితహరా-ధరణీవరా-భావమ్మునవిను-సదాసంస్మరితతూ ॥శ్రీ॥౨॥

2. కేగడ రాగము - రూపకతాళము.

ఇంద్రుడు.—వినగా-కోరితినా-మనవి విన వేడువాడా ॥విన॥

భూతలంబునందుగాంచ-భూరిసూనృతదీక్ష బూనిన

పుణ్యమూర్తి యెవ్వడేని పోలజూడ-నున్నవాడ ॥వి॥౧॥

సత్యవ్రతము సలుపనెందు-సాహసంబు-సరణిగాంచ

సృత్యులార-అట్టివాడు-చూడ ధరనుండునె ॥వి॥౨॥

3. కాపీరాగము - ఆదితాళము.

ఇంద్రుడు.—

మానీ తగునే కినుకా-మమతను గనుచును విను మానీ॥తగు॥పల్లవి॥

హీనము-కోపము-పూనుము శాంతము-అహీనమతి విను॥మానీ॥౧॥

తాపసేంద్ర-కోపమందు-పాపమూలము-గాన నీవిక [మానీత॥౨॥

నోటిక బూనుము-యీగతి తాపము-చాలింపుము-హితంబు మదిగను॥

భూరివేదపారతత్వ-సారవేదులు మీరుకావున [మానీ॥తగు॥౩॥

మీరిటు-మాటలు నాడగ పాడియె-భావంబున హితంబు వదలుచు॥

4. లావణిధాటి - ఆదితాళము.

సత్యవ్రతుడు.—

ఈనశ్యమేసినాచాలూ మనసారగను-ఘనసారమగు॥ఈనశ్య॥పల్లవి॥
పరలోక మానవులము క్తి-నరలోక మానవులర క్తి
కనుడీ-గానుడీ-ఈనశ్యమేసినాచాలు-మనసార
గనూ-ఘనసారమగు-ఈనశ్యమేసినాచాలు ॥౧॥

5. శంకరాభరణ రాగము - త్రిశ్రగతితాళం.

భట్టులు.—జోహార్ ధరాధిపాలకా-జోహార్ విరోధిహారకా॥
యశంబునిండగా-యుటర్-అటర్-యెటర్ గనా
శుభంబగుర్-శుభంబగుర్-సుఖంబగుర్-హితంబగుర్
వినూమికాహితమ్ముకార్-జోహార్ విరోధిపాలకా॥౧॥

6. శంకరాభరణ రాగం - రూపకతాళం.

సత్యకీర్తి.—ద్విజులు ధనము-ఆశపూర్తిగ-కనకసందీప్తి
మనమునందు తనివితీరెంది చనిరికా నింగు॥౧॥
ఇవుడు యొసగ విప్రులచట కనక కానరు
నృపతియేలా-సుకృతి కాంచ-ఘనుడవు నీవు॥౨॥

7. భీమపలాసురాగం - రూపకతాళం.

సత్యకీర్తి.—భూమిపాల-భూరిభీతి-నామనంబు జేరనూ॥భూ॥
తాపమందు కోపిగాదె-తలపవేల నంతయు
తాల్మివదలు-తామసించు-నయనుగానడాముని॥భూ॥౧॥
పుత్రుకోలు నాగ్రహించు-నిగ్రహమ్ముగానదూ
శీఘ్రకోపి-శ్రీలవిడుడు-సేమము-యొసబూనదూ॥భూ॥౨॥

8. కాంభోజిరాగము - చాపుతాళము.

1 మతంగకన్య.—మగువాలలా-ద్రోయుడూ ధరణిపు॥మరు॥పల్లవి॥
చెలిమీ చెలిగా సలుపుచు-మగువాలలా॥అనుప॥

కామించి-నాపతిగ జేయుదు నిక-మరువాలలా॥గ॥
రారాజు నరసను-రాణింపజేరుచు మారునిరతి వేడకా
మరులు వెలయుగ-సరస సరసను-మురియుచును-రతి నేకలిసెతము॥౨॥
గానాము సలుపుచు-భూనాథు జేరుచు-నూనతరుని కేళినే
తనివి తెందుచు-ఘనతగనుచును-మనముప్పరగను మునియొద॥మరు॥౩॥

9. యదుకాంభోజి రాగము - ఆదితాళము.

నక్షత్రకుడు.—రావే-రమామణి-గోరితి మారుకేళి
వారిజనయనా-దారితి నీకయి
ననుగ దయగ గనుమికగ॥రావేరమామణి॥గ॥

10. అసావేరి రాగము - ఆదితాళము.

2 మతంగకన్య.—రామా-పతిని నే-మానగలను
యేమని నేమనియుందు జగతిని- నిలునగలనె-మహి॥రా॥
కాంతారములా-కాంతుజేగదా-ఇంతీ-నేనా-కాంతునివదలి
సంతసమ్ముస-మానగగలనె-పిలువిడుమా-మాతా॥రా॥గ॥

11. బేగడ రాగం - రూపకతాళం.

చంద్రమతి.—అందము యీతరు బృందము-శోభిలె
నావనందనంబు పోలె-భాసిలె మిగులగ॥అం॥గ॥
కలనాదా-కలనాదా-వళిమోదా-స్వరకాదా
బాలరసాలము-చిగురుల రుచి గనుగోనియొద॥అం॥౨॥

12. గజలు - ఏకతాళము.

చంద్రమతి.—ఆనూనకాంతి-గ్రాలు వనాంతరము గనుమ
అతులకుతూహల మాయె మనంబున-యీవనము॥అ॥
అందమైనా-విశపథామా-మరుదాయె చాల కాంచుమా
అభినవానువిభవా-మాయారె-యేమారె-విహారాము నా
రమణ కనూమిది కనులారా॥అనూ॥గ॥

13. శంకరాభరణ రాగం - ఆదితాళము.

చంద్రమతి.—కాంతా మోహంబునకై యిటులరిగితి
మింతగదూరా-మిదితగునే॥కాంతా॥౧॥

హరిశ్చంద్ర.—ఇంతిరో కాంతల-కింతటి భయమగు
టెంతయు నైజా మిది తగదే॥ఇంతి॥౧॥

లోహిత.—బంగరు రంగు కురంగము గనమది
పొంగుగ నింతగ-పొరపడితి॥బంగ॥౧॥

చంద్రమతి.—బరయుచు గాధిజు డుండెడిచోట
కరుగనౌన హా నాథా॥కాంతా॥౨॥

హరిశ్చంద్ర.—కొడుకు మృగంబును గోరిన యొసగుట
కడుముదమౌగా కంజాక్షీ॥ఇంతి॥౨॥

లోహిత.—ఇటుభయమొందగ నేటికితల్లి
పటువిధి దానిని బంధింతూ॥బంగ॥౨॥

14. కాపి నారాయణి రాగం - ఆదితాళం.

చంద్రమతి.—నతజనాళి పాలా-నాగరాజవరదా
నారదాదివంద్యా-నారాయణా॥నత॥
అరళి బ్రోవుమా-ఆదిదేవుడ నీ
దలతు శ్రీవిభావా-దయను మమ్ము బ్రోవా॥నత॥
మదిని నిన్ను నెంతో-మానితంబుగాను
కుదురుగాదలంచి కోర్కెదీర నాదు
పదసరోజముల-భక్తిపూజచేతు
సదయరావె వేగా-సార్వభౌము-గావా॥నత॥

15. బేహాగురాగం - ఆదితాళం.

1. మతంగకన్య.—స్మారసనయనాసైపా-భూరిబిరుదాగా మేపా॥సా॥
కూరిమి సలిసీ-చేరగమానీ-దూరము నా-మనా

ఏదినమయినా-నీదయబూను శ్రీదారా-నను-మానా
శ్రీదయానే-శ్రీదయానె-మోదాదాయక-నీకవునా।సారి।౨।

16. అఠాణా రాగము - ఆదితాళము.

2 మతంగకన్య.—ఏల-భూపా-చలమేలా-యీలాగున।ఏలా।
మేలు లేనియాలి-యేలాగో యికచాలు।ఏలా।౧।
నేతితోన దప్పి-నీగనేరివశము
భూతలాధినేత-పోలగాను జూడ।ఏలా।౨।
తాపశాంతియగు నె-భూపభూషణముల
కోపమూను-మాని-గొడుగిమ్ము వేగా।ఏలా।౩।

17. కాపిరాగము - ఆదితాళం.

సత్యకీర్తి.—వ్యసనాము చాలా-ఆయెను-మదినెటుల
సహింతు-నీ వియోగము-భరింపగ-సాధ్యము నాకు
పాపిదైవా-మిాగతిని-చేసె నన్ను అకటా
బ్రహ్మవ్రాత-కాదనంగ-యేరికైనా సాధ్యము
నే నోపజాలను-ఈభూరి చింతను।వ్య।౧।

18. ఝంఝూటిరాగం - రూపకతాళం.

చంద్రమతి.—ప్రాణనాథా పోలునె-యీపరితాప మికవలదూ
రాణమీర రాజితెగా-రమణనీ యశోమితను।ప్రా।౧।
సత్యశీలసంపదలా-సరణి నీలా।ప్రా।౨।

19. శంకరాభరణ రాగము - ఆదితాళము.

లోహితుడు.—ఇకనిలువా దేహమునను
బలమాయె-బలము లేమ్మా-బలమాయె।వల్లవి।
మాటాడగ శక్తియు లేదు-చూడావె తారి యెడలు
బలమాయె-బలమాయె-బలమాయె।౧।
అతిశయామాగనూదయా గాంచుమారయా

దయగని-మిగుల దయగని-మిగుల దయగని మముగనీ
చూడవె-తారె యిందలు-బలమాయె॥శశి॥౨॥

20. అసావేరి రాగము - ఆదితాళము.

చంద్రమతి.—ప్రాణనాథ యేలా-చింతరిత్త-మానుము నీవుప్రా
క్రోధమూని వాని-కోపమునా-శాపము నొసగి
వదిని చింత-వదలు॥ప్రాణ॥పల్లవి॥
భూరిధనము నూర్వా-దారి గనుమది
ధీరుడయి చింతను-వదలు కాంత॥ప్రాణ॥౧॥

21. నాదనామక్రియ రాగం - చాప్ తాళం.

చంద్రమతి.—నరియె-రమణా-పరితాపమిటు నీకు
అరయూమ-మునిధనా-మతివేగమున దీర్చ్వాస॥౧॥
మనమూన-ఇటులా-ఘనబాధలను బెందా
ముసియేల-వదలును-ధనమియ్యవలె గాదె॥స॥౨॥

22. మాలకంస్ రాగం - ఆదితాళం.

లోహిత.—శంభోసుఖసదనా-త్ర్యంబక-సకలశివకరా-సుగుణ నిధానా॥శం॥
అమరేశ్వరనుత చరణా-గుణగణగానా-మునివరధ్యానా
సుఖకరశర్వా-సతతము-మనాంబుజమూన-భజింతునే సదా॥శం॥౧॥
విశ్వేశా-శుభంకరా-సురేశ్వరా-సదాశివా-సుగిరా
ముఖరా-సుఖదా-వరదా-హారా-పరాత్పరా-ప్రమాహరా-త్ర్యంబక-
సకలశివకరా॥శం॥౨॥

23. హిందూస్తాని భైరవి రాగం - రూపక తాళం.

చంద్రమతి.—నామనోరమణ నిన్ను-నేను వదలజాలా॥పల్లవి॥
ఇంతగా-చింతించనేల-కాంత నీకు మేలా
వ్యాకులా-మేలా-చాలాగ
నాథ నిన్ను వదలజాలా-ఏడియుండజాలా॥నా॥౧॥

24. భైరవి రాగము - ఏకతాళము.

చంద్రమతి.—నాథ దాసినై-పోయెదా-దయ మరువకు॥నాథ॥
కుటిలతలిగతి-కుటిలవిధాతా
కట-కటా యిటువలె-యిటు ఘటియించె
ధీరుడవై మను-నానాథా-దయ మరువకు॥నాథ॥౧॥

25. ఆనందభైరవి రాగము - ఏకతాళము.

లోహితుడు.—నాయన-యేమిదిగననరిది-తనయుని మనవిని వినుమిక॥నా॥
సతతమా రాజ్యము-సతతమా విడిముడి
సతతమా కాయము-హేయము లెమ్మిక॥నా॥౧॥
తనయులు నిత్యమా-ధనములు-నిత్యమా
ధర్మము-నిత్యము-తడయాక లెమ్మిక॥నా॥౨॥

26. యదుకులకాంభోజి రాగము - రూపకతాళము.

చంద్రమతి.—ప్రాణనాథా-పోయెదనీ-పదము లెదను నమ్మి॥ప్రా॥
కాన లేనుదారియిక-కాంతనిను-వదలజాలాను నేను॥ప్రా॥౧॥
మున్ను నేను యెవ్వరికి-కన్నడముల-గూర్చినానొ
కన్న బాధా-గంటనియీ-పన్నముల-బడుచు-చెడుచు-నాహా॥ప్రా॥౨॥
నిన్ను బాసి-యెన్నడును-యున్న మగువ-గాను గాదె
సన్నుతాంగ-బానిసనై-చెన్నువీడి-మనుదు-నేనటు-లాహా॥ప్రా॥౩॥

27. మాండురాగం - త్రిశ్రగతి తాళం.

వీరబాహు.—సంబాళి-సంబాళి-చాండాలు
ఆహా-వచ్చె ఓహో-వచ్చె గనుడి-జరుగుడీ॥సంబా॥౧॥
వీథి చాండాలుడు-యీదారివచ్చు-కనుడి-జరుగుడి
ద్వార్వడి-దార్వడి తొల్గుడి వేగా-వేగా-ఎల్లరు హా
దార్వడి-విడుడిహా-నసదారిని తియ్యండి వే-పాసలారక విడుడి వేగ॥సం॥౨॥

28. బ్యాండు రాగము - త్రిశ్రగతి తాళము.

వీరబాహు.—వడిగనడు-వడిగనడు-వడిగ వెడలుమా।వడి।పల్లవి।
వుడమువిడు-వీడు విడు-కాడుగని మనుమా
మాదలనూ కూడగనూ-నేడు పొందలుగాఁయిడుమా
వడిగనడు-వడిగనడు-వడిగ వెడలుమా।౧।

హరిశ్చంద్ర.—దాసుడైతినే-కాటి దాసుడైతినే।పల్లవి।
దోసము-లెన్నో చేశితి దాసుడైతినే-కాటి దాసుడైతినే।౧।

వీరబాహు.—ముంతయుగో-గంతయుగో-ముందునడువుమా
ముంతమున-గొంతుకాను-కూర్చితనియుమా।యిడుమా।౨।

హరిశ్చంద్ర.—వాసరపతి వంశమునా-వాసిగాంచినవాడనూ
దోసము లెన్నో చేశితి-దాసుడైతినే।కాటిదాసు।౨।

వీరబాహు.—కేలుబవల్-నిద్రగాది-నీవు నిలువుమా
కూలివాడా పాలుమాలి-కుందుపడకుమా
ఇడుమా వడిగనడూ-వడిగనడూ-వడిగ వెడలుమా।౩।

హరిశ్చంద్ర.—కానుకునై-కాంతనునే-గానపెట్టితె-బానిసె
దోసము-లెన్నో చేసితి దాసుడైతినే-కాటి దాసుడైతినే।౩।

29. శంకరాభరణ రాగం - ఏకతాళము.

1 బాలుడు.—అనుదామా-మేమాడురామా-మే-మాడూదమా
ఆటలిటులాడి-పాటలిటుపాడి
నీటువిూర-నీడను-కాటిలోనకూడి।ఆడు।౧।

2 బాలుడు.—చెట్టులనుయెక్కి-గుట్టలనుద్రొక్కి
కట్టువిూర్పుబగలులు-కాలదన్ని పారి।ఆడు।౨।

3 బాలుడు.—గిల్లిదండలాటా-చెల్లినిటచూడా
కల్లగాదు పోదిని-కాలు నూదికొట్టి।ఆడు।౩।

4 బాలుడు.—పండు ఫలమూల దండిగాను దెచ్చి
మెండుగాని మెక్కి చెందు పయికి వేశి॥అను॥౪॥

5 బాలుడు.—కొమ్మలానువంచి కోతియాట పెంచి
ఖ్యాతిమీర యిచట-ఖ్యాతిగాను కూడి॥అను॥౫॥

6 లోహితుడు.—ఆటలేల మన పాటలేల
చేటువచ్చు నయ్యో మా-మాటవచ్చువలదు॥అను॥౬॥

80. ముఖారి రాగం - రూపక తాళం.

లోహితుడు.—చెడు పామిటు-ననుగరచెను-కడుసంకటమాయె
చేరి నను-కాపాడెడు-వారూ యిటలేరే॥౧॥
పుడమీబడి-కడుసోలితి-తడయూగను లేను
భూరివెత-లాయెకట-మాతా యిటురావే॥౨॥

81. బేగడ రాగం - రూపక తాళం.

హంసనారి.—బాలుడు-రాడె-నాపాలి-భాగ్యము
నగువు మోముగానగలనే॥బా॥౧॥
ముద్దులు-ముచ్చట-సుద్దులను జూపుచు
ఆడువాడుగా నేడు రాడుగ-యేమి సేయు॥౨॥
చిన్ని నా-చిరుతాడు-కన్నీరును గారించె
కానకేగగ-నేడు రాడుగ-యేమి సేతు॥బా॥౩॥

82. సావేరి రాగం - చాపు తాళం.

హంసనారి.—లోహిత-నను బాసి-యీగతి బోయితె
యేగతి మనుదును-భూమి నేను॥౧॥
ఏడు దేవుల నేలు- రేడావు నీవిటు
పాడర యొడలరయ-తాళగజాలా॥౨॥
దిక్కుమాలిన-భూరి-దీనూని బోలుచు
గ్రుక్కితి అటవిని-అక్కట నేడు॥లోహి॥౩॥

33. పీలురాగము - చాపు తాళము.

హంసనారి.—అయ్యో-యిటులోహితా-వదలుచు నీవెటుపోయితె
బాసితె-న చిన్నిబాలుడ-నీవు బాసిపోయితె
ఈ దైవమాయా-పోయగంబు వదలుచు నీవెటుపోయితె॥అ॥౧॥
క్రోధితి-నాడట-బాలుడ నిన్ను బాసిపోయితె
భామిని-నిల్పి-జాలి-బాలా-వదలుచు నీవెటుపోయితె॥అయ్యో॥౨॥
లేవరా లోహితా-యీరీతి నన్ను-బాసిపోయితె
దైవము నాపై-క్రూరమూని-వదలుచు నీవెటుపోయితె॥అ॥౩॥

34. మాండ్ రాగము - చాపు తాళము.

హంసనారి.—విచారసాగరంబునా-విరించి ముంచివాననూ॥వి॥
కైతవ-ముని తాపసి-కాంతునిబాయ జేసెనా
సుతునిబాపి-చింతలో-విరించి ముంచినాననూ॥వి॥౧॥
బాలువియోగ-మేగతి-జాలుదుబాయ నీధరా
శోకలవార్ధి క్రోయుచు-విరించి ముంచినా నను॥వి॥౨॥

35. మాండ్ రాగము - చాపు తాళము.

హంసనారి —అయ్యో తండ్రి-పోయితె॥అ-అ॥
నీముద్దుమోము-నేనెటుగాంచుచు॥పల్లవి॥
నేనెటు నిల్తును-భూమిపై
రావయ్య లోహిత-రహినాడుచూ
రాజీవలోచనా-రా-రా॥౧॥

36. పూర్వీకల్యాణి - ఆదితాళం.

హంసనారి.—శ్రీశివా-చిరుతను-చిచ్చున చేర్తు॥శ్రీ॥
చిన్నిబాలుని దయలేక-చిచ్చున కలిపివైచి చనద॥శ్రీ॥
దయవదలి ముద్దుశిశువును నాలోహితు
ఏలాగు-కీలిని-కాలాగ-నిడెదాను॥శ్రీ॥౧॥

37. పీలురాగం - రూపకతాళం.

హంసనారి.—నామనోహరా-మీపాద-ములనేద పదిలముగను॥నా॥
సంసారమునజిక్కి-గుందితి-ప్రాణనాథ॥నా॥౧॥
జన్మజన్మమునకు మీకు-జాయగా నగుదీవెనాల
నీడుమా-మనోనాథ-మీపాదములె-శరణనియెద॥నా॥౨॥

38. కాఫీ రాగము - ఆదితాళము.

హంసనారి.—మనోజ-మదహరణా-మానితలోచనా
ఆతాత వినోదనా ॥మనోజ॥౧॥

మంగళము.

Printed at the T. V. C. Press,—Madras.

ఏతద్గ్రంథకర్తచే రచియింపఁబడిన, వుపన్యాసములు, నాటకములు.

1 భారత భగవద్గీతలను గుఱించిన విమర్శనం.

2 వ్యవహార కర్మవిజ్ఞానము.

3 అర్జునవిషాదయోగము.

4 సాంఖ్యయోగము.

5 కర్మయోగము.

6 జ్ఞానయోగము.

7 కర్మసన్న్యాస మంత్రత్రయ హౌత రాజ యోగములు.

8 ధ్యానయోగము.

9 విజ్ఞాన తారక బ్రహ్మయోగము.

10 రాజవిద్యా రాజగుహ్య విభూతి యోగములు.

11 విశ్వరూప సందర్శన భక్తియోగములు.

2. ఉపన్యాసముల పేర్లు.

1 అర్యుల నాగరికతవారి ప్రపంచ వ్యాపకత.

2 అర్యులచరిత్ర, ఋగ్వేదభాష &c.

3 ఋగ్వేద విభజన వేదకాల విభజన &c.

4 అర్యులు పంచాబు చేరిన విధము వారి శాసనము.

5 మద్యపానము జూదము స్త్రీల గుణములు &c.

6 వివాహ కట్టడములు.

7 జాతి చట్టములు.

8 సృష్టిని గుఱించిన తాత్పర్యము.

9 వేదమతము నాస్తికమతము అర్యులదైవములు.

10 నరమేధ అశ్వమేధాది యజ్ఞములు.

11 అదితి ద్వాదశాదిత్యులు &c.

12 యమ యమి మృత్యువు పితృదేవతలు కర్మ &c.

13 సోమపానము అశ్వినులు రుద్రుఁడు పర్జన్యుఁడు &c.

14 ఋషులు సప్తర్షులు దధీచి, చవనుఁడు &c.

15 ఋగ్వేదములోని ముఖ్య ప్రార్థనలు.

16 మతవిధు లేరీతిగఁ బ్రబలినది.

17 నాటకముల గురించి ప్రపంచములో నాటకపాత్ర లెట్లు క్రీగాం చినదిన్ని, వారి యభినయాది లక్షణములను గురించిన్ని వ్రాయ బడిన యూఱుపన్యాసములుగల గ్రంథము.

వరా.—పై యుపన్యాసంబులలో నింకను ననేకవిషయములున్నవి. జాబితాలో వివరములన్నియును వ్రాయ సాధ్యముకాదు. ప్రతియొక శాస్త్రమునందు నార్యులు ప్రావీణ్యమంది యుండి రనుటకుఁ బ్రమాణములు చూపఁబడినవి.

3. చరిత్ర నాటకములు.

1 రామరాజు చరిత్రము (లేక కర్ణాటక రాజ్య నాశనము.)

2 సుల్తానా చాందుబీ.

3 చంద్రగిర్యభ్యుదయము.

4 మైసూరు రాజ్యము.

5 శిలాదిత్య.

6 సుఖమంజరీ పరిణయము.

7 ప్రతాపార్కరీయము.

4. పౌరాణికములు.

రామాయణ నాటకములు.

౧. 1 శ్రీరామజననము.

2 సీతాకల్యాణము.

3 పాదుకా పట్టాభిషేకము.

4 లంకాదహనము.

5 కుశలవ నాటకము.

నాయికా పాత్ర పోషణ చమత్కృతములు.

4. 1 గిరిజా కల్యాణము.
2 సీమంతిని.
3 మదాలస.

దైవఘటన వైచిత్రి మంతములు.

3. 1 సత్య హరిశ్చంద్రీయము.
2 భోజ ప్రబంధము లేక కాళి దాసనాటకము.
3 చంద్రహాస.

5. స్వకపోల కల్పితము.

1 సునందనీ పరిణయము (అద్భుత నీతి పూరితము.)
2 యువతీవివాహము.

6. ఆంధ్రీకరణములు.

1 మానాపమానము.
2 రాక్షసీ మహాత్మ్యాంక.

7. ప్రహసనములు.

1 ఆచారమ్మకథ (కన్నడభాషలో.)
2 అన్యాయధన్యపురి మహిమ.
3 సమయమునకు భార్య.
4 నాదిపార్టి.

1 ఆంధ్రకృతాగస్త్య భారతము (పద్యకావ్యము) సభాపర్వము వరకు.

1 Dramatic History of the world (in English.)

[illegible]